

RINGERIKE

www.heftet-ringerike.org

2003

(Hefte nr. 75)

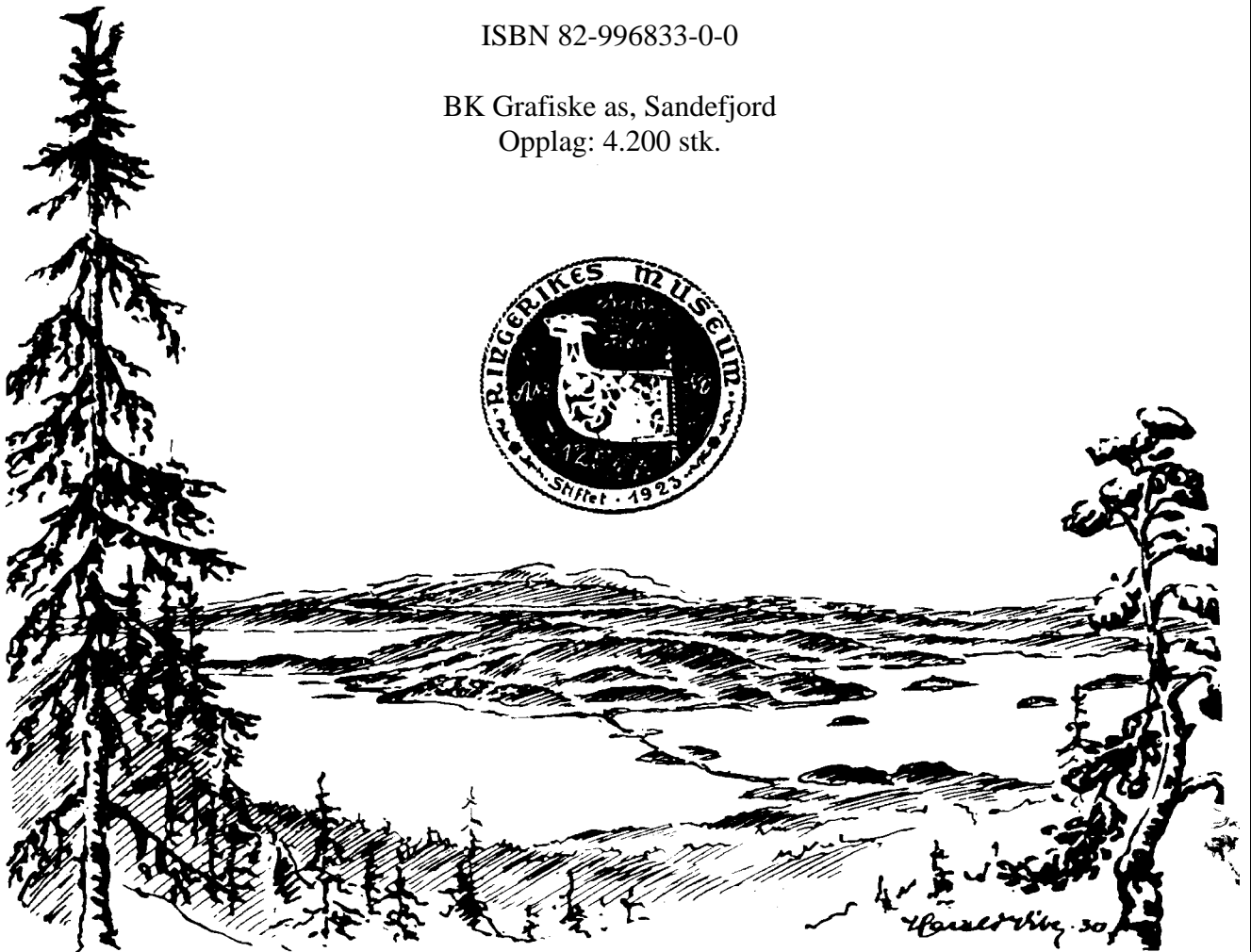
Utgitt av
RINGERIKES MUSEUM
RINGERIKE UNGDOMSLAG
RINGERIKE HISTORIELAG

Redaksjon
FRED HARALD NILSSEN (redaktør)
TOM BJØRNSTAD
OTTO FRYDENLUND
BJØRN KNOPH
LIV SKRETTEBERG

RUNAR JOHANSEN (forretningsfører)

ISBN 82-996833-0-0

BK Grafiske as, Sandefjord
Opplag: 4.200 stk.

Jubileumsnummer

Årets hefte bærer preg av to jubileer. Siden det er 75. gangen heftet blir utgitt, dveler vi litt ved hvordan arbeidet med å formidle lokalhistorisk stoff kom i gang og er blitt holdt ved like i over åtte tiår. Den som har satt mest preg på heftet, er Harald Vibe. Asle Gire Dahl presenterer historien om bygutten som ble en kulturbærer på Ringerike.

Ideen om et historielag på Ringerike er enda eldre enn et lokalhistorisk hefte, men det var først i 1953 at historielaget så dagens lys. I år markerer historielaget at det 50 år siden det ble stiftet.

Den første artikkelen heftet Ringerike hadde om Anna Colbjørnsdatter var i

1924. Hun, mannen Jonas Ramus og familien og trefningen med svenskene i 1716 har vært et tilbakevendende tema i heftet. Gjennom årene er det blitt stilt en rekke spørsmål om hva som faktisk hendte denne marsnatten for snart 300 år siden.

Selv om vi i årets jubileumsnummer bringer en svært omfattende artikkel om Anna Colbjørnsdatter og mannen Jonas Ramus, er siste ord neppe skrevet om dem.

Artikkelforfatter, professor Per Holck, har som utgangspunkt om det virkelig er legemene til ekteparet som ligger mumifisert i krypten under Norderhov kirke. På bakgrunn av at han i 2002 fikk tilgang til krypten for å bruke sin

fagekspertise og foreta en antropologisk undersøkelse av legemene deres, drøfter han hva som er sannsynlig.

Gjennom en DNA-test har Holck forsøkt å finne svar, men det avgjørende beviset mangler. Det ser ut til av vi må slå oss til ro med "at det med rimelig sannsynlighet" er Anna Colbjørnsdatter og Jonas Ramus som hviler i kirkens gravkrypt.

En viktig presisering som kommer fram i artikkelen er at likene ikke er balsamert, altså at det er en annen forklaring på hvorfor legemene er den tilstanden de er i.

F-red

Innhold

ELLING M. SOLHEIM:	Det var her det begynte	3
KÅRE GRYTLI:	Skrevet til stemnet på Mo.....	4
OLAV NORHEIM:	"Mitt hjerte er ikke lenger fritt"	5
FRED HARALD NILSSEN:	Det 75. heftet – ingen selvfølghet.....	6
ASLE GIRE DAHL:	Harald Vibe – en kulturbærer i bygdelagene	8
CHRISTOPHER HALS GYLSETH:	Elling M. Solheims liv blir bok	12
GUDMUND BAKKE:	Ringerike historielag 50 år	14
HELGE FONNUM:	Talen på stiftelsesdagen for Ringerikes historielag	20
OTTAR RIIS STRØM:	Ringerikspoteten: Med smilehull og ring i midten	22
TORBJØRN RØBERG:	Løvehale - et levende kulturminne	26
FRED HARALD NILSSEN:	Juristen som kvad bare en gang	28
ELLING M. LIEN:	Den gang det kom vei til gamle Ringåsen	31
ASLE GIRE DAHL:	Med Nakkerud på fluktruta	33
KOLBJØRN GULLIKSEN:	Krigsmarerittet i Haugsbygd	36
BJØRN KNOPH:	Hønefoss først ute med skoleturer	38
OTTO FRYDENLUND:	Skifabrikkens første år i Hønefoss	40
OTTO FRYDENLUND:	Ringerikingen som ble medlem av USAs lovgivende forsamling	42
OTTO FRYDENLUND:	Satt i Amerika og skrev "Ungdomsminder ifra Ringeriket"	43
ODD TANGERUD:	Turdans-spelemannen fra Ask	45
FRED HARALD NILSSEN:	En internasjonal ekspert	46
PER HOLCK:	Anna Colbjørnsdatter og Jonas Ramus i Norderhov kirke	48

Det var her det begynte

Mostjernet 1953

*Det var her det begynte.
I dette åpne, lyse lendet
med solens skaperkraft
dirrende mot mektig muld,
hvor vekstens eventyr
toner veldig i midtsommerdagens høysang,
det var her' det begynte.
På disse tufter gikk han omkring
den gode mannen
som hadde fått gullnøkkelen i vuggegave:
nøkkelen til berget det blå.
Her gikk han den unge Jørgen Moe,
blant mennesker og dyr og trær- og blomster,
med smil i øyet
og godord til alle.
På slekten jord gikk han
og heimens liv var ham kjær.*

*Rundt om lå, bygden han kjente så vel:
Gården og husmannsplassen,
rik og fattig,
gammelt og ungt folk.
Lagnad og kår kunne være så ymse,
men noe hadde de alle å berge seg med:
et skjentsomt ord,
smil i et rynket ansikt.
Det var gull i gråstein.
I gard og grend,
i helg og yrke,
møtte han dem.
Sinnet var åpent og ømt,
det var sang der inne,
ord som presset på.*

*Ikke i Wergelands veldige vårbrudd,
ikke i Welhavens drømmelunder,
men i sønnabrisen frå Europa
trivdes Jørgen Moe best.
Da var tiden inne.
De skjulte skatter skulle hentes ut
til dagen og livet.
Hvem hadde gullnøkkelen?*

*Da stod han der, mannen som tiden trengte,
Rustet til sitt kall.
Og nå hender det underlige:
de to møtes
som for all fremtid prentet sine navn
i norske sinn.
Asbjørnsen og Moe.
Ulike i mangt,
vidt forskjellige i lag og lynne.
Asbjørnsen – en matglad mons,
rund og jovial,
Moe med sin klare viten
og sterke diktersinn.
Begge hørte de tiden kalle
og gikk.
Til folket gikk de.
Til herregården og husmannsplassen,
til graveren og kølabrenneren
og fikk høre underlige ting.
Aktsomt og med flid ble det skrevet ned
så tonefallet, den lille nyansen, ikke gikk tapt.
Slik berget de vår dyrebare skatt fra glemsel.
Det var i siste liten.*

Så ble porten slått opp på yid vegg
til berget det blå,
og ut myldret de:
Konge og kongsdatter,
prest og klokker,
fut og skriver,
Herremannsbruden og Kari Trestakk,
Per og Pål og Espen Askeladd.
Ja først og fremst Askeladden,
geniet frå peiskroken
med fliren i munnviken.
Et staselig følge var det som kom
i alvor og skjemt.
De befolket vårt tun
og glyttet frem over alt:
I kunst og diktning,
i språket og toneklangen
og i folkets hverdag.
Det bundne ble frigjort,
det uenvnte fikk navn.
Over alt var de med.
Bli ikke forskrekket
om du skimter dem her i kveld.

De er kjente her
og spør kanskje etter den gode mannen
som fridde dem ut
fra berget det blå.

Så vil vi dvele her denne midtsommervelden,
her i vår barndoms hellige lund.
Småbølger i tjernet,
duft fra konvaller og nyperoser,
vind som suser i gresset rundt Beates dokkestue,

dette dyrebare klenodiet.
Hjertet skjelver i spenning.
Kommer Viggo snart?
De ligger og skinner over landet
de kjente og kjære stedene:
Aulestad og Plassen,
Ibsenhuset og Åsenstova.
Nå har Moegården tatt plass mellom dem.
Alle som kommer hit
skal høre denne underlige hvisken fra tre til tre:
Det var her det begynte.

Skrevet til stemnet på Mo

Diktet er skrevet av Elling M. Solheim til Jonsokstemnet på Mo 1954. "Det var her det begynte" er prenta i dikt-samlinga frå "Leik i grålysningen" (Aschehoug) 1954.

Av Kåre Grytli

I Ringerikes Blad kan ein lese om Jonsokstemnet at "Mørke og truende skyer skremte folk fra å møte frem til Moe stevnet i går". Ved attentiden var 300 møtt frem – Førstelærer Vidar leste en prolog forfattet av Elling M. Solheim. Prologen var en varm hyllest til dikterpresten og eventyrfortelleren Jørgen Moe. På en mesterlig måte ble innholdet samlet i dette "Det var her det begynte". Elling M. Solheim var sjølv til stades.

Hovudtalen var ved professor Olav Midttun. Ringerike Ungdomslag sto bak dette minnemøtet og læraren og kulturkulten Bjarne Vidar frå Ask var initiativtakaren. Ringerike Ungdomslags felleskor sto for festsong, mellom anna "Det lysned i Skoven" (frå Seterreise i "Dikte" 1849).

Moet 1953. 1950-tallets "Store-Beate" (Beate Moe Haugen) og Lille-Beate. (Begge foto Kåre Grytli)

Om artikkelforfatteren

Kåre Grytli (85) er født i Torvikbukta i Øre og bor i Oslo. Han er utdannet lektor og journalist og har blant annet brei lærer- og skoleledererfaring i folkehøgskoler.

Fra 1978 til 1986 var han både informasjonssjef for Informasjonskontoret for folkehøgskolen og daglig leder i Norsk Folkehøgskolelag. Han arbeidet som lærer ved Ringerike folkehøgskole 1952 til 1960. I 1957 var han redaktør for skolens festskrift. Han var også medredaktør av Stein Fossgard's bok "Arbeid og strid for ein god idé" (1980).

- Mitt hjerte er ikke lenger fritt

Dette er ei trist og gammel kjærleikssoge om bondeguten frå Valdres og overklassefrøkna frå Ringerike som ikkje kunne få kvarandre. Historia er levande i muntleg og skriftleg overlevering i Valdres den dag i dag, etter snart 200 år.

Av Olav Norheim

På veggen i ei bergskorte i ulendt terreng nedanfor E 16 i Vestre Slidre, om lag tre mil "nord", altså vest for Fagernes, er det hogd inn eit årstal: 1808.

Historia er i stutte trekk slik eg hørde henne fortalt i gamle dagar på 1960-talet, og slik ho er nedskriven dei siste 70 åra:

I Vestre Slidre var det ein bygdegut og ei fin utanbygds frøken som hadde vorte kjære i kvarandre. Dei møttest i ei hole i Løkjes-berget i Vestre Slidre. Han kom roande over fjorden frå vestsida. Dei måtte møtast i all hemmelegheit, for han var ikkje fin nok for familien hennar.

Men dei fekk ikkje kvarandre. Trist, men sant.

For om lag 70 år sidan vart segna nedskrive og drøfta i Tidsskrift for Valdres Historielag. Guten var Tølleiv Tølleivson, odelsgut til garden Øvre Vik, fødd 1771. Han vart omtala som "lutnan", altså løytnant. Han er også omtala som korporal, "rimeligvis seinare kaptein".

Men jenta visste dei ikkje kven var. Det var sagt at ho var ei prestedotter. Men det kunne ikkje stemme. For i kapellansgarden like ved var det berre små ungar på den tida, og i prestegarden lenger sør var presten barnlaus og ugift.

I fjor haust gav lokalhistorikaren Jahn Børe Jahnsen ut boka Sagn i Valdres, der denne segna er med. Han fortel der at den fine frøkna heitte Marte Piro, fødd i 1784, dotter til oberstløytnant Dorph Piro på Veisten i Norderhov. Søster til Marte Piro var kapellansfrue på kapellansgarden Lislome i Vestre Slidre, ein gard nedanfor hovudvegen, og ned for Lomen stavkyrkje

som mange sikkert veit om. Søstra heitte Sophie Christine Schnitler Piro, vart trulova med Hans Jacob Stabel i Norderhov i 1802 og seinare gift med han. Han var residerande kapellan i Vestre Slidre frå 1799 til 1806.

Men årstalet i hola viser då tydeleg 1808, altså to år etter at Stabel slutta som kapel-

lan i bygda? Forklaringa er denne: Stabel vart sokneprest i Sør-Aurdal i 1806, men prestegarden i Bagn var då ikkje ferdig, så han og familien budde enno ei tid på Lislome i Vestre Slidre. Ekteparet Stabel hadde tre barn, og det var altså for tantebarna sine at Marte Piro var guvernante eller huslærer.

Bondeguten Tølleiv Tølleivson, eller Thorleif Thorleifson Vik, fødd i 1771, var korporal og odelsgut til Øvre Vik, ein fin gard på vestsida av Slidrefjorden. Dessutan hørde han til ei kjent og stor presteslekt frå Vang i Valdres. Men trass i slekt, status og tittel var han ikkje bra nok for familien til Marte Piro.

Segna seier at Marte vart tvangsforlova og tvangsgift med ein dansk forretningsmann. Det er sagt at Tølleiv i staden for frøkna si, fann ei lapp ein dag han kom til hola. "Mitt hjerte er ikke lenger fritt", stod det på lappen.

Men ekteskapet med den danske forretningsmann enda med skilsmisse, seier segna i følgje Jahn Børe Jansen. Dette var skandale den gongen, og Marte Piro reiste heim til familien sin på Ringerike, skriv Jahnsen.

Til Ringerike, ja vel? Men kvar på Ringerike? Truleg Norderhov. Tidlegare hadde familien hennar først hatt Bråk, Veisten og så Rå. Far hennar må vel vere major Anders Piro (1726-1788). I følgje Lagesen i Ringeriske slekter vart garden

Hola i Løkjes-berget. (Foto: Jahn Børe Jahnsen)

Rå seld etter at Anders Piro døydde i 1788, 62 år gammel. Seinare er det ein offiser Piro som blir første offiseren til ta i bruk chefsgården Tandberg som offisersgard i 1791. Er det bror til Marte? Svogeren til Marte Piro i Valdres, han som hadde tilsett henne som guvernante, ville ikkje ha henne i sitt hus etter at ho var skilt. Men han hjelpte henne økonomisk, seier segna.

Hola, Frøkenskøre som vi seier, ligg der, med årstal og det heile, og både Marte og Tølleiv har levd. Men om ho vart gift og skilt med ein dansk forretningsmann er meir usikkert, skriv Jahnsen.

Veit nokon på Ringerike meir om slutten på denne historia?

Til Frøkenskøre kjem du anten ved å gå gjennom tunet på Løkje i Vestre Slidre – spør om lov – og over det vesle jordet vestover før du svingar ned under stupet. Eller du kan parkere ved forsamlingshuset Kvamshall, gå over E 16 og bratt ned gjennom skogen. Frøkenskøre er ikkje lett å finne.

Fleire har fortalt historia om Frøkenskøren. Svigermor til han som skreiv ned segna i 1934, avslutta slik: "Kom so og fortel, at det ikkje finst romantikk i Valdres!"

Litteratur

Tidsskrift for Valdres Historielag 1934 og 1937
A. Lagesen: Ringeriske slekter, Oslo 1935
Jahn Børe Jahnsen: Sagn i Valdres, Oslo 2002.

Det 75. heftet – ingen selvfølgelighet

Heftet Ringerike skal fremme interesse for, samle og formidle folkeminne og lokal historie med tilknytning til Ringerike. Vi er stolte av å ha fått delta i dette arbeidet som startet opp i 1922.

Av Fred Harald Nilssen

Årets hefte er det 75. i rekken av utgivelser siden starten for over 80 år siden. I dag er heftet godt forankret på Ringerike og økonomien er så god at heftet gir et vesentlig bidrag til at biografien om Elling M. Solheim blir skrevet.

Et tilbakeblikk på heftets historie viser at det er ikke har vært noen selvfølge at det er kommet relativt hyppig ut siden det første heftet så dagens lys i 1922.

I 1925 ble det bestemt at "Jul på Ringerike" skulle gå over til å bli en kulturhistorisk årbok, og i 1926 ble navnet endret til «Ringerike». Det ble aldri noen årbok. Heftet fortsatte i samme spor og ble heftet Ringerike.

I 1930 tegnet maleren Harald Vibe omslaget slik vi kjenner det i dag. Vibes inntreden i redaksjonen dette året førte til en standardheving av forsiden. Heftet framsto med den første forsiden med fargebilde. Fram til 1960 hadde heftet tidvis fargebilder laget av Vibe. På 1970-tallet kom de første fargefotoene på forsiden. Disse ble imidlertid limt på forsida.

Først i 1996 trykket vi forsider med fargebilder, noe vi siden har hatt.

Det var altså Ringerike Ungdomslag som påtok seg jobben med å utgi heftet. Forhistorien var at de ni frilynte ungdomslagene på Ringerike høsten 1920 hadde stiftet fylkeslaget etter at Lars

Larsen på vegne av ungdomslaget «Samhold» tok tatt initiativet til møtet.

Stiftelsesmøtet vedtok lover og valgte styre. På det første ordinære årsmøtet som ble holdt på Røysehall 30. oktober 1921, la styret i fram et forslag både om et folke-minnelag og et julehefte for Ringerike. Det ble vist til at det i distriktet var mange gamle sagn og historier som ikke var blitt skrevet ned.

Da årsmøtet så at det var om å gjøre å samle dette før det gikk tapt for ettertida, ble det enstemmig bestemt å samle noe av det i et hefte sammen med andre gode fortellinger og gi det ut som et "Ringerikshefte julen 1922».

Gunnar Tveiten, E. Viker og A. Hovde ble valgt inn i den første redaksjonen. De var både interesserte og hadde erfaring med lokalhistorisk arbeid.

Tveiten, som ble formann i redaksjonsnemnda, hadde vært redaktør for bygdeboka «Hole herred». Viker hadde vært formann i bygdebok-komiteen for Norderhov, og Hovde var godt kjent med den muntlige tradisjon på Ringerike.

Det første heftet kom som planlagt i desember 1922, og inneholdt en blanding av artikler om historiske emner, fortellinger og dikt.

Men heftet kom for seint til at det ble noen salgssuksess. De som skulle selge heftet, fikk for liten tid på seg til å selge juleheftet.

I tillegg fikk redaksjonen økonomiske problemer siden boktrykkeren forlangte sluttoppgjør tidlig i januar 1923.

Selv om kassereren fikk utsatt betalingen noen uker ble det "for kort tid, og

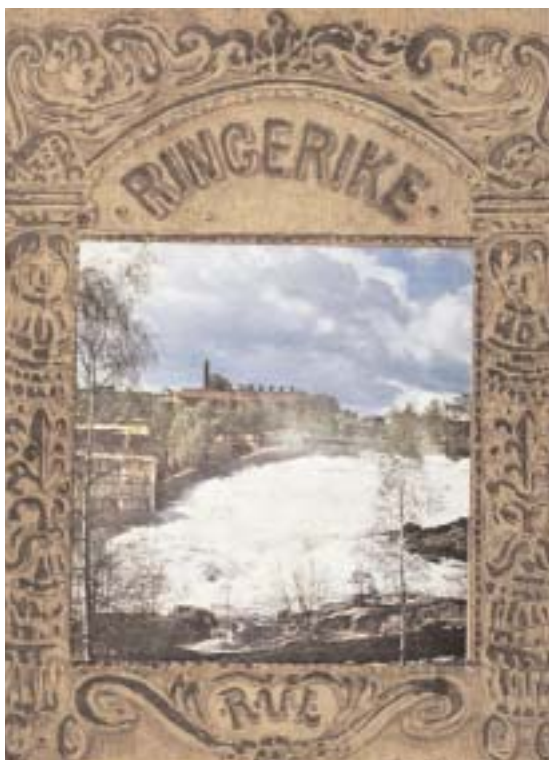

Da Harald Vibe kom med i redaksjonen i 1930, ga han heftet den ramma som fortsatt pryder heftets forside. Bildet viser interiøret i Bønsnes kirke. (Foto: Bjørn Johnsen)

følgen var at han måtte legge ut penger av Ringerike ungdomslags kasse for å få ordnet oppgjøret. På styremøtet 7. april hadde ikke styret full oversikt over salget, men styret mente likevel at det burde komme et nytt hefte, og ba redaksjonskomiteen om å begynne arbeidet med et nytt hefte.

Det ble imidlertid understreket at en del kostbart billedstoff burde sløyfes, og at heftet ikke måtte komme seinere enn 1. desember. Etter hvert fikk kassereren inn oppgjør fra selgerne. Ungdomslaget dekket et mindre underskudd.

Det andre heftet ble redigert i samsvar med styrets vedtak, og for å lette økonomien ble det også tatt inn en del annonser.

I 1976 begynte redaksjonen å lime fargebilder på forsiden. (Foto: Bjørn Johnsen)

De økonomiske problemene som heftet hadde i starten, ble verre på 1930-tallet. Til tider ble problemene så store at det ikke lot seg gjøre å få utgitt heftet.

Verken i 1935 eller 1937 kom det noen hefte. Ringerike ungdomslag søkte samarbeid med Ringerikes museum i 1936.

Det velstående ekteparet Ellen og Olav Hals hadde i 1933 hjulpet heftet med å fortsette. Da Ellen Hals ble medredaktør i heftet i 1938 og Ringerikes museum ble utgiver sammen med Ringerikes Ungdomslag, ble økonomien sikret. Ellen Hals skaffet til veie mange verdifulle artikler, og betalte bidragsyterne av egen lomme, og hun stilte seg også som garantist for eventuelt underskudd.

Da Ringerike Ungdomslag var imidlertid blitt opptatt med andre oppgaver som også krevde tid og penger, og det følte derfor som en lettelse da Ringerikes Museum i 1936 kom med som interessent.

Brudd

I 1952 ble samarbeidet mellom ungdomslaget og museet brutt. På ungdomslagets årsmøte i 1953 hevdet Bjarne Vidar at det var umulig å samarbeide

med museet og at det heller ikke hadde gjort noe for heftet.

Ola Brænden syntes ikke dette kunne få stå uimotsagt. Han rykket ut i Ringerikes Blad og redegjorde for hvordan Ringerikes museum i 1936 var blitt trukket inn i driften av heftet.

De to kulturinstitusjonene fant imidlertid sammen og fikk utgitt et hefte i 1953. I 1956 laget de en overenskomst som ble avløst av vedtekter da Ringerike historielag som i 1973 var blitt reorganisert, ble trukket med som utgiver og det ble laget nye vedtekter.

I 1991 kom det et forslag om nye vedtekter for heftet som ble tatt i bruk i 1993. Da heftet fikk eget nettsted, mente redaksjonen at det var naturlig å få synliggjort dette i vedtektene.

Et forslag om dette i 1999 til eierne utløste imidlertid et initiativ fra museets venneforening om en dyptgripende vedtektsendring som ville føre til en total omorganisering av heftet. Heftets styre gikk sterkt mot og vant fram med sitt syn. I 2002 ga eierne av heftet sin tilslutning til styrets forslag hvor det heter at heftet "Ringerike" utgis av Ringerike Historielag, Ringerike Ungdomslag og Ringerikes Museum i fellesskap. Heftet utkommer med ett eller flere nummer i papirutgave per år. Deler av heftene publiseres parallelt på Internett. Etter ett år publiseres opptil hele heftet i nettversjon.

Redaksjonsmedlemmene

Oversikten over heftets redaksjonsmedlemmer gjennom tidene viser at det i alt har vært med 30 personer. Noen har hatt ekstra lang fartstid.

Gunnar Tveiten 1922-24 og 1933

Einar Viker 1922-29

Anders Hovde 1922-24

Thorvald Krogsrud 1925-31

Hans Johnsrud 1925 og 1938-45

Nils Johannessen 1930 og 1981-89

Bjarne Vidar 1931-36 og 1950-51

Harald Vibe 1932-36 og 1953-56

Ellen Hals 1938-72

Elling Skollerud 1946-49

Lars Erik Viljugrein 1953

Henry Jørgensen 1954-73

Ola Brænden 1938-45 og 1956-71

Gudleik Guldal 1972-80

Arne B. Bang 1975-83

Helene Klemp 1975-80

Thorleif Solberg 1981-84

Britt Astri Sviund 1984-85

Aslaug Kvernberg 1984-87

Petter Tandberg 1986-92

Ingebjørg Liljedahl 1985-98

Trygve Gjerald 1984-2002

Olav Norheim 1992-99

Gudmund Bakke 1993-98

Fred Harald Nilssen 1993-

Bjørn Knoph 1993-

Otto Frydenlund 1999-

Liv Skretteberg 1999-

Tom Bjørnstad 1999-

Runar Johansen 2002-

Heftestatistikk 1922-2003

Utgitte årganger: 75

Årganger fortsatt i salg: 37

Bidrag totalt: 3413

Artikler totalt: 1374

(herunder lyrikk og sangtekster m.v.)

Bilder totalt: 2013

(hvorav 75 forsider og 1469 fotografier)

Bidragsytere totalt: 537

(det faktiske tallet er noe lavere, fordi noen også har skrevet under pseudonym)

Noen av tallene i statistikken kan inneha feil. Vi arbeider fortsatt med innholds-databasen. Den er ikke skikkelig kategorisert og kvalitetssikret ennå. Vi arbeider kontinuerlig med å kvalitetssikre databasen.

De største bidragsyterne til heftet gjennom åra:

Harald Vibe (100 bidrag)

Fred Harald Nilssen (96 bidrag)

Elling M. Solheim (63 bidrag)

Jørn Jenssen (56 bidrag)

Einar Heimås Dokken (55 bidrag)

Elling Viker (46 bidrag)

Ringerikes Museum (46 bidrag)

Otto Frydenlund (46 bidrag)

Bjørn Knoph (36 bidrag)

Sverre Grimstad (35 bidrag)

Halvard Løyland (35 bidrag)

Harald Vibe – en kulturbærer i bygdelagene

Byguttene Harald Vibe (1877-1965) kom til Ringerike og vokste seg inn i gammel bondekultur. Han har levert betydelige bidrag til distriktets historie i ord og bilder, først og fremst som redaksjonsmedarbeider i 30 år i heftet "Ringerike". Han har til nå har vært den største bidragsyteren. Siden 1930-utgaven har ornamentrammen med Ringerike Ungdomslags initialer fått prege heftets forside.

Av Asle Gire Dahl

Harald Vibe ble født i Christiania og vokste opp på Majorstua, der faren drev mekanisk verksted. Hjemmet i Rosenborggaten var samlingssted for kunst og kulturinteresserte, riktig et utviklende miljø for et barn med talent for å tegne. Og tegne gjorde han allerede før han begynte på skolen.

Skisseblokkene ble fulle av fektende adelsmenn, folk, hester og skeive trehus og viser en fantasifull og ualminnelig observant unge.

Etter middelskolen begynte han på arkitektlinja ved hovedstadens Kunst- og håndverkskole hvor han fikk grundig innsikt i bygningstradisjoner og konstruksjonstegning.

Men interessen for malerkunsten var sterk, så han begynte som elev hos Gudmund Stenersen. Sammen med andre elever fikk Vibe en tid også anledning til å male under veiledning av Christian Skredsvig i Eggedal.

Senere studerte han hos den berømte norskfødte maleren Peter Severin Krøyer i København. Hjemme igjen fortsatte han studiene under Harriet Backer som var en venninne av moren.

Kunstens vei er tornefull, og Vibe må på et tidspunkt ha vurdert de økonomiske utsiktene for en maler som heller dårlige. I hvert fall tok han eksamen som tegnelærer og fikk departementets autorisasjon for å virke som lærer ved

Harald Vibe var svært kunnskapsrik, og levende opptatt av begivenheter i samtiden. Her med avisen på eldre dager. (Foto: Nils Egeliien)

Horten Tekniske Skole. Etter noen år tok han imot en stilling som tegner ved Det Kongelige Frederiks universitet i hjembyen, hvor han fant seg vel til rette.

Ringerike kaller

Tiden omkring første verdenskrig var turbulent med mye eiendomshandel og høye priser på landbruksvarer. Malerens bror hadde kjøpt Ask Gods av Odegard i 1916, men av forskjellige grunner, kom denne igjen tilby Harald å overta den store gården i 1919. Han hadde allerede tilbrakt mange uker på stedet og malt de store gobeliner som hang i den staselige tårnbygningen med motiver fra Solkongen Ludvig den 14. tid med jaktlandskaper.

Kanskje var det naturen som lokket, kanskje jaktslottet, eller var det sjansen og skjebnen? Det må i alle fall ha vært et kultursjokk for Vibe å forlate sitt kontoratelier på Carl Johans gate og iføre seg godseierens habitt. Men han valgte å gjøre det, og han var aktiv fra første stund på et område som var nytt for ham.

Den økonomiske nedgangstiden og driften av eiendommen tærte imidlertid på krefter og interesse, så han solgte Ask Gods i 1922 og flyttet til gården Øvre Ask der han fikk bedre tid til å virke

som kunstner.

Utsikten fra gården ga vel også bedre oversikt over distriktet – det er på denne tiden hans interesse for historien våkner. Her var det tradisjoner og originalitet både ute og inne. Bildet på neste side viser kjøkkeninteriøret med eldstejenta Ellen som modell og en yngre datter utenfor. Det brune i ulike sjatteringer er en gjennomgående farge og blikket følger det lange perspektiv helt ut på gårdsplassen.

Her er mange interiørdetaljer fra en ikke altfor fjern fortid. Den svarte komfyren med ringer, gryta, kjørlene er gjen-gitt i sin slitte saklighet, som sammen med lys og skygger likevel skaper atmosfære, slik så det ut!

Kjøkkeninteriør, i privat eie. (Foto: Asle Gire Dahl)

Etableringsfasen

Vibe innstilte seg etter hvert på et yrke som kunstner. Visst hadde han hatt bilder på utstilling før, både i Unge Kunstneres Forbund og andre steder. I 1924 debuterte han på Statens høstutstilling med maleriet "Vaardag".

Hvem som kjøpte det vites ikke, men motivnavnet brukte han senere som vårdag og -kveld både i rødkritt og akvarell.

Vibe utvidet også sin sosiale omgangskrets og kom med i bygdens kulturliv gjennom ungdomslagene som hadde en blomstringstid i denne perioden. Han kåserte på møter, malte faner og bannere, og tegnet det vakre ungdomslokalet "Hovtun" ved Semmen i Ådal. Utover dette arbeidet han også i tre og metall.

Etter at han flyttet til Tyrstrand og fikk utsikt over Røysehalvøya kom han for alvor i kontakt med historien. Da heftet "Ringerike" ble lagt om, var det naturlig å be han om å medvirke. Noe av det første han gjorde som illustratør og billedredaktør var å utforme en ny forside som ornamentramme med Ringerike Ungdomslags initialer. Billedfeltet ble fylt hvert år – 17 ganger med egne bidrag. Det ble også mange saktegninger av bygninger. Han tegnet landskaper til Harald Solbergs dikt, laget vignetter til "Sagsus" av Anders Viljugrein og illustrerte en rekke artikler i heftet.

Han skrev også selv om bygningshistorie og om minner fra sitt liv. Han

var dessuten med i redaksjonen i 16 år. På side 11 står en verkfortegnelse, utarbeidet etter Arne Bangs liste, i alt vesentlig tegninger.

Med sitt store engasjement i kulturlivet var det naturlig at han tok plass i styret for Ringerike Museum, og bidro sterkt til publisitet om saken. Både i skrift og tale gikk han inn for at det skulle bli et levende museum, ikke bare en samling gjenstander. Det måtte bygninger til – virksomheten krevde plass. Men dårlige

tider og liten vilje blant politikere til å bruke penger på kultur, hindret hans ekspansjonsplaner.

Noen nyetableringer ble det riktig nok, den lokale aksjonen for å få oppført et kapell på Ask var både lang og preget av stridigheter før den lyktes. Vibes kommentar til prosessen har vidd og snert, slik utdraget nedenfor fra en større tegning viser:

Maleren

Årene på Tyrstrand ble en aktiv periode. Han var fast medarbeider i avisen "Fremtiden", hvor han illustrerte flere lørdagssider, av og til trykt i farger. Våren 1929 hadde han 16 tegninger og bilder i avisen.

For å bli bedre kjent i bygda, og hente inspirasjon, gikk han lange turer hvor han tok skisser. Her benyttet han en spesiell teknikk, ved å måle ut perspektiv og tegne linjer i luften før han festet det til skisseblokka. Det fortelles at folk som så han utendørs, syntes det i begynnelsen var merkelig at mannen sto stille i lang tid av gangen mens han gjorde underlige tegn med høyere arm. Da de forsto at de hadde fått en kunstmaler som sambygding, gikk det ikke lenge før de ønsket seg bilder.

Under krigen var han ærlig aktiv med utforming av lokale motiver. Han malte gårder og hytter på bestilling, men også landskaper, blomster og stilleben som

Humoreske vedrørende planen om en kirke på Ask, i familiens eie. (Foto: Asle Gire Dahl)

Gården Oppsal på Tyristrand, i privat eie. (Foto: Asle Gire Dahl)

han solgte i bygda. Han hadde gode forutsetninger for å gi motivet en bygningsmessig korrekt så vel som en kunstnerisk utforming, og fant vinkler og bakgrunn som løftet fram motivet – mer originalt enn "sett fra veien".

Bildet ovenfor kan være et eksempel. Gårdsidyll en sommerdag, slik mange hadde opplevd den og fortsatt opplevde noe ved gjensynet. Publikumsreaksjoner da bildet hang på utstilling viste det, eller som en spontanreplik fra en besøkende uttrykte: "Jeg får sånn lyst til å gå inn i det bildet!"

Vibe tegnet selv huset som han lot bygge på Øvre Fegri, et hyggelig hjem som barn, naboer og venner ofte søkte. I atelieret slapp de sjelden inn, husker Nils Egeli, kunstneres barnebarn – bare når døra tilfeldigvis var ulåst. Han måtte ha arbeidsro, men kunne også fortelle og veilede når etterkommerne ville prøve seg med pensel og palett. "Bruk øya dine gutt" var svaret på spørsmålet om hva slags farger som passet til ansikter. Så fulgte en kort innføring – med mange senere påminnelser om å huske det ene og det andre.

Vibe var ingen frihåndsmaler, han arbeidet alltid ut fra skisseblokka. En merker tydelig hans bakgrunn i tegnefag og arkitektur. Han er naturalist, stil-

sikker, med en tydelig strek og en velutviklet sans for perspektivet. Spesielt kommer dette til uttrykk i husene. Han skeier aldri ut eller blir symbolistisk i fargebruken, og blått er favoritten som har varierer over. Få gjør ham blåveisens koloritt etter.

På Holleia vanket han ofte. Naturen der inspirerte ham både sommer og vinter – først og fremst Asksetra og vassdraget nord for Væleren. Her er han både naturalist og romantiker, ikke rart at folk likte å ha slike bilder på veggen.

Dokumentalisten

Vibe var en allsidig kunstner, og hans innsats i vårt distrikts kulturliv er uvurderlig. Han var en pådriver og gledespreder i sin levetid, og det verk som står igjen etter ham har verdi på to plan: det kunstneriske og det historiske. Bildene har ofte en fortettet stemning. De er figurative og tydelige innenfor en motivkrets alle kjente. Samtidig er de historiske kilder av stor betydning for kommende generasjoner.

I vår dager hvor tingene endrer seg i raskt tempo, kan langtidsperspeksjonen svikte oss. Vi har vanskelig for å registrere at omgivelsene gradvis skifter - landskap forandres, skog hogges, hus bygges om, de rives – de brenner.

Vibes bilder dokumenterer dette og gir sammenligningsgrunnlag. Vi blir

informert på nytt – slik var den gamle bygdeveien og miljøet ved Skjærdalen, eller enda bedre: Slik så det ut i Hole kirke før brannen. Hans bilde er blant de meget få – hvis ikke det eneste – som viser det gamle interiøret.

Minneutstilling

Høsten 2001 holdt Nakkerud og Tyristrand historielag en minneutstilling over Harald Vibe. Et trettital bilder befant seg i distriktet, og fra familien fikk vi utlånt verker som ikke hadde lokale motiver. Det ble en pen mønstring som mer enn 250 mennesker kom for å se. For skolebarn ble han et nytt bekjentskap, for de eldre et hyggelig gjensyn. Det gjorde godt for identiteten å få innprentet at bygdene på vestsida av fjorden har sin egen maler, og at hele Ringerike kan være ham takk skyldig for alt det vakre han har vist oss, og for den innsats han gjorde i kulturlivet gjennom et langt og virksomt liv.

Harald Vibe har hvilt på Tyristrand kirkegård siden 1965.

Om artikkelforfatteren

Asle Gire Dahl (61) er født på Nakkerud og bor der fremdeles. Han er dr. polit og har arbeidet i ulike skoleslag, fra 1985 som lærer i pedagogikk og fagdidaktikk ved Høgskolen i Buskerud, Hønefoss. Han har sittet i styret for Nakkerud og Tyristrand Historielag siden starten.

Vibes bilder i heftet Ringerike

- 1930: Interiør fra Bønsnes kirke (maleri)
Innholdsfortegnelse med RUL fane og utsikt fra Krokskogen
Ringerikslandskap
- 1931: Hønefossen (maleri)
Riddergården, Nedre Veien, Øvre Lerberg og gjenstander i museet
- 1932: Stein kirkeruiner, Øvre Solberg, Utsikt fra Ask, Riddergården og Asksetra
- 1933: Utsikt fra Øvre Ask, Utsikt fra Fegri over fjorden og Frognøya, Munkestuen ved Norderhov gamle prestegård, og Norderhovfløyen samme sted, Øvre Ask, Ertelia på Nakkerud og sol over Ringerike sett fra Ask
- 1936: Halvdanshaugen, Bybrua (Hønefoss), Lerbergsætra og Haga på Ask
- 1938: Fjellbygd (maleri), vignetter til dikt, Kjærraten i Åsa, P. Chr. Asbjørnsen og tømmerfløtere på Krokskogen
- 1939: Norderhov kirke (akvarell), illustrasjon til "Solregn", Berg og Ullern i Hole, Halvdanshaugen restaurert
- 1946: Gamle Skjærdalen
- 1948: Halsteinrud gård, 1940-bautaen i Haug
- 1949: Riddergården (maleri), Fasterstua der Jørgen Moe ble født
- 1950: Madonna i Bønsnes kirke, Bønsnestangen og Steinlaussæter i Hole
- 1951: Skrivergården Vaker (akvarell), Skjærdalen Brug, Skjærsjøelva og Kleivmannen
- 1953: Interiør fra Hole gamle kirke (akvarell), Dampbåten "Grev Wedel" og Pjåkerud gård på Tyrstrand
- 1954: Fra Asksætra (akvarell), En liten Bergpreken, vignetter om Harald Hardråde og bjørn, Tjueborgen i Ådal
- 1955: Vinternatt i Ådalsskog (akvarell)
- 1956: Vinterskogdrift på Holleia (akvarell), Landeveien ved Breien gård, To gamle kaller, Egge på Ask, Flattum fylkesskole (Ask) og Sør-Hollerud på Tyrstrand
- 1957: Fra Ask (akvarell), Spålen og Finnerud setrene i Nordmarka
- 1958: Klavåsen (Tyrstrand) og veibrua over Sogna ved Ask
- 1960: Hesteskys (akvarell) og Tangebråten på Tyrstrand
- 1978: Asksætra og interiør fra samme

Fra Setertjern (Hovinsetra), i privat eie. (Foto: Asle Gire Dahl)

Elling M. Solheims liv blir bok

Dikteren Elling M. Solheims liv (1905-1971) er en fortelling om styrke og pågangsmot, fattige kår, sykdom og ukuelig vilje. Neste år kommer boka om hans liv.

Av Christopher Hals Gylseth

I januar 2005 er det hundre år siden Elling M. Solheim ble født. Ett av elementene ved hundreårsjubileet blir en bredt anlagt biografi om Ellings liv og diktning. Jubileumskomiteen for Solheim-feiringen i 2005 har vært så vennlige å gi meg oppdraget med å skrive denne biografien, og jeg ser på dette som en ære.

Ellings litterære virksomhet vil få en stor plass i boka om hans liv. I biografien må vi også se nærmere på hans stilling i lokalsamfunnet. Han fikk kunstnerlønn fra kommunen, noe som var uvanlig. Større pengegaver fikk han flere ganger, blant annet på både på 50- og 60-årsdagen.

Ringerikingene visste at han i alle år hadde gitt mye av seg selv. Han stilte opp med taler, sanger og prologer ved alle slags offentlige tilstelninger. Og mange følte behov for å gi noe tilbake.

Da en jury oppnevnt av heftet Ringerike, kåret ham til «Århundrets ringeriking» for det tjuende århundre i 1999, var dette et naturlig og riktig valg. Elling M. Solheims ånd og diktning lever fremdeles.

Elling levde sitt liv i det stille, var beskjeden og smålåten. Samtidig kjente han sitt verd som lyriker, og visste godt at han hadde noe å fare med. Men det var en lang og hard vandring, før han nådde sine mål.

*På 50-årsdagen 17. januar 1955 var Arnulf Øverland en av gratulantene da Elling M. Solheim fikk overrakt en folkegave på 17.300 kroner. Gunhild Hoff i midten.
(Foto: Kåre Grytli)*

Veme, skogen og naturen

Han vokste opp på småbruket Solheim, på Veme i Soknedalen. Faren, Martin Hansen, arbeidet i skogen og på jernbanen. Han lærte Elling å sette pris på de store skogene, og ga ham interessen for historiefortelling og sang. Elling begynte tidlig å skrive små historier. Han opplevde dessuten politiske arbeidermøter hjemme i Solheim-stua, og fikk samhold og engasjement inn med morsmelken, så å si. Som tenåring ønsket Elling først å bli lærer, men slik gikk det ikke. Utdannelsen ville blitt for dyr. Men noe skolegang ble det da.

Elling gikk på Lunder Fortsettelseskole i 1919-1920, og siden ett år på Ringerike Fylkeskole (som seinere ble til Ringerike Folkehøyskole) fra 1923-1924. Her hadde den legendariske E. M. Færden undervist, og Herman Wildenvey var blant de tidligere elevene. Det var mens Elling gikk på fylkesskolen, at dikteren i ham våknet for alvor. I 1925 var den første diktsamlingen ferdig, «Preludium. Unge vers». Boka, som var Ellings stolthet, fikk en uheldig skjebne etter at forlaget gikk konkurs. Den ble trykket, men kom aldri ut i bokhandelen. Dette var et hardt slag.

Gardist

Elling likte seg godt da han avtjente militærtjenesten i Oslo, i Garden i 1926. For det første var det viktig for ham å komme seg hjemmefra, og dessuten var det gildt å være i Kongens garde. Han var som gardist med på flyttingen av Osebergskipet, gjennom Oslo til Bygdøy. Et ærefullt oppdrag.

Etter militærtjenesten må det ha vært rart for ham å komme hjem. Fra spennende forhold i hovedstaden og tilbake til arbeid i skogen. Han måtte jo ta seg fysisk arbeid for å leve. Det var de harde tjuåra, og arbeidsfolk måtte slite hardt. Elling ble mer og mer politisk interessert. Han var med på stiftelsen av et sosialistisk ungdomslag på Veme, og skrev politiske dikt om Sovjet og revolusjon. Han arbeidet i skogen, men trivdes dårlig.

Sykdom og debut

To viktige ting i hans liv skjedde omtrent på samme tid, i 1934. Multipl sklerose-sykdommen brøt ut, og han debuterte som lyriker med boka «Jeg lever i dag». Sorg og glede på samme tid. Med ett var han blitt en syk og merket mann. Samtidig hadde han nådd sine drømmers mål. Han var blitt poet. Elling ble trukket i flere retninger, og følte seg bundet av den lumske sykdommen.

I tillegg skjedde alt dette i en alvorlig krisetid, både nasjonalt og internasjonalt. Elling reiste rundt på folkemøter, der blant andre den unge Arbeiderpartipolitikeren Einar Gerhardsen talte, og leste fra «Jeg lever i dag». Han fikk mye applaus. Diktene grep tilhørerne. Samtidig skrev han dikt på sin egen dialekt, om hjembygda og naturen.

Journalist

Fra ca. 1936 til 1940 var Elling journalist i Drammensavisen «Fremtiden» som hadde lokalkontor på Hønefoss. Han ble stadig dårligere, og måtte stelles mer og mer av moren hjemme på Solheim.

I 1938 kommer diktsamlingen «Natta og nyingen». Elling var blitt mindre politisk og mer lokalt orientert. Tidlig under 2. verdenskrig, i 1941, kom boka «Gro Norge». Elling viste seg her som en nasjonalsinnet lyriker, og ble høyt respektert for dette.

Herman Wildenvey besøker Elling M. Solheim. (Foto: Kåre Grytli)

Gunhild

Hittil hadde moren, Torine, stelt Elling hjemme. Men hun var gammel og trengte hjelp, og sykepleier Gunhild Hoff kom inn i Ellings liv. For Elling må «søster Gunhild» ha vært som en åpenbaring fra første stund, ung, vennlig og vakker som hun var. Dette ga ham inspirasjon og skaperglede. Gunhild skapte et nytt liv for ham, og forlot ham aldri siden.

Noen år på 1950-tallet holdt Gunhild og Elling til på Trøgstad, på Tandbergmoen. Der bodde de på eiendommen til kunstneren Ståle Kyllingstad, en god venn av Elling. De fikk mye besøk i denne perioden. Av og til hadde de kulturkvelder, hvor folk leste dikt, spilte fiolin og sang. Dette var en god og utviklende fase i Ellings liv, sykdommen til tross.

Han var nå lam fra halsen og ned. Sykdommen førte med seg en slags merkelig frihet, siden den ga tid til ro og ettertanke. Samtidig bandt den han fast og voldte store smerter. Gunhild var nøkkelen til alt i denne tiden. Hun hjalp ham å skrive diktene ned, og ble hans bindeledd til verden utenfor.

Ellgunstad

Elling og Gunhild flyttet fra Kyllingstad på slutten av 1950-tallet, og bygget sitt eget hus i Hønefoss. Dette fikk de råd til etter en storstilt folkegave, en innsamling som gjorde Elling takknemlig og rørt. «Ellgunstad» ble husets navn, oppkalt etter dem begge. Det var godt å komme dit, forteller mange. Særlig NRK-veteranen Erik Bye har fortalt mye om dette. Han intervjuet Elling flere ganger, og møtet med den lamme, men aktive dikteren var en stor og viktig opplevelse for ham og mange andre som kom på besøk. Elling utga en rekke bøker etter krigen, fra «Landet lever» i 1946 til erindringsboken «Fotefar» i 1965.

Han var høyt respektert også blant de fremste av sin tids forfattere. Arnulf Øverland skrev om Ellings diktning i 1948 at «..det har ikke sprunget en renere kilde i vår folkelige lyrikk siden Rudolf Nilsens dager».

Ringerike historielag 50 år

Ringerike historielag ble stiftet 10. desember 1953, og kan dermed se tilbake på 50 års virksomhet. At laget gikk i dvale forholdsvis raskt etter fødselen, og faktisk ikke ble reorganisert og aktivisert før i 1971, skal ikke ta glansen av en jubilent som har satt spor etter seg og har vært og er en viktig bidragsyter i arbeidet med å ta vare på, og spre kunnskap om lokalhistorien på Ringerike.

Av Gudmund Bakke

Tanken om et historielag ble luftet allerede i 1902 av August Steinhamar, forfatter av den første Norderhovboka. På det første ordinære årsmøtet til Ringerikes Ungdomslag i 1921 ble det foreslått å danne et folkeminnelag, men det første håndfaste initiativet til å danne et historielag på Ringerike kom i 1925. Da gav styret i Ringerike Ungdomslag Hans Johnsrud i oppdrag å lage en utredning om saken.

Johnsrud var en av tre redaktører i heftet "Jul på Ringerike", og siden det var redaksjonen som arbeidet videre med ideen, førte det til at heftet gikk over til å bli et lokalhistorisk skrift. Året etter (1926) ble heftets navn endret til "Ringerike", men tanken om et historielag ble ikke fulgt opp.

Neste initiativ kom fredssommeren 1945. I brev av 14. juli 1945 henstilte ingeniør Arne B. Bang til Ringerikes Museum «å gå inn for dannelsen av et historielag for Ringerike, som blant annet skulle ha til oppgave å utgi kulturhistoriske publikasjoner». Saken ble tatt opp på museets årsmøte i juli 1946, og her ble det protokollført at det ville være «av den aller største betydning og i tråd med museets kulturelle arbeide at Ringerikes historie blir tatt opp til granskning på bredt grunnlag». Det ble enstemmig besluttet å nedsette en komité på tre medlemmer til å utrede saken, bestående av ingeniør Johannes Bye, Anders Viljugrein og forslagstilleren selv, Arne B. Bang (som samtidig ble innvalgt som styremedlem i museet).

Arne B. Bang var Ringerike historielags første formann.

Møtereferater og avisinnlegg fra denne tida vitner om at det viktigste argument for å danne et historielag, var ønsket om å få satt i gang arbeid med registrering og innsamling av lokalhistorisk dokumentasjon, som gamle navn, folkeminne, arbeidsredskaper, dokumenter osv. I juni 1947 hadde den nedsatte komiteen arbeidet i ett år, og uttalte at

den «for øyeblikket finner å burde anbefale likeovenfor Ringerikes Museums styre at man går til innsamling av dokumenter og aktstykker for arkivering og senere bearbeiding». Komiteen hadde bl.a. fått tilbud fra forhenværende lensmann Jon Guldal om kjøp av hans samling av avisartikler og papirer, og anbefalte at det ble forhandlet videre om dette. Den brakte også på bane å søke ervervet de etterlatte papirene til Andreas Lagesen, forfatter av «Ringerikske slekter». Hva en eventuell kulturhistorisk publikasjon angikk, mente komiteen at en utgivelse av en slik neppe var aktuelt («tilrådelig») for et historielag, på bakgrunn av at heftet Ringerike allerede var så godt innarbeidet i regi av Ringerike Ungdomslag og museet.

I de første etterkrigsåra var optimismen stor. De mørke åra var tilbaketog, og det var mange ting å ta fatt i. Nye foreninger så dagens lys på mange områder, og gamle ble reorganisert. Alle ropte på tilslutning, medlemmer og – ikke minst – ildsjeler. Innlegg i lokalavisa forteller at tanken om et historielag hadde både tilhengerne og motstandere. En anonym innsender mente at det var komiteer nok fra før, og at museet etter hans mening fylte oppgaven. De samme tanker ble tilkjennegjort av formannen i museumsstyret, Anders Viljugrein. Fra Hole skrev Jon Guldal at han oppfattet saken som skrinlagt.

Men tilhengerne av et historielag arbeidet i det stille. Ønsket om økonomisk

trygghet, et fundament, for en forening som skulle ta fatt på et så viktig arbeid, synes å ha vært den viktigste årsaken til at stiftelsen lot vente på seg. Men i 1953 kom det positive signaler fra de fem Ringeriks-kommunene, og dermed var det duket for stiftelsesmøte.

Torsdag 10. desember 1953 ble stiftelsesmøtet holdt i Håndverkerens store sal i Hønefoss. En rekke organisasjoner og enkeltpersoner var innbudt. 50 personer var til stede, og Ringerikes Blad skrev at "i forsamlingen så man en rekke av dem som teller når det gjelder en kulturhistorisk sak som denne på Ringerike". På vegne av innbyerne ønsket Hønefoss' ordfører, C.S. Bentzen, velkommen. Arne B. Bang ble valgt til formann i interimsstyret, som skulle arbeide videre med saken og legge fram forslag til lover på et seinere møte.

Innledningsforedraget på stiftelsesmøtet ble holdt av rektor Helge Fonnum. Han understreket i foredraget, som er gjengitt i sin helhet i heftet Ringerike i 1954-55, behovet for å få samlet inn tradisjon fra den gamle norske bygdekulturen, som var en ubrutt arv fra sagatiden og lenger tilbake. I det kulturskiftet man nå var inne i, var denne kulturen i ferd med å måtte vike plassen for bykultur. Den første og viktigste oppgaven for et Ringerike historielag måtte være å samle folketradisjon av alle slag, og på bredest mulig grunnlag, mente Fonnum, som selv hadde vært beskjeftiget med slik virksomhet i nær en mannsalder i sin fødebygd i Hallingdal.

Tirsdag 26. januar 1954 ble forslag til vedtekter behandlet. Møtet ble holdt i lokalet Ringerike nederst i Storgata, og ble avsluttet med at arkeolog Karl Vibe-Müller kåserte om fortidsundersøkelser på Ringerike. De foreslåtte vedtektene ble enstemmig vedtatt av de 14 fram-møtte, og Arne B. Bang ble valgt til lagets første formann. De øvrige medlemmene av interimsstyret gikk også med på å fortsette.

"Starten var utmerket. Blir den videre interesse derefter, tegner det til å bli en suksess," skrev Ringerikes Blad etter stiftelsesmøtet. Men blåmandagen kom raskt. De få kronene som medlemmene betalte i kontingent, fristet ikke til å starte opp de store prosjekter. Flere av

Trond Bergsund, formann 1971-72.

medlemmene i det nyvalgte styret hadde dessuten verv i Ringerikes Museum. Formannen selv, Arne B. Bang, hadde endog fra 1951 vært museets styreformann, et verv han hadde sammenhengende fram til 1974.

Den store saken for Ringerikes Museum i denne perioden var å få byggetomt eller få løst behovet for permanente lokaler til utstilling på annen måte. Det lokalhistoriske miljøet var lite, og tillitsmenneskenes krefter synes i stor grad å ha gått med til å skaffe penger til museumssaken. At et nystartet historielag derfor hadde store vanskeligheter med å finne fotfeste, er ikke overraskende. Den forventede støtten fra kommunene uteble, og det endte med at «historielaget fikk derfor status som en gren av museets virksomhet inntil nye interessenter kunne finnes».

Det var derfor svært liten – om noen – aktivitet i Ringerike historielag fra 1954 og til slutten av 1960-åra. Da begynte noen personer igjen å snakke sammen, og i 1970 var tida inne for å reorganisere foreningen. Et interimsstyre ble nedsatt med Trond Bergsund, Ragnar Nøklebye

og Helene L. Klemp i spissen. De gikk ut i lokalavisa og søkte kontaktfolk i hver bygd på Ringerike, med god lokal-kjennskap og kunnskap om bygdens folk og historie. Siktemålet med reorganiseringen var å få forgang i registreringen av gamle hus, folkeminner, fotografier, setrer, stedsnavn, gammelt innbo og redskap. I tillegg ønsket man gjennom medlemsmøter med foredrag om lokalhistoriske emner å spre interesse for distriktets rike forhistorie. Tanken om en egen årlig publikasjon hadde vært drøftet, men man så nok et samarbeid med de to utgiverne av heftet Ringerike som mer nærliggende, «da historielagets arbeide jo naturlig ligger nær museumsarbeidet».

I 1971 ble det avholdt «nytt» stiftelsesmøte i Ringerike historielag. Trond Bergsund ble formann og Ragnar Nøklebye sekretær. Fra 1973 overtok Nøklebye formannsvervet, som han innehadde til han ble avløst av Otto Frydenlund i 1979.

I denne perioden kom møte- og foredragsvirksomheten i foreningen inn i faste former, ved siden av den omfatt-

Ragnar Nøklebye, formann 1973-78.

ende registreringen av kulturhistoriske minnesmerker som ble påbegynt (se nedenfor).

Ringerike historielag har den siste mannsalder vært en aktiv forening som har gitt et vesentlig bidrag til at kunnskap om lokalhistorien på Ringerike er gjort kjent for oss som bor her, og blitt tatt vare på for ettertiden. En viktig del av et historielags virksomhet vil naturlig nok være medlemsmøter med foredrag om lokalhistoriske emner. Siden 1971 har både lokale foredragsholdere og fagfolk hentet utenfra, bidratt til mye lærdom, inspirasjon og hygge på historielagets møter. Spesielt førjulsmøtene i Svenskestua på Norderhov gamle prestegård er blitt en tradisjon som mange har satt pris på. I tillegg har rusleturer, byvandring, og ikke minst sommer- og høstturene til historiske steder, museer og samlinger andre steder i Sør-Norge fått stor oppslutning fra medlemmenes side.

Blant lagets virksomhet for øvrig, bør spesielt nevnes:

Registrering

I 1973 organiserte Ringerike historielag en omfattende registrering av kulturhistoriske minnesmerker i daværende Ringerike kommune. Arkeologiske minner, husmannsplasser, gamle ferdselsveier, setrer, husmannsplasser, spor av eldre bosetting, og lokale stedsnavn var blant de ting som skulle nedtegnes, og lokalkjente folk ble utpekt til å ta seg av sine områder. De skulle i første rekke oppsøke muntlige kilder – dvs. eldre folk – for dermed å få sikret en informasjon som for en stor del ville bli borte med dem.

Sentrale lokale «rodemenn» var Hans Erlandsen (Steinsfjeringen), Torbjørn Slåtto (Røyse), Hartvig Brobekk (Sundvollen), Einar Heimås Dokken (Ask/Holleia) Ingrid Løbben og Randi Gjerde (Norderhov kirkebygd), Trond Bergsund (Ådal), Trygve Meisterlin og Einar Maribo (Sokna), Thorleif Solberg (Vågård), og Arthur og Otto Frydenlund (Åsa). På Tyrstrand lyktes det ikke å få noen til å påta seg arbeidet.

Informasjonen fra Hole (Steinsfjeringen, Røyse og Sundvollen) er samlet i stensilhefter på de lokale bibliotekene,

Otto Frydenlund, formann 1979-80.

mens skjemaene forøvrig forefinnes i Ringerikssamlingen på Ringerike bibliotek.

Ringerikssamlingen

Bibliotekene skal være vår felles lokale hukommelse, og her bør lokalhistoriske samlinger være en viktig del. Så også på Ringerike. I 1967 ble Brit Astri Sviund ansatt som bibliotekar ved Ringerike bibliotek. Hun var interessert i lokalhistorie, og var også styremedlem i Ringerike historielag. Etter hvert engasjerte hun seg i oppbygging av en lokalhistorisk samling på biblioteket – en samling som ble hennes hjertebarne. Sammen med tidligere biblioteksjef Helene L. Klemp fikk hun på kort tid samlet en imponerende mengde stoff. Dessverre ble Brit Astri rammet av sykdom (hun døde i 1995), men da var Ringerikssamlingen allerede et begrep blant lokalhistorisk interesserte, som søkte til «Ringeriksrommet» som en kilde å øse av, til inspirasjon og økt viten. Her finner vi bøker med historisk og geografisk stoff fra Ringerike (det geografiske Ringerike, med kommunene Ringerike og Hole og tilstøtende

områder, som Nordmarka, Krokskogen, Holleia og Vassfaret), folketellinger, kirkebøker, skattemanntall, tingprotokoller, utvandrerlister, pantebøker og skiftekort. Mye av det eldste finnes bare på mikrofilm, men lesemaskiner gjør det tilgjengelig. Videre har man en anseelig mengde lokalaviser (den eldste fra 1845), avisutklipp ordnet i mapper etter emne, hovedfagsoppgaver fra universiteter og høyskoler med emner fra Ringerike, jubileumsberetninger fra lag, foreninger og bedrifter, klubbaviser og årsberetninger.

Siden 1997 er det bibliotekar Liv Skretteberg som har hatt ansvaret for denne delen av bibliotekets virksomhet, og samlingen utvides stadig.

Ringerike slektshistorielag

Slektsforskning har fått vind i seilene de siste tiårene, og Ringerike er intet unntak. I 1976 ble det nedsatt et tremannsutvalg for slektsforskning i Ringerike historielag, bestående av Jens Fjeld, Brit Astri Sviund og Runar Berg. Gjennom Sviund hadde de en fot innenfor det lokale biblioteket, og mye av arbeidet den første tida var samarbeid om opp-

Aslaug Kvernberg, formann 1982-88.

Frank Otterbech, formann 1993-96.

bygging av Ringerikssamlingen, samtlig som man samlet, ordnet og tok vare på lokalhistorikeren Erling Bjørkes arbeider fra Soknedalen, Krødsherad og Hallingdal.

Den 7. februar 1985 ble slektshistoriegruppa i Ringerike historielag formelt stiftet. Brit Astri Sviund ble første leder, og andre sentrale personer var Thorleif Solberg og Kjell Hallmann. Gruppa fortsatte å samle, bl.a. kopier av skiftekort, skattemanntall, prestemanttall og kirkebøker til lokalsamlingen på biblioteket, og i 1988 startet arbeidet med avskrift av tingbøker tilbake fra 1652. Tingbøkene refererer rettsforhandlinger på Ringerike og tilstøtende distrikter, men vanskelig gotisk håndskrift har umuliggjort bruk av disse for de aller fleste. Etter at de er blitt «oversatt», kan alle nå gjøre dykk ned i den spennende verden som tingreferatene åpner for oss. I rettsforhandlingene blir det stadig opplyst om navn, familieforhold, slekter, gårder, skogteiger og andre ting fra dagliglivet. Etter at de første heftene ble omsatt fra gotisk håndskrift ved hjelp av profesjonelle historikere, er det Thorleif Solberg som har stått for arbeidet. Hittil er det laget seks hefter i

lagets regi (1650- og 1660-åra), og 20 fra Solbergs hånd (1680- og 1690-åra), og arbeidet fortsetter.

I 1991 ble medlemsbladet Hringariki startet (første utgave kom i desember 1991), og her har siden en mengde lokalhistorisk stoff – både om slekter og andre ting – blitt tatt vare på og gjort kjent. Ildsjelene i redaksjonen har vært Solberg, Hallmann og Eigil Elsrud. Bladet er veldig populært, og utkommer med to årlige utgaver, hver på 70-80 sider. I 2000 fikk man patentert navnet «Hringariki».

Høsten 1994 tok slektshistoriegruppa navnet Ringerike Slektshistorielag. Fra 1. januar 2004 står laget på egne bein, med eget medlemsregister og innkreving av kontingent.

Slektsgranskerne møtes jevnlig til arbeidsmøter, og til tre-fire møter med slektsfaglige foredrag per år. I tillegg avvikles årlige kurs i lesing av gotisk skrift.

Genealogisk Datasentral Ringerike

Etter modell fra Hadeland ble det i desember 1992 nedsatt et utvalg som skulle legge forholdene til rette for bruk av arbeidsledige på Ringerike til en mer målrettet registrering av historiske data. Etter søknad fikk utvalget bevilget 5.000 kroner fra Ringerike kommune til innkjøp av et registreringsprogram og noen mikrofilmer, og dermed var Genealogisk Datasentral Ringerike en realitet.

Flere – både private og bedrifter – gav brukt datautstyr i gave, og etter litt «behandling» av den slektsinteresserte dataeksperten Rudi Løken hadde man tilstrekkelig datautstyr til å begynne arbeidet. I første rekke har dette gått ut på å overføre opplysninger fra offentlige kilder som kirkebøker, folketellinger, manntall, emigrantlister, militærruller, skifteprotokoller m.v. til en database.

Ringerike kommune har siden mars 1993 stilt lokaler til disposisjon (1993-94 i Askveien 6, 1994-95 Vestre Lundstad (Austjord), 1995-1999 Arne-mannsveien 3, og siden 2000 Veien gamle skole). Kommunen organiserte også bruken av arbeidsledige på tiltak i inntil 10 måneder for hver. GDS Ringerike har i alt sysselsatt nærmere 100 arbeidsledige og hadde på det meste 15-16 personer i arbeid, inntil tiltakene

ble gradvis redusert, for så å bli helt avskaffet i 1997.

Det er en anseelig datamengde som i dag er lagret i GDSR's database. Fra kirkebøkene er det for eksempel foretatt ca 150.000 registreringer. Samlingen med skiftekort ved Ringerike bibliotek er registrert, og det samme er en oversikt over samtlige finneplasser m.v. på Krokskogen. Gammelt skolemateriell ved Ringerike skolemuseum samt navnelister fra en god del skoleprotokoller fra før 1900 er også registrert. Endelig er det, i samarbeid med Kildeskriftavdelingen ved Riksarkivet, scannet og lagret bilder av og opplysninger om segl og bumerker fra hele Buskerud og deler av Oppland fylke.

Ildsjeler i GDS' arbeid har i første rekke vært Jens Jonsrud, Frank Otterbech og Rudi Løken. Sistnevnte har laget programmer, hvor man etter hvert vil kunne søke seg inn og hente aktuelle opplysninger (som vil bli tilgjengelig for folk flest når arbeidet med korrekturlesing er fullført). Jonsrud og Otterbech er i dag pensjonister og har i alle år arbeidet uten et øre i vederlag. En ikke liten del av deres arbeidsinnsats går

Sigurd Huseby er Ringerike historielags formann i jubileumsåret.

med til å besvare henvendelser fra inn- og utland med spørsmål om forfedre, slektskapsforhold, bosted, gårdsnavn osv. De aller fleste får hjelp!

Lokalhistorisk arkiv

I forståelse med Ringerike kommune har det de siste åra blitt registrert dokumenter fra de gamle kommunearkivene i Hønefoss, Norderhov, Tyristrand og Ådal. Mange av disse lå lagret i fuktige og dårlige lokaler, men i dag er det meste trygt forvart i brannsikre rom i kjelleren på Heradsbygda servicesenter. Arbeidet ledes av Håkon Prestmo, og andre sentrale er Jens Jonsrud og Frank Otterbech. Vi ser her kimen til et lokalhistorisk arkiv for Ringerike kommune (Hole kommune har eget lokalhistorisk arkiv i tilknytning til Hole bibliotek på Vik).

Ringerike skolemuseum

Da den gamle bruksskolen på Sørsida, ved bruenden mellom Tippen og Samfunnshuset, ble revet i 1962, ble lærer Ola Bjørntoft forbitret. Bygningen hadde han gått og tenkt på som rammen om et skolemuseum på Ringerike. Siden var han besatt av tanken på at distriktet måtte ha sitt eget skolemuseum. Etter en tid kom han over et eldre, laftet hus som skulle rives. Det lå ved fossen ovenfor handelsskolen, og Bjørntoft kontaktet eieren og fikk huset til nedrivning. Bjørntoft rev av panelet, merket stokkene og demonterte huset. Etter hvert fikk han med seg Jens Jonsrud, Ole Eidsmoen, Otto Frydenlund og Frank Otterbech. Etter en tid fikk de ytterligere to laftede tømmerbygninger som ble tatt ned, merket og lagret. Fra tidligere var det samlet inn en mengde gammelt skolemateriell som bl.a. dukket opp i forbindelse med feiringen av 250 årsjubileet for skolevesenet i Norge i 1989.

Etter hvert hadde ildsjelene samlet et stort lager av gamle pulter, skolebøker, blekkhus, pennaler, kart og annet utstyr. Dette ble først lagret på loftet på Hønefoss skole (hvor Bjørntoft var lærer), siden flyttet til Veien gamle skole. De ventet på Ringerike kommune, som hadde lovet å stille tomt til disposisjon. Flere alternative plasseringer ble vurdert, og personene som entusiastiske stilte sine kunnskaper og erfaringer til gratis disposisjon, var til-

fredse da det i 1998 endte med at skolemuseet fikk plass i 1. etasje på Veien gamle skole. Herved slapp de å måtte lafte opp igjen de gamle bygningene (som nå blir nyttiggjort i Kjerratmuseet i Åsa), og de slapp å kjøre flerfoldige flyttelass med gammelt materiell – én gang til!

11. april 2000 ble Ringerike skolemuseum offisielt åpnet. Da hadde ildsjelene hver nedlagt hundrevis av arbeidstimer i oppussing og istandsetting av lokalene. Gulvbelegg og panel var fjernet for å få fram de gamle tømmerveggene i skolebygningen, som er fra 1864. I dag framstår den slik de norske folkeskolene var på landsbygda rundt 1. verdenskrig. «Stuene» var gjerne små og unnselige, men av uvurderlig betydning for bygdene.

Drift og omvisning forestås av en gruppe – «Skolekomiteen». Skoleklasser fra hele Ringerike besøker skolemuseet og får oppleve en skoletime fra gamle dager.

Hefte – bøker – bilder

Heftet Ringerike ble startet i 1922 av Ringerike Ungdomslag. Det var de mange sagn og historier som fantes på Ringerike som ikke var nedskrevet, som var bakgrunnen for at heftet ble startet. Fram til 1926 var navnet «Jul på Ringerike».

I 1936 kom Ringerikes Museum med, og siden 1973 har også Ringerike historielag stått bak utgivelsen av det lokalhistoriske heftet. I dag utpeker hver forening to representanter til heftets styre, som velger redaktør og forestår det praktiske arbeidet. Gjennom heftet, som i 2003 blir utgitt for 75. gang (det ble ikke utgitt i 1935, 1937, 1941-44 og 1952) er en utrolig mengde lokalhistorie fra Ringeriksbygdene blitt tatt vare på og gjort kjent, og skribentene som har bidratt med artikler – både utenfra og i heftets redaksjon – fortjener stor takk.

I 1984 tok Jens E. Fjeld og Otto Frydenlund initiativ til opptrykk av tre lokalhistoriske bøker som hadde vært utsolgt i mange år og vanskelige å få tak i for historieinteresserte: Den gamle Hønefoss-boka fra 1915 og Andreas Lagesens bøker Ringerikske slekter II (Haug) og Norderhov (III). Restopplaget av bøkene er i Ringerike Slekthistorielags eie, og Otto Frydenlund har

sørget for at hver skole på Ringerike har fått de tre bøkene i gave.

Med hjelp av fotograf Johan Brun, organiserte Ringerike historielag i 1988 innsamling og avfotografering av gamle bilder på Ringerike. En rekke uerstattelige bilder ble kopiert og tatt vare på, samtidig som informasjon om personer og motiver ble registrert. Disse ble senere oversendt til Buskerud fylkesfoto på Norderhov gamle prestegård.

Ringerike kommune har kjøpt samlingen av flyfotografier av gårder, bruk og eiendommer på Ringerike fra 1950- og 60-årene av Fjellanger-Widerøe AS. Samlingen er katalogisert og ordnet av Otto Frydenlund, og befinner seg i dag på Ringerike bibliotek.

Det første styret

Direktør Arne B. Bang ble Ringerike historielags første formann. Øvrige styremedlemmer var gårdbruker Kornelius Leine, forretningsfører Thor Thorsen og Lars Egil Viljugrein, og varamenn: skogbruker Trond Bergsund, småbruker Peter Lyse og lærer Sigvart Mjør. Revisorer: Ingeborg Mohn og Aslaug Kvernberg Skavhaug.

Formålet

Ringerike historielags vedtekter i 1954 (paragraf 1) slår fast at "laget har til formål å øke og spre kunnskap om Ringerikes fortid. Laget har følgende arbeidsoppgaver:

- a) Å sette i gang innsamling av sagn, gamle skikker og tro, folketoner, stedsnavn og all slags tradisjon som knytter seg til distriktet, ætt og gård, eventuelt i samarbeid med offentlige granskingsinstitutt som tar på seg slike oppgaver.
- b) Hjelp folkemuseene, oldsakssamlingene og Fortidsvernet med å registrere og frede kulturminner.
- c) Gi ut en årbok eller tidsskrift som inneholder lokalhistoriske og ættehistoriske utredninger og skildringer, gjengir tradisjon fra distriktet, og offentliggjør arkivtilfang som kan være nyttig for bygde-, by- og ættehistorikerne.
- d) Å støtte arbeidet med å få ut gode bygdebøker, bybøker og ættebøker.

I museets regi

– Bang var interessert og arbeidsom, men travelt opptatt. Arbeidet i Ringerikes

Styret i Ringerike historielag i jubileumsåret 2003. Foran står Liv Gjestvold Blom (vara), i rekke 2 står fra venstre Sigurd Huseby (leder), Randi Gjerde (sekretær) og Else Marie Abelgård (vara), og i bakerste rekke fra venstre Trond Olav Vassdal (kasserer), Ole Haakon Opperud (ekstern info), Ellef Ellefsen (rep. Ringerike slektshistorielag) og Runar Berg (nestleder). Arne Sund (vara) var ikke tilstede da bildet ble tatt. (Foto: Gudmund Bakke)

Museum lå nok hans hjerte nærmere. Ved flere anledninger spurte jeg om ikke historielaget kunne arrangere møter med historiske foredrag. Men alt som skjedde var i museets regi. Aslaug Kvernberg.

Flere historielag

Interessen for lokalhistorie har gått i bølgedaler, men siden 1980 har den vært jevnt stigende. Dette avspeiler seg ikke minst i dannelsen av nye historielag i distriktet. Både Jevnaker, Soknedalen, Hole, Øvre Ådal og Tyrstrand har i dag egne, livskraftige lag. I realiteten er derfor Ringerike historielag i dag en forening for Hønefoss, Haug, Norderhov kirkebygd, Åsa, Heradsbygda og nedre del av Ådal.

Protest

– For noen år siden hadde vi en rundtur på Ringerike med arkeolog Karl Vibe-Müller som leder. Han har ordet i sin makt! En av turdeltagerne, en mor med to guttunger i 10 års-alderen, følte seg ikke helt i form, og ønsket å reise hjem igjen etter en halv times tid. Da protesterte den eldste gutten. Denne mannen var så morsom å høre på at han ville

følge med helt til slutt! Moren gav seg. Frank Otterbech.

At det gikk bra...

– Jeg minnes godt den tiden Aslaug Kvernberg var formann. For meg står hun som den virkelige representanten for historielaget. Hun vokste opp i Hønefoss, og kjenner byen og distriktet ut og inn. Hun hadde en egen evne til å formidle sine kunnskaper. Mange vil huske hennes interessante byvandring, og ikke minst de treffsikre kommentarene under møtene. Hun var alltid positiv og i godt humør. Da var det virkelig hyggelig å gå på historielagsmøter. Men på julemøtene i Svenskestua ville hun alltid ha levende lys på juletreet. At det gikk bra – i den bevaringsverdige, knusktørre bygningen! Frank Otterbech.

Styret i jubileumsåret

Ringerike historielags styre i jubileumsåret 2003 består av Sigurd Huseby (formann), Runar Berg (nestformann), Randi Gjerde (sekretær), Trond Olav Vassdal (kasserer), Ole Haakon Opperud (styremedlem) og Ellef Ellefsen. Varamedlemmer er Else Marie Abelgård, Arne Sund, Liv Gjestvold

Blom og Håkon Prestmo. (Ellefsen og Prestmo representerer slektshistorielaget, og går ut ved årsskiftet 2003/2004).

Formenn i Ringerike historielag

1953	Arne B. Bang
1971-72	Trond Bergsund
1973-78	Ragnar Nøklebye
1979-80	Otto Frydenlund
1981	Peter Tandberg
1982-88	Aslaug Kvernberg
1989-91	Knut Rønniksen
1992	Jan Thuen
1993-96	Frank Otterbech
1997	Jan Thuen
1998-99	Leif Næssan
2000-01	Torbjørn Paule
2002-	Sigurd Huseby

Kilder

Ringerikes Museums 50 års jubileumsberetning (1973), Ringerikes Museums møteprotokoll 1946, heftet Ringerike (diverse årganger), Ringerikes Blad (diverse årganger), og samtaler med Aslaug Kvernberg, Frank Otterbech, Otto Frydenlund, Ragnar Nøklebye, Thorleif Solberg og Sigurd Huseby.

Talen på stiftelsesdagen for Ringerikes historielag

Rektor Helge Fonnum holdt innledningsforedraget på stiftelsesdagen for Ringerikes historielag den 10. desember 1953. Med tittelen "Bygdehistorie" ble talen trykket i heftets 1954-utgave.

Av Helge Fonnum

Ringerikes historie går langt tilbake. Få steder på kloden har så gammel «historie». Vi har jo nylig lest i avisene at det var livlig i disse trakter allerede for 350 millioner år siden: Urfisken på Ringerike. Og tar vi oss en spasertur langs med stranden av Steinsfjorden, kan vi lett finne forsteninger av dyr som levde her for mangfoldige millioner år siden. Men historien om den slags fortidsliv danner en egen vitenskap: palæontologien.

Også den egentlige historien begynner imidlertid meget tidlig på Ringerike, for mer enn 1000 år tilbake. Og forut for historiens lys har vi her de rike sagnminner og de svære gravfelter, «Kongenes graver» osv. Fra historiens morgenring har vi de mange berømte runesteiner fra Ringerike. De viser at vårt distrikt var et kultursentrum så langt tilbake:

«Ringeriksstilen». Og hvert skolebarn vet å fortelle om Halvdanshaugen, Sigurd Syr og Olav Haraldsson osv. Og ned gjennom middelalderen fortsetter det med kjente steder og historiske personligheter på Ringerike: Høvdingsetet på Veien, lendermannen Ingemar av Ask, han som sa om Magnus barfot og hans krigstog vestover at kong Magnus kom til å bli sendt til Helvete fordi han ville tilegne seg et land som han ikke hadde rett til! (F.N. kunne gjerne reise

en minnestein over herr Ingemar av Ask!). Og «Norges siste viking» Alv Erlingsson stammet fra Tornberg (Tannberg) i Norderhov.

Man kunne si at ret fra disse selvbevisste storigene går en linje helt ned mot våre dager, da Gudbrand Hønen som kjent fant det på sin plass å gi general Schlanbusch litt undervisning i ringeriksk folkeskikk. «Je er av adel, je au,» sa Gudbrand Hønen.

Det kunne således ha sin store interesse å sette sammen en Ringerikes historie frå de eldste tider og ned til våre dager. Men det er ikke den oppgaven som først og fremst venter på Ringerikes historielag. Den første og viktigste oppgaven for et Ringerikes historielag vil være å samle folketradisjon av alle slag og på bredest mulig grunnlag.

Da jeg har vært beskjeftiget med slik virksomhet nu i snart en mannsalder, etter oppdrag frå min fødebygd i Hallingdal, har jeg nødvendigvis kommet til å samle visse kunnskaper og erfaringer på området, og jeg syntes derfor at jeg fikk si ja da jeg ble anmodet om å innlede dette møte.

Jeg mener da det er riktig å fremføre enkelte trekk som kan antyde hvor arbeidsoppgavene ligger, og hva slags oppgaver det gjelder. Min fremstilling vil bli sterkt personlig farget, men til gjengjeld kan jeg si at jeg vet hva jeg snakker om.

Jeg tok sikte på gamle arbeidsredskaper og avlagte bruksting. Rundt på gårdene i alle grender banet jeg meg veg til

loft og stabbur, i uthus og under uthus, i krinkler og kroker, blant alt slags skrap og skrot. Hvorfor kalte gamle folk dette her for «snøll», sa en gammel mann til meg, han viste meg en lauvkniv. Jo, det var lett å forklare: på gamalnorsk heter det «snidill». – «Dette kalla dei ei grisesul», sa bonden på Hove til meg. Han viste meg et slags triangel av tre, foret med tøy; «dette sette dei på halsen åt griso so dei kji skulde kunne smette gjennom utgarden. Eg kan so vidt hugse ho i bruk», sa han. Og ganske riktig: I Gulatingsloven står det at et gjerde skal være så tett at gris som har «sulu» på halsen, ikke kan komme gjennom! Denne tingen var altså den siste representant for en bruksmåte gjennom 1000 år på den gården.

Det var ingen sjeldenhet å finne på en gård 20 - 30 ting som fortjente plass på et museum.

Jordfunne ting som steinøkser og pilespisser kan man også støte på (slike saker skal egentlig sendes inn til Oldsaksamlingen).

Selvsagt må man lete etter gamle dokumenter, særlig skinnbrev, eller søke å få vite hvorhen slike ting har tatt vegen (private oppkjøpere har undertiden vært slemme skadedyr!)

I denne fjellbygden samlet jeg også ca. 800 Amerikabrev, til sammen ca. 4000 sider omregnet til oktavformat. (En gruppe av dem som en amerikansk professor fikk se, oversatte han til engelsk og utga dem i bokform).

Naturnavn, dvs. navn ute i naturen, så som navn på hauger og berg, myrer, daler, tjern og bekker kan det være praktisk å innsamle på trykte skjemaer, gjerne ved hjelp av skolebarna, med effektiv kontroll. Slike navn kan være eldgamle.

Vi har en brønn som kalles «få-brønnen», hva kommer det av? sa en mann til meg. Jo, navnet stammer fra lindyrkingstiden, det var den brønnen hvor de «fådde» linet. På en gård brukte de kunavnet «Tannkoll», det var fra gammelt av blitt bevart ved oppkalling, men ingen kunne si hva det skulle bety. Den lærde dr. I. Reichborn-Kjennerud løste den gåten for meg: I gammel tid pleiet man å gi barnet en gave når det fikk sin første tann. Det kunne være for eksempel et sverd eller en ku eller en trell (var det en trell, skulle han være født på samme tid som barnet. Trelen Kark som svek Håkon jarl, har sikkert vært en slik tann gave. Det heter nemlig i sagaen at de to var født samme natt).

A propos ku-navn. Å gi kua navn var likeså viktig som å gi barna navn. Og det ble nesten bare brukt navn med de forhistoriske endelsene -fog, -gjev, -lin osv. dersom de hadde horn, ellers var endelsen -koll. Og de holdt strengt på oppkallingsskikken. I denne sammenheng fristes jeg til å nevne at jeg her på Ringerike har hørt «moderne» kunavn som Dronning Maud og Kronprinsesse Martha! Ja, på Tyrstrand hadde de nylig ei ku som bar navnet Puttisa fordi mannen hadde puttees på da han hentet den heim!

Likesom jo barna også nu mer og mer får nye navn utenfor oppkallingsskikken.

Vi lever i et kulturskifte!

Derfor gjelder det nu å få opptegnet all slags tradisjon: om sed og skikk, om kosthold, om alle slags arbeidsmåter, om dagligliv og fester, således jule- og påskeskikker, bryllups- og begravelser-

skikker. Det er også verdifullt å få tak i folketro og segner og slikt. Jeg har truffet gamle folk som ikke lenger trodde på de underjordiske eller haugafolket, men som dog faktisk hadde sett dem! Vi lever i et kulturskifte!

Mest merkelig synes jeg det har vært å oppleve hvorledes gammel hedensk religion har levd i vårt folk helt ned til vår tid. La meg nevne et par eksempler:

En kone fortalte meg om sin bestemor at om juleaften pleiet hun alltid å skvette tre skjæer med øl på peisvarmen, og da en av de unge ved en slik leilighet sa for spøk: «Alle gode ting er tre!» ble den gamle så sinna at de trodde ikke hun skulle ha overlevet det. Det var tydelig nok religion for henne, offer til ilden.

En gang spurte jeg en 90-åring om han kunne huske noe slags offer til solen. Nei, sa han, det kunne han ikke. Men en lang stund etterpå gikk det som en gledesrødme over det bleke ansiktet: Han kunne huske at en gang da han var liten gutt, hadde hans bestemor sagt til ham at han skulle ta litt smør og kline på veggen ved peisen, det sted som solen skinte på (formodentlig var det første dagen solen kom igjen om våren på den gården som ligger nede i dalbunnen). Altså: offeret til solguden var fremdeles i bruk!

Jeg har lagt merke til den gledelige ting at de fleste gamle mennesker svært gjerne vil fortelle om gamle dager, ja, mangen gang er det tydelig nok en stor velgjerning mot dem å sitte og lytte til dem og vise interesse for hva de forteller.

En interessert mann som jeg blant annet ga i oppdrag å nedskrive de ordspråk og lignende som han hadde hørt brukt i bygda, ble så ivrig at han hadde papir og blyant med seg i arbeidsøkta. En annen bonde, som ble arbeidsufør av gikt alt i 60-års alderen, har uttrykt sin takknemlighet for at han ble satt i gang med å skrive sine erindringer. Han har levert

over 1000 sider verdifullt kulturhistorisk stoff!

Det er blitt sagt at den tid vi kjenner minst, er den sist forløpne tid. Derfor skal man også samle tradisjon fra de par siste mannsaldre. Og særlig fordi vi står i et stort kulturskifte, som nevnt. Nettopp nå har lektor Edvard Bull gitt ut et verk «arbeiderminner». Det er en bok som inneholder tradisjon fortalt av ca. 90 fabrikkarbeidere. Ringerike har i dag et mangesidig næringsliv. Her er områder nok å arbeide på, også for folke-minnesamlere.

Ærede forsamling!

Det har – som gjentagende nevnt – i de par siste mannsaldrer gått for seg et gjennomgripende kulturskifte, og i våre dager skjer forandringen raskere enn noensinne. Folkeopplysningen og de tekniske hjelpemidler har ført til at den gamle bygdekulturen som var en ubrutt arv fra sagatiden og enda lenger tilbake, viker plassen for bykultur, tanke- og følelselivet blir preget av den fellesmenneskelige vesteuropeiske kultur, det moderne internasjonale felleseie.

Derfor blir det så viktig nettopp nå å samle inn tradisjon til belysning av den gamle kultur. Vi er kanskje den siste generasjon som har anledning til det, snart vil det være uigjenkallelig for sent. Derfor er også innsamlingen av stoffet nå viktigere enn behandlingen av det. Den fagmessige, vitenskapelige utnyttelse av stoffet kan komme senere. Et konkret og nøyaktig, mest mulig ordrett gjengitt stoff vil kunne bli historisk kilde for all framtid.

Altså: Ringerikes historielag bør dannes.

Gjøres det ikke, vil kommende slekter savne det. Gjøres det, vil kommende slekter være takknemlig for det.

La denne dagen bli i dobbelt forstand en «historisk» dag for Ringerike, – for det sagnomsuste Ringerike.

Ringerikspoteten - med smilehull og ring i midten

I omtrent 140 år har en liten potet fra Ringerike gledet ringerikinger, oslofolk, østlendinger og bergensere. Poteten har i lange tider vært sett på som selve aristokraten blant potet-sortene.

Av Ottar Riis Strøm

Skjønt noen potetsort i moderne forstand er Ringeriks-poteten ikke. Den er ikke krysset fram slik som en gjør med potetsortene i dag. Ringerikspoteten som også en tid ble kalt for Aabler, er det en kaller for en gammel landsort.

Hvor kom den fra?

Hvor landsorten kom fra da den kom til Ringerike en gang på 1860-tallet, vet vi ikke. Den kan ha kommet til Norge på ei skute fra England eller Skottland. Eller den er kommet fra Holland. Det vi har en antakelse om, er at den ble brakt fra Botanisk hage i Oslo til gården Søndre By i Hole en gang midt på 1860-tallet.

Han som hadde poteten med til Hole var bonden, stortingsmannen og ordføreren Morten Ludvig Sundt som eide gården fram til 1869.

Det gikk nok noen år før dyrkingen ble av noe omfang, og kanskje ble den bare dyrket der på gården de første årene.

Aabler

Mer fart over dyrkingen ble det da gården ble solgt til Jens Aabel i 1869. Aabel var en dyktig og anerkjent bonde og

*Ringerikspoteten har stått mot kravet om at poteter skal være runde og glatte.
(Foto: Morten Brun)*

begynte å dyrke Ringerikspoteter i større omfang. I de første årene ble potetene kalt for Aabler og solgt som det både på Ringerike og i Kristiania. Poteten var liten og ga lav avling. Kanskje bare halvparten av det andre potetslag på den tiden ga. Men folk likte den og var villig til å betale mer enn for "vanlige poteter". Da som nå ser det ut til at den ble betalt med minst dobbel pris i forhold til andre potetslag.

Den første skriftlige kilden som finnes om salg av Aabler, er fra gården Hunstad i Hole. I en regnskapsprotokoll fra 1886 står det om omsetning av Aabler den 22. oktober.

Ringerikspoteter eller røde ringeriks

Etter hvert begynte Jens Aabel og andre bønder fra Hole å selge potetene på markedet i Kristiania. Her skiftet den navn til Ringerikspotet av den enkle grunn at det var bønder fra Ringerike som solgte den.

I gamle kilder het det at det gikk 30 år før potetene ble dyrket utenfor Røyse. Om dette er tilfelle, vet vi ikke. Ringerikspoteter har aldri vært produsert i store mengder og alltid oppfattet som en litt eksklusiv vare.

Skuespilleren Per Aabel sa en gang at han husket at faren hans fikk med seg en sekk "Ringerikspoteter" hjem til Kristiania i 1909. Da het poteten fremdeles Aabler. Slekten til Per Aabel kom fra Søndre By.

På 1920-tallet ser det ut som dyrkingen av Ringerikspotetene hadde spredd seg til andre deler av Ringerike. I alle fall ble poteten dyrket på Skrivergården Vaker i Norderhov i 1924.

Otto Strøm som kom fra Skedsmo på Romerike, kjøpte Vaker i 1923. Allerede året etter dyrket han Ringerikspoteter på gården.

Nå het poteten ikke lenger Aabler. De første kiloene med Ringerikspoteter ble solgt fra gården den 27. september 1924 til banksjef Larsen i Ringerikes Sparebank. Prisen var 30 øre for kiloen. En var nøye med å notere den gangen.

I en annonse i Ringerikes Blad fra høsten 1931 blir det annonsert: Røde Ringeriks i 50 kg sekker fra Viul gård selges tilkjørt Hønefoss hver fredag.

På den tiden foregikk salget av poteter i store sekker til vinterlagring hos den enkelte. Det er vel de færreste i dag som kjøper så mye Ringerikspoteter

Red Røyse

I Varg Villvolls fortellinger fra 1940-tallet er det en historie om holeværing som utvandret til USA tidlig på 1900-tallet.

Ifølge Jon Guldal (som brukte "Varg Villvoll" som pseudonym) savnet de ringerikspoteten, og fikk den sendt over til Amerika.

Der ble den dyrket lokalt og fikk navnet Red Røyse. For den vanlige amerikaner som skal ha alt stort, ble sannsynligvis ikke sorten noen suksess.

Ringerike potetsalgslag

Fra 1935 ser det ut at dyrkingen av Ringerikspoteter får et stort oppsving. Grunnen til dette er organisering av Ringerike potetsalgslag.

Dette laget måtte hatt stor tilslutning, for allerede året etter var det over 70 medlemmer.

Laget som da var det eneste i Norge, skulle bare arbeide med å markedsføre og selge Ringerikspoteter. Dessverre har det ikke vært mulig å finne igjen protokollen fra laget, men en god del er skrevet om laget i Ringerikes Blad og i Gartner-hallens jubileumbok fra 1980.

Laget fikk etter hvert samarbeide med Gartnerhallen og solgte potetene på søndre deler av Østlandet og i Bergen. I 1939 ble over 120 000 kg solgt gjennom laget.

Salgslaget ser ikke ut til å ha vært i virksomhet lenger enn til 1940.

I 1930-åra var det ikke mange som hadde lastebil på gårdene. Potetene ble derfor transportert på innleid bil til Oslo. En av dem som hentet inn og kjørte mye Ringerikspoteter inn til Oslo, var Jens Aabel. Han kjørte inn med "stor Chevrolet lastebil" som den gang tok tre tonn.

I en utredning fra Landbruksdepartementets potetkomité fra 1935 står det følgende om Ringerikspoteten:

"Ringerikspoteten dyrkes vesentlig for salg på Oslo-markedet, og har en avgrenset kundekrets særlig blant de noe bedrestillede familier."

I Landbruksdepartementets småskrift nr. 24 fra 1938 er tonen en noe annen:

"Ringeriks, små runde mørkerøde knoller med gult kjøtt og stort tørrstoffinnhold. Gir liten avling, men regnes å stå over andre i mategenskaper og kan derfor betales bedre enn andre slag."

Dyrkingsproblemer

Ringerikspoteten er svak for virus og tørråte. Spesielt skader dette riset og gir mindre avling. I 1939 var det blitt så ille at Ringerikes blad hadde en artikkel med overskriften: "Vil Ringerikspoteten gå ut". Artikkelen var et intervju med Finn E. Moltzau som da var formann i laget.

I dag vet vi bedre. Ringeriks-poteten har overlevd og er i beste velgående. Dette skyldes bedre settepoteter og bedre dyrkingsteknikk.

"Skal forgå av Ringerikspoteter."

Mange vordende Ringeriksbønder fikk sin opplæring innenfor landbruk på Buskerud landbruksskole på Åmot. Før krigen var det der en lærer som elsket å erte ringerikingene med utsagnet: "Ringeriksbøndene skal forgå av floghavre og ringerikspoteter".

Floghavre var den gang som nå et stort problem i kornåkrene hvis den slapp løs. Å sammenligne dette med ringerikspoteter, var nok drøyt for dem som var vant til at røde ringeriks var helgekost.

Ikke krigspotet

Under den annen verdenskrig ble det knapt med mat i hele landet og fokus ble lagt på å produsere mest mulig til en sultende befolkning.

Ringerikspoteten ga liten avling og ble av den grunn produsert i mindre omfang enn før. Potetproduksjonen økte veldig, og var med på å mette mange som ellers ville ha gått sultne.

Paterssons Victoria

Rundt 1920 oppsto det en feilaktig oppfatning av at Ringerikspoteten var samme potet som den Engelske sorten Paterssons Victoria. Feiloppfatningen gikk helt til Landbrukshøyskolen på Ås. Det ble publisert sortstotaler der det ble uttrykt at dette var samme sort.

Paterssons Victoria var den første sorten i Europa som var krysset fram med vitenskapelige metoder. Dette skjedde i 1867. Nå vet vi at Ringeriks-poteten allerede da var i produksjon på Røyse hos Sundt på By.

Ifølge professor Bjørn på Norges Landbrukshøgskole, gjorde professor Lunden sammenlignende forsøk på Landbruksskolen i begynnelsen av 1950-åra, og konkluderte da med at Ringerikspoteten ikke var identisk med Paterssons Viktoria. Hans konklusjon som er blitt stående, var at de røde ringeriks var en gammel landsort uten kjent opphav.

Moderne dyrking

Framover mot 1990-åra ble det lagt stor vekt på at potetavlingene skulle være store og potetene runde og glatte.

Ringerikspoteten ble produsert i et visst omfang, også utenfor Ringeriksområdet. Mange Ringeriksbønder hadde sin faste produksjon og kundekrets.

På 1990-tallet begynner mattrendene å endre seg. Økonomien blant folk var blitt generelt god, og fokus ble mer lagt på tradisjonsmat og lokale matretter. Norge var i ferd med å få franske tilstander innenfor kokkekunsten. Interessen for gode råvarer og til dels eksklusiv matlaging økte sterkt.

Særlig økte interessen for rakefisk og lutefisk sterkt. Som tilbehør til dette ble det brukt både Ringeriks- og mandelpoteter.

Etterspørselen etter disse potetslaget økte. Derfor økte også produksjonen på Ringerike.

Potetdyrkerlaget

I forbindelse med opprettelsen av foreningen Ringerikskost ble det også opprettet et Ringerikspotetdyrkerlag. Fra starten av besto dette av seksgårder og produsenter i Hole og Ringerike. Første offentlige opptreden hadde laget på matmessa på Hellerud ved Oslo i 1998.

Potetdyrkerlaget var fra først av en interesseorganisasjon som skulle fremme potetdyrkerenes interesser. Laget har seinere deltatt både på Rakefiskfestivalen på Fagernes og ved markeder i Hønefoss og Bærum.

Ganske fort begynte produsentene å se på mulighetene for felles pakking med egen emballasje og logo. Etter

Dagens potetdyrkere på Ringerike arbeider for at bare ringerikspoteter som blir dyrket på Ringerike, skal kunne markedsføres som Ringerikspotet. (Foto: Morten Brun)

hvert ble det klart at laget ville arbeide for at det vesentlige av produksjonen av poteten burde foregå på Ringerike. Området på nordsida av Tyrifjorden har helt spesielt gunstige forhold når det gjelder klima og jordsmonn for å dyrke den krevende knollen.

Ringerikspotetene krever nemlig en middels lett og varm jord for å trives. Denne finnes særlig på kalkrik silurjord som det finnes mye av i Hole, Norderhov og Haug. I tillegg finnes lang fagkunnskap på hvordan Ringerikspoteten skal dyrkes og behandles.

På grunn av sin noe kantete form liker ikke poteten å bli sortert på store fabrikkanlegg som lett skader den og lager blå støtmerker.

To av de seks produsentene er i slekt med Jens Aabel som for alvor fikk fart på salgsproduksjonen av Ringerikspoteter. Dette er Anne Berte Lerberg på Lerberg på Ask og Anders Øren på Øren i Haug.

De andre gårdene i laget er Fekjær (John Fekjær), Gusgården (Ole Peter Thingelstad), Frøhaug (Nils-Erik Frøhaug) og Vaker (Ottar Riis Strøm).

Opprinnelsesmerking

Landbruksdepartementet og stiftelsen Godt Norsk arbeidet rundt årtusenskiftet med merkeordninger for norske landbruksprodukter. I Frankrike og Italia har slike merkeordninger eksistert i mange år. Hvem har ikke hørt om Camembert, Champagne og Parmaskinke.

En ville prøve om slike ordninger kunne innføres også i Norge. Resultatet ble de såkalte Godt Norsk merkeordningene og beskyttede opprinnelsesbetegnelser.

Ringerikspotetdyrkerlaget begynte arbeidet for å få en beskyttet opprinnelsesbetegnelse for Ringerikspoteter sommeren 2002. Det ble startet et prosjekt i samarbeid med stiftelsen Matmerk som arbeider med merkeordningene. Laget fikk tilskudd fra SND og tilsatt en prosjektleder fra Senter for produktutvikling i næringsmiddelindustrien.

En slik merking av poteter finnes bare for noen få andre potetslag i Europa. Det er to sorter i Frankrike, en i Finland, en i Nederland og en på Jersey. Så det var ikke mye hjelp å få fra eksempler i Norge.

Heldigvis har Ringerikserter-dyrkerne arbeidet med den samme merkeordningen, og har derfor vært til hjelp og inspirasjon.

Våren 2003 var dyrkerlaget for Ringerikspoteter på Jersey for å lære om og studere Jersey Royal. Denne tidligpoteten dyrkes bare på den lille kanaløya og fikk i 1997 beskyttet opprinnelsesmerking.

Poteten dyrkes fra desember til mars/april, da den tas opp og selges på det engelske marked til svært høy pris.

Beskyttede Ringeriks

Våren 2003 ble søknad om beskyttet opprinnelsesbetegnelse sendt inn til Matmerk i Oslo. Etter behandling der vil søknaden bli lagt ut for høring i tre måneder. Hvis det da ikke kommer inn store innsigelser, vil søknaden kunne bli godkjent av Landbruksdepartementet rundt juletid 2003.

Beskyttet opprinnelsesbetegnelse vil si at Ringerikspoteten må dyrkes innenfor et nærmere angitt område på Ringerike for å kunne merkes med denne betegnelsen og for å kunne kalles Ringerikspotet når den selges.

All produksjon også av settepoteter, sortering og pakking må skje innenfor det samme området for å få godkjenning. Meningen er at poteten skal forbli en lokal potetsort på Ringerike, og produseres under strenge regler til kvalitet.

Matglede

Nettstedet matglede.no har følgende karakteristikk av Ringerikspoteten:

"Noen mener Skottland, men ingen vet sikkert hvor Ringerikspoteten kom

fra. Muligens lå den i vadsekken på en hjemvendt soldat. Kanskje kom den på et handelsskip.

Helt siden den dukket opp på Ringerike på midten av 1800-tallet har den delikate poteten gjort seg kjent som selve festpoteten i norsk kokekunst. Den vokser best i en lettere jordtype. Gir ikke så store avlinger, men en desto mer utsøkt smak.

Til pinnekjøtt, lutefisk og på restaurantenes julemenyer er den melne Ringerikspoteten en ubestridt ener. Godt egnet til; Kokning m/skall, gratinert, gryteretter, råsteiking."

I ei bok om bønder i Buskerud fra 2003 er Ringerikspoteten presentert med tittelen: "Med smilehull og ring i midten"

Alle som har spist Ringerikspotet vet at den har til dels dype grohull og en rød karstrengring innenfor skallet.

Ringerikspotetsang

I en sang om alle potetsortene vi har i Norge står det følgende om Ringerikspoteten:

(fremføres med aristokratisk mine)

*Som sistemann i rekken, jeg fyrer av en salutt
For Ringerikspotet, som jeg, fortjener godt med krutt
Jeg hører til de gamle, som aldri du blir lei
Og lutefisk med tilbehør, den følges trygt av meg*

Kilder

- Ringerikes Blad 1920 -2003.
- Bygdebok for Hole, 1914
- Regnskapsprotokoller og jordbruksnotater fra div. gårder på Ringerike.
- Landbruksdepartementets potetkomité. Rapport 1935
- Landbruksdepartementets småskrift nr. 24/1938
- Gartnerhallen jubileumsbok 1930-1980
- Ringerikspotetdyrkerlagets årsmeldinger, søknader og brev mm.1998-2003.
- Div. nettsteder for mat.
- Heftet "Bønder i Buskerud" 2003
- Muntlige kilder: Leif Strøm, prof. Tore Bjør

Løvehale - et levende kulturminne

Nærbilde av løvehale. (Foto: Torbjørn Røberg)

På Ringerike Museum og på Mo gård vokser en av Norges mest sjeldne planter; løvehale (*Leonurus cardiaca* L. ssp. *cardiaca*). Angivelig kom den til landet med munkere under middelalderen. Fra klostrenes urtehager spredde løvehalen seg til gårder og byer. I dag overlever den i de miljøene som ligner mest på middelalderens verden.

Av Torbjørn Røberg

Løvehalens håndfaste saga begynner 100 år etter at kong Harald Hardråde grunnla Oslo omkring 1050 da han lot bygge en kongsgård ved utløpet av Loelva, i nåværende Gamlebyen.

I 1970-76 gjennomgikk Gamlebyen omfattende arkeologiske utgravninger, og i utgravningsfeltene fra middelalderen ble to millimeter store løvehalefrø funnet mellom lag fra årene 1125 og 1175.

Hvordan planten kom til landet må vi bare bygge på antagelser. Den allmenne oppfatningen blant botanikerne er at veksten trolig kom til Skandinavia med klostervesenet i middelalderen. Munkene videreførte kunnskapen om antikkens legeplanter og dyrket plantene i sine urtehager. Mange av vekstene de brakte med seg hadde derfor i utgangspunktet sine naturhistoriske røtter i Syd- og Mellom-Europa. Etter hvert som klostrene ble anlagt stadig nordover i Europa med kristningen fikk også sydligere vekster en nordligere utbredelse.

Planten kan også ha kommet med vikingene. Under reisene deres kan

Løvehale langs fortauskanten ved Sofies gate i Oslo. (Foto: Torbjørn Røberg)

Løvehalen ha kommet til landet før middelalder, nemlig som «blindpassasjer» med varer eller bevisst blitt sådd av vikinger med nye legekunnskaper og frø fra sine ferder.

I Halvdan Svartes saga fortelles det at dronning Ragnhild drømte at hun sto i hagen sin. Tolkning av sagaens norrøne teksten tyder på at denne hagen dreier seg om en urtehage.

Uansett urtens dunkle fortid er det et god stykke både i tid og rom fra Gamlebyens middelalderfrøfunn til de blomstrende løvehalene på gårdene Norderhov og Mo i vår tid.

Fra medisin- til gårdstunplante

Årsaken til at planten ble dyrket, skyldes dens legende virkning. Under 1500- og 1600-tallet ble den brukt mot hjerteklapp og ifølge Hoffberg (1792) var den «av stärkande kraft». Noen år senere skrev C. Quensel i Svensk Botanik (1804) at den har "redan längesedan blifvit i Medecinen bortlaget och har ej mera än latinska namnet qvar af sitt ordnet anseende mot hjertklappning".

Løvehalens medisinske egenskaper er i dag dokumentert. Den inneholder et digitalis-liknende glykosid som virker på hjertefunksjonen – en virkning man kjente til allerede i middelalderen, derav det latinske artsnavnet *cardiaca*.

Siden munkevesenet ble oppløst med reformasjonen i 1537, ble klostrene nedlagt. Dette hadde ingen følger for løvehalen som innen da hadde spredd seg og sto omkring på gårdene. På tun og beitemark der jorda var åpen, tørr og næringsrik, men ikke overgjødslet, trivdes den godt. Hovedtyngden av funnene fra 1800-tallet og frem til i dag stammer således fra gårdstun og løvehalen går derfor nå under benevnelsen gårdstunplante.

Sjelden og truet

Det kjennes til sammen 73 funn av løvehale i landet, fra 1800- og 1900-tallet, fordelt på fylkene Buskerud, Østfold, Akershus, Oppland, Vestfold, Telemark og Aust-Agder. Etter 1950 var det bare seks funn og ved årtusenskiftet kun tre tilbake. Disse fordeler seg på Norderhov i Ringerike, Mo på Hole og Sofies gate ved St. Haugen i Oslo.

Selv om oslobestanden står opp av en asfaltert fortauskant, er plantene forbausende frodige, over en meter høy, men de teller ikke flere enn femti individer.

Bestanden på Norderhov er todelt. Rundt 5 planter står ved museets sydvegg, 20 andre under stabburet og 50 nord for museet. På Mo gård ble det funnet rundt 20 planter i beitemarken. Tunet ble ikke undersøkt. Selv om løvehalen tilsynelatende står i et gunstigere miljø

på gårdene enn i opp av asfalten i Oslo, er plantene ikke mer enn en halv m høye og spinklere.

Løvehalens tilbakegang har medført at den i Direktoratet for naturforvaltnings rapport Nasjonal rødliste for truede arter i Norge 1998 har fått status som direkte truet. Det vil si at den står i fare for å dø ut i nærmeste framtid dersom de negative faktorene fortsetter å virke.

Årsaken til at den er drevet til randen av utryddelse er flere. Et forhold er videreutvikling av hjertemedisinen – hvilket har medført at løvehalen ble avleggs. Dernest har miljøet den trenger, endret seg. I byene har utbygginger, asfaltering, parkifisering eller gjengroing av gjenværende grøntområder gjort det vanskelig for den. Ellers i landet er nedlegging av gamle hager, endringer av husdyrhold med påfølgende forandringer av kulturlandskapet også medvirkende. Alle disse forholdene skaper problemer med spiring, frøsetting og spredning.

Løvehalen er et levende kulturminne på flere måter. Til tross for at løvehalen har forsvunnet fra resten av landet, holder den fortsatt stand ved Ringerikes museum og på Mo gård – hvilket gjør den til et lite eventyr i vår kulturhistorie.

Kilder:

- Høiland, Klaus. 1995: Truede kulturbetingede planter i Norge 2. Gårdstun. NINA-Fagrapport 003:1-34
- Naturhistoriska riksmuseet, 2003. Den virtuella floran

<http://linnaeus.nrm.se/flora/di/lamia/leonu/leocar.html>

- Schia, Erik (red.), 1988: De arkeologiske utgravninger i gamlebyen, Oslo. Bind 5/volume 5. «Mindets tomt» - «søndre felt». Animal bones, moss-, plant-, insects- and parasite remains.
- Størkersen, Ø. (red.). 1998: Nasjonal rødliste for truede arter i Norge 1998. DN-rapport 1999-3

Befaringer:

Gårdene Norderhov og Mo 16. september 2003. Sofies gate i Oslo 9. mai 2003.

Juristen som kv

Sakfører Georg Robert Schirmer (1845 – 1917) har skrevet seg inn i distriktets historie som en framtreddende skikkelse gjennom sitt virke som sorenskriver, mangeårig ordfører i Norderhov og stortingsmann for Buskerud. Det er nesten oversett at han skrev visa "Eg veit ei lita jente".

Av Fred Harald Nilssen

"Eg veit ei lita jente" er en fornorsket versjon av ei kjærlighetsvisa som ble skrevet på dialekt. Schirmer skrev i studietida si visa på odalsdialekt. Originalversjonen "Je veit ei vakker jente" tyder på at visa var tilegnet soknedalsjenta Bolette Lundesgaard som ble kona hans.

Det var under arbeidet med årets hefte, at Kirsten Ropeid, datter av Andreas Ropeid lokalhistoriker og forfatter av Hønefossboka, gjorde oss oppmerksom på at er sakfører Schirmer som har skrevet "folkevisa". Hun mintes en diskusjon i heimen mellom mora og faren hvem som var tekstforfatter. Mora hevdet hardnakket at visa var et resultat av Klara Sembs innsamling av norske viser.

Da Kirsten Ropeid fant fram til Berulfsen omtale av visa, var det bare å kryssjekke opplysningene som viser at faren hadde rett.

Det fylldige navnerregisteret i bind 3 av Hønefossboka, bekrefter sammenhengen. Ropeid har før øvrig sju sidehenvisninger til Georg Robert Schirmer i det andre og tredje bindet av Hønefossboka. I bind 2 er det fem sidehenvisninger og to i bind 3.

Schirmer bosatte seg i 1871 første gang på Ringerike. Da var han nyutdannet jurist. Noen år seinere bosatte han seg for godt og stiftet en liten familie

Bolette Lundesgård (t.v.) var den vakre "jenta nor i skoga". Her sammen med datteren Hildur. (Foto privat)

sammen med Bolette Lundesgård, datter av Ole Lundesgård på Hovland i Lunder. De giftet seg i 1873 og fikk ei dattera Hildur.

Få knytter Schirmer til visa som er blant våre kjæreste sangskatter. Viseeksperter mener at han visstnok bare skrev denne ene visa, og at den er skrevet på en gammel norsk folketone.

Når musikkprofessor Bjarne Berulfsen omtaler visa i boka "Den gode vise",

bruker han de samme ordene som Henrik Wergeland brukte, da han skrev om Rouget de l'Isle, forfatter av den franske nasjonalsangen Marseillaisen: "Kun eengang qvad han. Ja , saa bør det være. Har Musen meer end een jomfruelig Ære?"

ad bare en gang

I Berulfsen korte omtale av viseforfatteren skriver han at det er ukjent om Schirmer har skrevet flere viser. Berulfsen trekker fram at originalversjonen viser at mannen var fra Odalen og skrev med dativformen "skoga" og "singer" istedenfor "synger". Teksten tåler tjukk l-lyd i både "væl" og "nor":

*Je veit ei vakker jente,
ja je kjenner a så væl,
je veit ei vakker jente nor i skoga;
raue roser, auer blå,
runne kjaker, hænner små,
je veit ei vakker jente nor i skoga.*

*Å langt tel skogs ved blomstertjenna,
langt, ja langt te skogs,
der talatrosen singer så om kvællen
på sætervangen stod
ei vakker jente glad og log,
før trast austa tjenna, der gjekk losen.*

*Å rau og rund gjekk sola
bakom åsom ner i vest
så mørkt, ja så mørkt det vart i skoga.
På sætervangen ga
ei jente bort sitt ja –
je har en vakker kjærrest nor i skoga.*

I Den store barnesangboka (Bokklubbens barn (1985) står visa i nynorsk språkdrakt og heter Eg veit ei lita jente

*Eg veit ei lita jente,
ja, eg kjenner a så vel,
eg veit ei lita jente nord i skogen;
med raude kinner, augor blå,
med fine hender,
føter små;
eg veit ei lita jente nord i skogen.*

*På sætervollen ga',
ei vene jente bort sitt ja:
eg har ein liten kjærast nord i skogen.*

Slutten i tredje og siste vers etterlater ingen tvil om at den unge juristen skriver om et vellykket frieri i Soknedalsskauen.

Selv om vi ikke har lyktes med å få rede på om hvor han skrev visa, er det av liten betydning om han satt på et studentkammer i Oslo, hjemme i Odal eller på Ringerike og skrev visa. Det sentrale er at han hentet inspirasjonen til visa fra Soknedalen.

Lokal Høyre-høvding

Georg Robert Schirmer var en framstående Høyrepolitiker i Norderhov. Som representant for Bonde-Høyre, tok han opp kampen med Venstre som ville stå fram som bøndernes parti. Da Industri-Høyre stormet fram på 1890-tallet, var Schirmers politiske karriere over.

Gjennom sitt politiske engasjement for Høyre, ruver Schirmer i Norderhavs kommunalpolitiske historie. Sammen med Olaus Færden var han en av Høyres ledende menn fra 1856 til 1893.

Schirmer var ordfører sammenhengende fra 1876 til 1891. Sammen med mangeårig stortingsmann Olaus Færden framsto de som "bærere og bevarere av en nedarvet kultur og som representanter for dannelsen, kunnskapen, sindigheten og den samfunnsmessige uegenlyttigheten".

I 1894 tok annen type Høyremenn over. Da brukseier Ole Røsholm ble ordfører i 1894, sto han fram som en klar talsmann for industriens interesser.

Mot konkurranse mellom skolene

Schirmer engasjerte seg i en skoledebatt som blusset opp da Hønefoss fikk middelskole i 1884. Norderhov hadde da middelskole, og mange mente at det var nok med en middelskole i distriktet. I en hissig debatt som varte fra slutten av mars til ut juni støttet Schirmer denne oppfatningen som bygde på at det var uheldig med konkurranse mellom skolene.

I kamp med Venstre

På slutten av 1870-åra kjempet Schirmer sammen med andre konservative ringerikinger mot Venstrefolks som hevdet at Venstre var bondepartiet. De deltok i en landsomfattende kamp i brytningstida for politisk organisering. Dette var innledningen til det som skulle ende med den partifloraen vi i dag har.

I Schirmers tid var Bondevennforeningene på Ringerike sovnet inn. De konservative var imot noe så radikalt som å danne en politisk forening. Så lenge de kunne, holdt de seg for gode til å kaste seg på den konservative organiseringsbølgen som rullet over landet.

Georg Robert Schirmer.

Sindige eller trege ringerikinger, strittet imot og hevdet at det politiske initiativ var et privat anliggende.

Etter hvert måtte de erkekonservative ringerikinger stikke fingeren i jorda. De fant omsider ut at det ikke var noen vei utenom politisk organisering, for kampen for parlamentarismen var under oppseiling. Høyrefolk organiserte seg motvillig for å bekjempe Venstres politiske strev med å frata Kongens og regjeringens maktmonopol og overføre den til et demokratisk valgt Storting.

Sorenskriver på Elvebakken

Året etter at Schirmer måtte gi seg som ordfører i 1892, bodde han på Elvebakken. Gården lå den gang lå like utenfor Hønefoss. Elvebakken var det som opp til våre dager har vært Regimentsgården. Schirmer ble utnevnt som sorenskriver etter Carl Ingvar Theodor Rynning som holdt til på Knestang.

Hønefoss bystyre støttet varmt Schirmers ønske om å få bo på Elvebakken. Det var mer praktisk å få sorenskriverkontoret "fra den Udkant af Distriktet – lige paa Grænsen til Hadeland". Knestang var et sted som var besværlig å oppsøke. Et sorenskriveri på Elvebakken nær Hønefoss, distriktets sentrum, ble sett på et som en særdeles bekvem plassering for befolkningen.

Bystyret var snedige nok til å sikre seg at flyttingen til sentrum ikke skulle

bli av midlertidig varighet, og fikk innvilget en søknad til departementet om å få selge sorenskrivergården på Knestang.

Stortingsmann

Schirmer var stortingsmann fra 1900 til 1903. Han var Buskeruds 2. representant, men var ikke særlig interessert i vervet. På Stortinget fikk han blant annet i oppdrag å lede en kommisjon som revidere rusmiddelloven. Han frasa seg ledervervet underveis.

Innvandrerlekt

Sakfører Schirmer kom fra en kjent tysk slekt. Faren Bernhard Schirmer kom til Odals verk i Odal i Hedmark i ung alder og fikk arbeid på verkets kontor. Han ble gift med bondedattera Lisbeth Berger.

Sønnen Georg Robert begynte å studere jus i 1864. I 1871 ble han kand jur. og flyttet til Norderhov. Her startet han karrieren sine som kontorist hos sorenskriver Mathias Andreas Rye som da var stortingsmann. Året etter fikk Schirmer jobb som fullmektig hos sorenskriveren i Vinger og Odalen, men i 1874 kom han tilbake til Ringerike som konstituert sorenskriver mens Rye hadde et års permisjon. Schirmer forpaktet samtidig gården Bråten ved Eikli.

I 1876 startet Schirmer sakførerpraksis og flyttet for godt til Ringerike. Samme året ble han valg inn i Norderhov formannskap og ble ordfører 31 år gammel. Han giftet seg med Bolette Lundesgaard. De fikk datteren Hildur.

I 1908 måtte Schirmer slutte som sorenskriver på grunn av en tiltakende øyesykdom.

Kilder

- Bjarne Berlufsen "Den gode vise" (Den norsk bokklubben)
- Bremnes, Espeland, Mørkhagen, Sahlén Sveberg: Nors visebok. Norske vise- og sangtradisjoner gjennom 500 år (Aventura)
- Andreas Ropeid: Hønefossboka, bind 2 og 3
- August Steinhamar, red.: Norderhov – en fremstilling av herredets utvikling til 1914.
- Samtale med Kirsten Ropeid
- Ola Brænden (red): Norderhov kommune (1948)

Den gang det kom vei til gamle Ringåsen

Det går en sommerlig landevei fra Gagnum i Norderhov. Grusveien er en drøy kilometer, den går tilbake innunder gamle Ringåsen. Veikantene har en rik flora, som gjør veien klassisk bonderomantisk. Utsiken er storslått til Steinsfjorden i sør og til Åsa i øst.

Av Elling M. Lien

Det er en julidag i 2003 med strålende sol. En sval bris bøljer i kornåkeren, der je rusler bortover mot Ringåsen. I år fyller veien 30 år, tankene går tilbake til den gang je var liten.

Ei blanding av varmt vemod og sterke minner kommer til meg, i det je lukker øya. Og tankene svirrer tilbake til året 1973:

Det står en liten guttepjokk på fem år og hører på en av de støvete kara fra det solide arbeidslaget. Pjokken er stum av forundring og beundring, han knytter de små neva sine spent, og følger andektig med når skytebasen i arbeidslaget forteller en av sine mange historier.

Basen snakker med høy, klar røst fra stubben han har gått opp på. Det gnistrer av det stø blikket i det rødmussa ansiktet. Han deklamerer sin prosa med et eventyrlig talent.

Skytebasen hetter Fredrik Lysgård og guttepjokken er meg. Lysgård'n var en ta kara som bygde bilvei te hemmet mitt. Ved enden av denna veien går'e en bratt bakke ned te høyre.

Stien er ulendt og steinete, så en må se seg godt for når'n går her. Det er tett med hasselbusker på begge sier, og det vokser høge syriner flere ste'er. Bergmynte, kvitmaure, kongelys maler enga te et drømmelandskap.

Her midt i bakken ligger ei lita stue vi fortsatt kaller Fredriksta etter'n Fredrik. Her bodde Lysgård'n og a Sigrid Fuglø i min barndom.

Je setter meg ned i bakken, åpner ei langpils og drømmer te bakte:

Det er 17. mai engang i første halvdel av 70-talet: Je lusker i buksebeina på far min ned denna bakken, og er klam i håndflatene a forventning te det som ska skje. Je kikker ned på steinbakken foran meg, og det sitter ei marihøne på spissen av pekefingeren min. Når vi står foran døra hass Fredrik, flyr marihøna opp mot den klare vårhimmer'n. Far min banker på: "Kom inn"!

Sigrid smører mat te'n Fredrik på ei spekefjøl. "Di vil vel ha kaffe og kake? Ja, du a gutten min? Ja, je har solbærsaft te deg da." Vi hører det snur seg og at det knakar i sofane ute i stua, og litt etterpå ser vi fliret hass Fredrik i døra: "Je sovna visst attpå je, koselig di stakk innom." Han retter på sixpencen og graver fram ei pakke rø mix fra den blå kjeledressen og ruller seg en røyk. N'Sigmund og'n Fredrik prater løsst og fast om livets små og store gleder, a' Sigrid smiler taust te meg og stryker handa si gjennom håret

Arbeidslag på Sørliveien: Foran fra venstre Ole Martin Lurfaldet, Egil Fjeldstad. Bak: Ole Magne Dalen, Knut Wenthe. (Foto: privat)

mitt. Go'e minner brenner seg fast for all ettertied. Et par kaffekopper seinere reiser'n Fredrik seg og sier: "Je må gjøre mitt beste". Han stikker kjapt ut døra, og je sniker meg nysgjerrig etter. For det er klart je må veta hva som er'n Fredriks beste. Je husker å flau og skamfull je blei da je fikk se ryggen på Lysgård'n bak huset der'n sto og slo lens. Je luska slukøra innatt te saft og julekake.

Vi samles på kjøkkenet igjen, da finner'n Fredrik nøkker'n og hvisker: "Kom her!" Vi følger etter'n over berget, skyver hasselgreiner te si's, der syrinbuskene snart blomstrer i kanta. Vi står foran et rødt uthus med hvit dør midt i ei سپrende

blomstereng. Det knirker høgt i den solide hengelåsen når nøkker'n vris. Fredrik er inne på et blonk og like fort utatt, han holder to digre glass med skruing i henda. Det ene er fullt a dynamitt og i det andre er'e fenghetter og tjærelunte. Dynamitt på Norgesglass! "Vi får saluttere væ, Sigmund?" Je skjælver a spenning og forventning, der je går etter far min og'n Fredrik opp Ringåsbakka for å væra med og saluttere. "Du må gapa, Elling, så utligner'u trøkket." Det blir gitt lynkurs i behandling av sprengstoff, og je ser med stor interesse n'Fredrik surre sammen en bunt dynamittgubber.

Far min slår en meterhøg pæl i bakken på det høgeste punktet i åsen. Fredrik klemmer fenghetta fast på lunta og lagar høl i den midterste gubben i bunten med

en pinne. Tenssatsen føres på plass og bunten med dynamitt tres på pælen. Je får beskjed om å gå helt ned bakken først. Fredrik går opp for å tenne, og far min står no' lenger ne' : "Varsko her! – Fyr her! Has i horn! Det svir i svorn!" Kara kommer fort ne' te meg. Vi gapar, ser på hverandre og venter spent. "KAA BLAM!" I det samma ladningen går a' ser vi tusen stjerner i øya på'n Fredrik. Han huker seg ned i knea, setter pekefingeren mot den blå vårhimmer'n:

"Den låter fint, det er jordens det, Sigmund!"

"Je handla no'n langpils på Hønen i går, Fredrik, blir'u med bortom gråtestokken en tur?"

Vi setter oss på det gamle rotveltet. Fredrik og far min drekker murerpils og je sitronbrus.

Sørliveien

Veien fra Gagnum til Ringåsen heter i dag Sørliveien. Den gode gjengen fra 1973 som bygde den var som følger: De tre lastebilsjåførene Magne Dahlen, Knut Wenthe, Egil Rønning. Egil Fjeldstad: veiskrape/høvel, Ole M. Lurfaldet: hjullaster, Arild Bjerkerud: gravemaskin, Olav Dihle: formann, stikk: Nils Håkonsen, oppsynsmann: Karl Bjerkeli, skytebas, fargeklatt, humørspreder: Fredrik Lysgård (31. desember 1910 - 4.sept. 1976).

Veien fra Gagnum før 1973 gikk bare til Evenstuen, ca. 200 meter. Den ble holdt ved like av gardbrukere og andre.

Sørliveien som framstår i dag. (Foto: Elling M. Lien)

Med Nakkerud på fluktruta

I høst er det 60 år siden en gruppe tsjekkere måtte forlate Nakkerudbygda etter å ha vært på flukt gjennom flere år. De hadde kommet til Nakkerud 3. april 1940, og visste da knapt hvor de var. Lykkelig utvitende om hva Norge skulle bli utsatt for seks dager senere, lå alt til rette for å begynne en ny tilværelse.

Av Asle Gire Dahl

I våre dager, hvor asylsøkeres status og identitet ofte er uklar, kan det være av interesse å følge noen flyktningsskjebner slik vi kjenner dem fra krigstidens Europa, i en krønike hvor bygdefolk spilte en viktig rolle.

Bakgrunnen

Europa i slutten av tyveårene var preget av økonomisk depresjon og politiske stridigheter. Krigens tapere hadde fått sine geografiske områder regulert. Verst gikk det ut over dobbeltmonarkiet Østerrike-Ungarn, der nye grenser ble trukket opp i en politisk hestehandel. En forsøkte å skape rettferdighet for noen folkeslag, på andres bekostning. En del av det tidligere keiserriket, området rundt fjellkjeden Sudetene, ble innlemmet i den nye staten Tsjekkoslovakia. Det betydde drastiske endringer for dem som bodde der, at et slavisk språk ble offisielt for den tysktalende befolkningen.

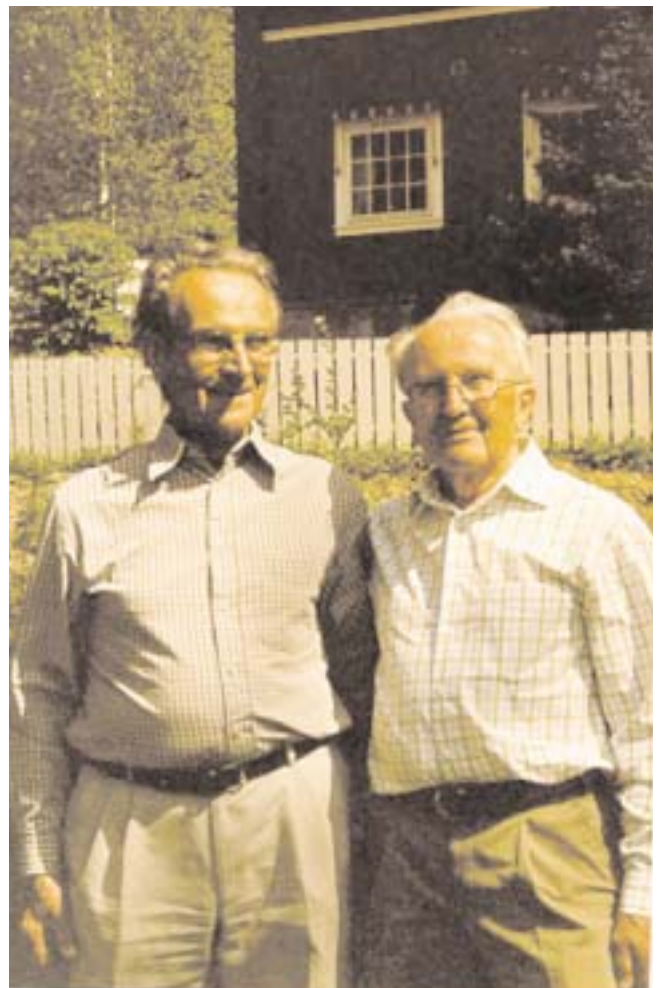
Byen Teschen lå vakkert til på et høydedrag med utsyn til grønne daler og fruktbare åkrer rundt husklyngene. Pene stedstypiske bygninger i mur og bindingsverk omkranset torg, kirker og slott. Slekten Jande hadde eid en gård her i flere hundre år, der familiefaren drev som baker. Han var dessuten formann i det lokale sosialdemokratiske partiet. I denne idyllen var stemningen heller trykket. Mange mennesker hadde mistet sine stillinger i post, jernbane og kommune - til fordel for tsjekkere, og Hitler var kommet til makten i Tyskland. Han lånte villig øre til de tyskspråklige minoritetene som klaget over sitt nye statsborgerskap. Men støtte fra den kan-

ten syntes heller tvilsom, og folk som tok seg over grensen kunne fortelle om arrestasjoner og terrorisering av jøder og politiske motstandere.

Da Hitler begynte å rasle med sabelen var det mange i Sudetenland som følte seg ille til mote. Først ble deres gamle fedreland "tilsluttet" det stortyske riket, og krisen tilspisset seg med Münchenforliket der den engelske statsminister Chamberlain viftet med et papir og proklamerte fred i vår tid. Forsvarsavtalen med Tsjekkoslovakia var opphevet, og den sterke tsjekkiske hær kunne ikke løsne et skudd mot de innrykkende tyske tropper. Da den nordlige delen av området også ble polsk innså familien Jande at Teschen ikke var noe blivende sted for sosialister, og kontaktet partiets hovedkvarter som hadde forbindelser i den internasjonale arbeiderbevegelsen.

Reisen begynner

Koffertene ble pakket og ferden gikk til hovedstaden der de registrerte seg på

Flyktninger krysser sitt spor. Rudolf (t.v.) Herbert Jande foran huset de bodde i på Engene.

lista over kvoteflyktninger. De var ikke alene. Flere tusen stod i køen, og sosialistiske justiskomiteer i mange land var i ferd med å fordele de som ville rømme. Det ble noen uker i Praha mens de ventet på utreise. Dokumenter var det ikke vanskelig å skaffe, men de bar stempelet "Gjelder ikke for tilbakereise". Familien hadde fått reisepass i dobbelt forstand -

myndighetene var bare glade for å bli kvitt disse representantene for en bryssom minoritet i grensetrakten.

Vi skriver desember 1938, og fire blad Jande satte seg på toget til Warszawa. Med i reisefølget var også østerrikeren Paul Spielmann som hadde andre grunner for å rømme. Hjemme i Wien satt kone og sønn - de hadde ingen ting å frykte, de var ikke jøder. Ferden gikk til Polen og videre gjennom de baltiske stater. Det var dystre stemning om bord i toget, krigsforberedelser på alle veiene og skjerpet vakthold ved grensepasseringene.

Etter to døgn var de framme i Tallin i Estland. Der ventet en båtreise i høy sjø - før de gled inn på Helsingfors havn lille julaften. Alle som har vært langt hjemmefra når den store kvelden stunder til vet hvordan det føles. Litt julestemning ble det likevel, for de ble invitert til en familie i byen hvor mannen også kom fra deres hjemland.

Midlertidig internering

I Helsingfors ble de grundig avhørt om årsakene til flukten, for finnene ville gjerne bevare et godt forhold til tyskerne. Noen reiste til Viborg i Karelen, og familien Jande flyttet etter en tid til Åbo der faren fikk praktisere i sitt gamle yrke. Det var ikke lett for guttene å få noe å gjøre, for språket var vanskelig og finnene ikke så lite mistenksomme overfor utlendinger. Utover sommeren 1939 begynte Sovjet å stille krav til den finske regjeringen om å få opprette baser i landet. Situasjonen var spent, men det kom likevel som et sjokk å se sovjetiske fly over Åbo en dag utpå seinhøsten. De bodde i utkanten av byen. Bombene falt, og familien Jande måtte søke ly i skogen.

Vinterkrigen var begynt. Å stå ved furuleggene til angrepet var over, ble en øvelse de måtte gjennomgå flere ganger, husker Herbert Jande. Han var imponert over finnene som dro til fronten i sivile klær, ofte uten noe annet enn gevær og hærens merke på lua. Det var kanskje slik de hadde tenkt seg at Sudetenland kunne vært forsvart?

På tross av finske skiløperkompaniers seire i flere slag, ble Stalins tunge maskineri for sterkt. Det ble klart for familien at de måtte komme seg vekk - ferge kunne ikke benyttes på grunn av mineleggingen, så en lang togreise rundt

Teschen. (Foto: privat)

Paul Spielmann på flukt båten og bading i Åsterudtjern. (Fra hans private album).

Bottenviken begynte. Endelig var de framme i Eskilstuna der de ble internert som flykninger. Her skulle folk fordeles de nordiske naboer imellom. Sterke karer, med litt trening som tømmerhoggere, ble sendt til Norge. Av og til ble familier delt, men vårt reisefølge dro samlet. Atter en gang ble det en lang togreise, og da de endelig kunne stige av på Nakkerud stasjon, onsdag 3. april 1940, visste de knapt hvor de var.

Livet på bondebygda

Det var ingen tilfeldighet at Jandes og Spielmann havnet på dette stedet. Her var det fra før en hel koloni av landsmenn. Det Sudetyske kollektiv var opprettet på Engene, i bygninger etter det tidligere Ringerike Nikkelverk. De drev en trevarefabrikk med støtte fra norsk LO, som for øvrig eide stedet. Endelig kunne våre venner slå seg ned i et nøytralt land og nyte friheten. Her var det landsmenn med samme bakgrunn, og husværet lå vakkert på ei grasslette ved et skogstjern. Alt lå til rette for å begynne en ny tilværelse.

Men akk, lykken varte bare ei snau uke. Som alle andre hørte de med vantro meldingen på radio 9. april. Panikken grep dem slik den gjorde med bygdefolk flest - de rømte til skogs! Mens nakkerudfolk hadde hester og sleder, måtte tsjekkene

vasse i snøen. Der stod de mellom buskeleggene, noen med små barn inntullet i ulltepper, andre med koffert og sekker. Første natta tilbrakte flere av dem utendørs, og noen på "Dynamitten", nikkelverkets gamle sprengstofflager på en fjellknaus et stykke ovenfor gruvene. Alt var stille og familien innså at de ikke hadde alternativer - de ruslet ned igjen til Engene, der de fleste i løpet av noen dager samlet seg. De fikk vente, som mange bygdefolk uttrykte det, på at engelskmennene kom og befridde dem.

Det er synd å si at livet vendte tilbake til det normale. Det var dystre dager, minnes Rudolf Jande. De snek seg nedover i bygda og han husker godt at de stod i skjul bak noen trær og så en tropp tyske infanterister marsjere gjennom "Skolestuesvingen" med musikk og regimentsfane i spissen. Det forsmadelige synet de hadde unngått hjemme i Teschen fikk de nå oppleve i et nøytralt land.

Likevel var Nakkerud en fredelig plett, Spielmann drev som blikkenslager og brødrene Jande jobbet i landbruket - Herbert på Kolbjørnrud og Rudolf i Ertelia. Det ble skogsarbeid og hestekjøring. De stelte dyr og lærte å hesje høy, en ferdighet den første har hatt nytte av senere. Fimbulvintrene satte både folk og fe på en hard prøve, men ungdommene hadde tæl. En morgen stanser Rudolf tømmerlasset ved Allergot for å se på gradestokken som henger på husveggen, han snur seg mot Martin Hollerud som kommer etter og roper "i dag er det bare 26 grader!"

"Tsjekkera på verket" fikk være i fred det første året. Fabrikken gikk godt, men rasjoneringen følte sterkere der oppe fordi det ikke var jord til annet enn kjøkkenhage. Gårdsguttene fikk lettere tak i mat, og de øvrige medlemmer av kollektivet var populære gjester i bygda, så det vanket av og til et brød eller stykke med flekk. Faren Josef Jande døde plutselig etter en arbeidsdag på jordene. I løpet av det andre krigsåret ble de oppsporet av Gestapo. Byråkrater som tyskerne var, gjorde de vendereis da de ble forelagt tsjekkiske pass: "Jawohl, Sie sind ausländische Staatsbürger!"

Ved registreringen på de obligatoriske identitetskortene oppgav de likevel at de var tyske borgere - det var best å gar-

dere seg. Krigen gikk sin gang, fabrikkene produserte leketøy og beboerne på Engene deltok i bygdelivet, spesielt utmerket brødrene seg på fotballbanen. Men det var ett unntak. Nazistene hadde begynt å registrere jøder, og en av dem kom i faresonen.

Trist sorti

Paul Spielmann fikk advarsler fra flere hold om at han burde komme seg unna. Selv mente han at bygda var gjemmede godt nok og gav uttrykk for at han ikke orket flere år på flukt. Under en kinoforestilling på gamle Varden på Tyrstrand skjedde det.

Ole Bergan forteller: Det var høstkvelden og mørkt, så jeg kom litt seint og ble stående like innenfor døra. Filmen var begynt og det var fullt i salen. Ikke så lenge etter glir døra opp og lensmannen, fulgt av en tjukk gestapooffiser med et bistert oppsyn, står plutselig der. Lensmann Abelvik roper utover: "Er Paul Spielmann til stede?" Det blir stille og lyset kommer på. Den etterspurte reiser seg nede i rekka og går langsomt mot døra, mens han nikker til kjente. Bilen venter utenfor.

Siste kapittel

Arrestasjonen i full offentlighet gjorde dypt inntrykk i bygda, og det ble også uro i kollektivet etter gestapobesøket. Men en sikret seg at de ikke skulle dukke overraskende opp mer. Det ble trukket telefonråd fra kooperativen, og bestyrer Hans Kjølstad varslet når han så mistenkelige biler. Stemningen var spent, flere ettersøkte tyskere gjemte seg på Engene og en av beboerne var allerede innrullert i den tyske hær og sent sørover. Flere andre fryktet samme skjebne. Sommeren 1943 begynte brø-

drene å forberede seg på flukt, de hadde nemlig fått innkalling om å møte i Oslo. Bare en kamerat ble innviet i planene, Gestapo hadde nemlig understreket at forsamlingen der oppe hadde et felles ansvar dersom noen flyktet. Ruta ble lagt, betjent Ole Eggum skrev ut reisedokumenter som han ikke hadde fullmakt til – sikkert med lensmannens vitende – og fru Abelvik, som var fra Finnskogen, tok kontakt med sine brødre i Risberget.

En morgen stod de tre på stasjonen. På vei mot hovedstaden var de vanlige reisende, og ved passering av Vormsundbrua måtte de opp med grensesonebevisene. På Flisa gikk de over i en buss, instruksjonene de hadde fått, sa at de skulle gå av i en sving noen kilometer lenger nord. De følger spent med på veien, går av bussen og der står en mann.

Han ser på dem og spør: "Skal dere plukke tyttebær?". Der kom løsenordet! De griper bagasjen og begir seg til fots langs en smal bygdevei. Østover bærer det i taushet - en strabasjøs marsj for fru Jande - over myrdrag og bekker, gjennom skog og atter skog, med brødrene Stenbråten i spissen. Det blir ikke mye søvn på den hytta de overnatter i, men den eldste grenselosen beroliger; "Det kommer ingen tyskere her, men jeg er ikke sikker på naboene mine".

Omsider passerer de grensen og kommer fram til ei hytte med et navneskilt som utløser spenningen: "Hotel Norge", de er ikke de første flyktningene på ruta! De brenner reisedokumentene og priser seg lykkelige over å være i Sveige 1. september - dagen da de skulle stilt for militære myndigheter.

Epilog

Familien meldte seg for svensk politi, og guttene satt tre døgn fengslet i Karlstad før ferden gikk videre til Eskilstuna, der de allerede var registrert. I denne byen slo de seg ned og stiftet familie. En vakker maidag dukket brødrene opp på Nakkerud, ledsaget av to svigersønner. Praten gikk livlig rundt kaffebordet i Ertelia.

Jo da, de kjente seg godt igjen. De priserte seg lykkelig over å ha fått et nytt hjemland etter årene på flukt, og uttrykte stor takk for den hjelp de hadde fått under årene på Nakkerud. Noe fedreland eksisterte ikke lenger. Etter krigen var det etnisk rensing i Sudetenland, hvor 3,5 millioner mennesker ble kjeppjaget ut – kamerater og slektninger.

I hjembyen hersker forfallet og huset er borte, den tsjekkiske stat eier alt. Minnene, gode og vonde, dukket opp, til de til siste hører også Spielmanns skjebne. Nå vet vi at han ble sendt med slaveskipet Donau og omkom i Auschwitz, vinteren før de rakk å rømme.

Dagens asylsøkere flytter fra fattigdom, arbeidsløshet og en rekke andre årsaker - brødrene måtte forlate gode kår og ble tvunget på flukt av den politiske utviklingen i det gamle Europa.

Fluktruta over riksgrensa.

Krigsmarerittet i Haugsbygd

Haugsbygd var en av stedene i Norge som ble hardest rasert under krigen i 1940. Hønefoss ble inntatt uten kamp den 14 april, men i Haugsbygd var avdelinger fra Vestoppland IR 6 samlet for å hindre den tyske fremmarsjen. Det lyktes i første omgang, men dagen etter satte tyskerne inn panservogner i Klekken-området.

Av Kolbjørn Gulliksen

Etter kampene var området en haug med rykende ruiner. I alt 133 bygninger ble totalskadet og like mange var delvis ødelagte. Buskapene brant inne eller ble skutt. Både norske og tyske styrker hadde store tap, og flere sivile mistet livet.

Mange haugsbygdingene samlet seg ved minnestøtten på Borger i 1965, for å minnes det forferdelige som skjedde 25 år tidligere. Noen av dem som opplevde de grufulle dagene, fortalte om sine opplevelser. Blant disse var Karl J. Wenner, som hadde en av de grusomste opplevelser der tre familiemedlemmer døde.

Sigvart Mjør, som var lærer i Haugsbygd da krigen om, og som selv ble deportert til Finnmark, skrev ned noen av beretningene. Kolbjørn Gulliksen fikk overta en del av hans notater som vi her gjengir, slik de er nedskrevet av Mjør.

Karl J. Wenner:

I dagene etter 9. april kom det uventet mange på besøk, og det var vanskelig å bestemme hvem som var gode norske. Kvelden før det store slaget, kom en mann innom. Han ga seg ut for å være en god nordmann, og fortalte at han skulle lede de norske troppene mot Jevnaker. På spørsmål hevdet han at det ikke ble

noe skyting i Haugsbygd. Tyskerne skulle stoppes ved Moesmoen.

I tillit til dro jeg ikke på skogen som planlagt, men ble hjemme om natten. Jeg sto opp ved femtiden om morgenen og så to skikkelser som krøp mot huset. Det var tyskere. De ble beskyttet av folk som lå ved Klekken og begge ble drept. Jeg så de trillet ned skråningen. Et øyeblikk senere var hele huset omringet av tyskere. Jeg prøvde å rømme, men det var umulig, for kulene fra norske militære pep omkring huset. Hele familien tok derfor opphold i kjelleren, hvor vi satt og hørte at skytingen ble verre og verre. Tyskeren hadde dratt en feltkanon inn på kjøkkenet og hver gang den ble avfyrt ristet hele huset. Leiren på jordgulvet dannet et fint støv som fylte hele kjelleren.

En tysker åpnet kjellerlemmen og ropte; Opp, Opp. Huset var fullt av tyskere. En feltkanon som var plassert på høyden ved Eskestrand, hadde rampenert taket og pipa og huset var gjennomhullet av skudd. Mange tyskere var alt falt og var lagt i en haug ved garasjen.

Hele familien ble jaget over til fjøset. Jeg ble straks kommandert ut igjen og jeg var sikker på et jeg skulle skytes. Datteren min ropte:

– Ikke skyt far, han har ikke gjort noe galt. Hvis dere skyter far, så skyt oss alle sammen.

Jeg måtte stå ute med hendene i været i omtrent en og en halvtime, før det kom en tysker og førte meg over til nabohuset Eskestrand. Der sto alt i brann. Det knitret i tømmerveggene, kuene rautet og tyskerne skreik, men ingen brydde seg om å redde noe fra fjøset.

En tysker beordret meg til Eidahl, som tyskerne hadde tatt som kommandoplass. Med en bajonett i ryggen var det bare å lystre. Jeg ble tvunget over veggen og et jorde, mens kulene peip rundt meg.

Inne i stua på Eidahl var det fullt av tyskere. De spiste egg og drakk, mer og mindre fra sans og samling. Jeg ble dyt-

Olaf Borlaug forteller om hvordan krigshandlingene fortonet seg i Loesgrenda. (Privat foto)

tet ned på en benk og fikk et egg i hodet. Flere kastet egg, men jeg greide å vri meg unna. Om en stund kom et tysk befal inn og ropte; Opp, opp. Jeg spratt opp og tyskeren pekte mot døra. Det bar over gårdsplassen og mot kjelleren som jeg ble dyttet ned i. Der satte jeg alene hele dagen, men ut på kvelden ble Rasmus Sætrang og to til dyttet inn.

Vi satt der til ved firetiden om morgenen. Da kom en tysker og jaget oss ut. Her ble vi stilt foran et tysk kompani og med det etter oss ble vi jaget til Hønefoss. Kompaniet fikk mat og søvn, mens vi ble jaget videre til jernbanestasjonen, hvor det var fullt av norske fanger.

Etter hvert ble vi internert i et hus i Hønefoss og ble der i fem døgn. Emma, min kone, ble også brakt til Hønefoss for internering samme sted. Da skytingen rundt Klekken tok slutt, ba jeg den midlertidige politimesteren i Hønefoss, Fonnum, om lov til å reise hjem. Men han sa nei. Du kommer ikke dit uten

Gjennom vinduene skimtet vi branner og skjønnte at det var Sætrang-gårdene som sto i brann, forteller Nils Olberg. (Privat foto)

tysk passerseddel. Så dro jeg til den tyske kommandanten på hotell Fønix. En snill tolk hjalp meg med å få passerseddel og jeg kom meg gjennom en rekke kontrollvakter fram til Sætrangstoppen. Der ble jeg møtt med et trist syn. Mitt eget hus og de fleste nabo-husene var nedbrent. Men hundene min hadde klart seg og møtte meg. Gjensynsgleden var stor.

Jeg dro først dit sønnen min, Hermann, bodde litt lenger oppe, og fikk der det store sjokket. Jeg ble møtt av hunden hans, som hinket på tre bein. Han ledet meg til kjelleren og der lå sønnen, svigerdatteren og et 15 måneder gammel barn som forkullede lik. Det var det forferdeligste jeg har opplevd. Jeg dro tilbake til Hønefoss for å fortelle øvrig familie om tragedien.

Dagen etter fikk jeg dra hjem og det første jeg måtte gjøre var å få begravet de døde. En nabo, som også hadde mistet alt, hjalp meg med kista, som vi lagde av materialer fra branntomta. Kista kjørte jeg så til Haug kirke, der klokker og kirketjener var til stede. Likene ble lagt i en åpen grav. Salmer ble sunget.

Jeg kom meg så til Hurum- Sætrang, der vi fikk bo under gjenoppbyggingen av huset.

Snart fikk jeg ordre fra fylkesmannen om å sørge for å grave ned de mange dyrekadavrene. Mange av disse lå fortsatt bundet i de nedbrente fjøsene. Bare hos Ole Martin Sætrang var det omkring 120 dyr. Med 20 karer som hjelp gravde vi store grøfter, slepte kadavrene på blikkplater dit og gravde de ned.

Nils Olberg:

Det hendte noe på Enger også. Det var i grålysningen om morgenen, stille som foran en virkelig storm. Nesten guffent var det. Så begynte plutselig skytingen. Om det var norske eller tyske vet jeg ikke, men fra bekkefarene på begge sider av huset krøp det fram tyskere i mengdevis. Vi tok opphold i kjelleren, men etter hvert som skytingen tiltok, rømte vi over til fjøset. Det er gråsteins-hus på Enger, så vi følte oss tryggere der.

Gjennom vinduene skimtet vi branner og skjønnte at det var Sætrang-gårdene som sto i brann. To kraftige granater rammet låven, med et forferdelig brak. Kuene sto med rumpa i været og brølte, de skalv av redsel. Vi var selvsagt like redde og forsøkte å flykte, men det var et selvmordsforsøk i det kuleregnet.

Da skytingen holdt opp etter en tid, kom tyskerne og jaget oss ut av fjøset. De jaget oss mot et bekkefar og vi måtte åle oss fram dit. Derfra ble vi tvunget mot Nerby-Sætrang, hvor det var fullt av tyskere som bråket verre en verst. Soldatene ble drevet fram videre, men jeg hadde ikke inntrykk av at de visste hvor de skulle. Alle norske ble stengt inne i kjelleren og vi fikk trodde at vi var gjenglemte. Vi hørte at tyskerne forlot stedet.

En mor med et spedbarn på armen ropte på tysk:

– Dere kan vel ikke være så ubarmhjertige at dere lar oss brenne inne her?

Da ble døra åpnet, og vi ble ført over til Martin Skøyen på Fløytingen. Vi var omkring 40 stykker, blant annet et par

eldre som hadde vanskeligheter med å bevege seg.

Plutselig sette tyskerne i gang med å dele oss i to grupper, over og under 40 år. Jeg var i gruppen under 40, og vi ble straks kommandert til Hønefoss. På turen så vi en rekke biler med Røde kors-merke på.

Kulene pep omring oss og vi kom fordi en kraftledning som lå nede. En som kom bort i ledningen fikk et kraftig støt i seg. Noen krabbet, men det var like farlig som å gå oppreist.

Da vi kom forbi Sætrang var det noe mindre skyting. Vi ble drevet til jernbanestasjonen hvor det allerede var et hundretall norske samlet. Der var også rektor Fonnum som strengt oppfordret oss til å opptre korrekt mot tyskerne for å unngå arrestasjon.

Det var fryktelig å se igjen Haugsbygd. Husene på Esketrand var fullstendig nedbrente. På Eidahl sto bare våningshuset igjen. Hos Ole Martin Sætrang og hos Peder Brandsæther var alt borte. På Hurum-Sætrang sto husene igjen. Husene til Wenner var borte, og dyrene var innebrente. Det samme var tilfelle hos Martin Skøyen og på Nerby. Huset til Hermann Wenner var også borte. Forunderlig nok sto alle husene på Enger, men det var forferdelig å se og høre dyrene som ikke hadde fått mat på fem døgn.

Olaf Borlaug:

I Loesgrenda samlet 25 seg i gråsteins-fjøset hos oss. Der kom flere fra Klekken, blant annet fanefunker Kristoffer Næs. Det var ikke så ille hos oss, men vi merket kuleregnet. En granat sprang like utenfor fjøsgluggen.

Da vi skjønnte at trefningene nærmet seg, fant vi det best å rømme Loe og mot Smeden. Vi melket dyra og ga de rikelig med for, dro innom stabburet og hentet flesk og skinke, tok med det vi hadde av brød og smør. Vi kom oss velberget over veien og fra Maurhagen kunne vi se krigsherjingene. Det var et fryktelig skue. Vi ble noen dager i skogen men da vi fikk vite at tyskeren hadde brutt igjen-nom våget vi oss nedover igjen. Vi tenkte mest på dyrene som måtte ha sitt stell.

På veien så vi flere lik, både norske og tyske.

Hønefoss først ute med skoleturer

Skoleinspektør Knut Espe i Hønefoss var den første her i landet som tok skolebarn med på virkelige ferieturer. Hans arbeid med denne saken var kjent og skattet av alle skolefolk over hele landet.

Av Bjørn Knoph

Journalist Leif Berg hadde i avisen Fremtiden i april 1938 en artikkel om skolebasarene og turene for skolebarn. Berg starter artikkelen med en omtale av alle basarene som ble holdt rundt om på Ringerike for å skaffe penger til skoleturene. De rareste ting ble tigget sammen og loddet ut, og hvis en eller annen kunne lese opp litt eller spille et eller annet instrument, var det bra underholdning på basaren.

– Det er en egen stemning over basaren. Når en kulørt syltetøyskål til 30 øre skal trekkes, er spenningen stor. Mange små tragedier er blitt utspillet på disse basarene, og sorgene har sikkert mange ganger vært likeså store som gledene. Kanskje har den lille gutten eller jenta tatt nummer for hele krona og enda ble det ingen gevinst. Hvilken bunnløs sorg og fortvilelse!

Leif Berg forteller om en slik tragedie fra guttedagene: - Det var stor basar i Avholdslokalet og jeg hadde lommene fulle av penger – hele fem kroner etter å ha solgt en fiolin som jeg av en eller annen grunn ikke kunne lære å spille på. Instrumentet var ikke akkurat noen Stradivarius. Jeg hadde fått fem kroner for det. Men fem kroner var utrolig mange penger den gang, for det var nemlig før krigen. Iallfall har aldri jeg følt meg så rik verken før eller senere.

Jeg hadde visstnok bestemt meg for å sprengre tombolaen, for jeg gikk på med krum hals og åpen pung. Men det gikk meg som det enkelte ganger går de som

Faksimile av basarannonser.

vil sprengre banken i Monte Carlo. Jeg var blakk da jeg smøg meg hjem om kvelden. At jeg gråt meg i søvn kan jeg gjerne tilstå nå så lenge etterpå. Det er vel kanskje denne hendelse som har gjort at jeg ikke spiller i Pengelotteriet en gang etter at jeg ble voksen. Men basarene lever videre, og nå på vårparten gjentar eventyret seg hver eneste helg i skolestuene bortover og nettoen av det hele blir fine ferieturer for barn som ellers var blitt hjemme i ferien.

Espes pionerarbeid

Skoleinspektør Knut Espe i Hønefoss er den første her i landet som har tatt barna med på virkelige ferieturer og hans arbeid for denne sak er kjent og skattet for alle skolefolk over hele landet.

Knut Espe fikk sitt første statsstipend i 1905, men i 1913 fikk han et nytt for å studere hvordan skoleturene arrangertes i Sverige og Danmark. Men noe særlig å lære i denne bransje var det nok ikke for Espe, for han hadde nok både lengre øvelse og et bedre grep på tingene enn sine kolleger i Danmark og Sverige.

Mange turmål

- Den første turen jeg arrangerte gikk til Hadeland Glassverk, og det var en stund før hundreårsskiftet, fortalte skoleinspektøren. Der var det mye interessant å se og småguttene fikk endog lov å forsøke seg som glasspuster – men det gikk dessverre hull på blåra.

– I 1897 var vi en månedslovsdag en tur til Kongsberg og beså alle severdig-

Skoleinspektør Knut Espe. (Foto: Fylkesfoto grafen i Buskerud)

hetene der. Det var nytt dette å dra ut ungene på slikt, og det var mange som mente at det gjaldt for lærerne å komme ut av skolestua så de slapp å holde undervisning. Turene fra 1897 til 1904 gikk avvekslende til Oslo og Kongsberg. I 1904 fikk Hønefoss folkeskole besøk av svenske skolepiker, og det ble fest og en stor opplevelse for både gjester og verter.

Året etter dro ett kull til Lærdal, mens 7. klasse tok en lengre tur med tog til Gjøvik, båt til Eidsvoll og derfra over Hamar til Bøn og videre til Oslo hvor elevene blant annet besøkte slottet.

I 1908 ble Bergensbanen åpnet, og Espe tok elevene med toget fra Gulsvik til Bergen. Først i 1909 fikk Hønefoss

forbindelse med Bergensbanen.

- Horten og Moss ble besøkt i 1910. Året etter reiste vi helt til København. København-turen varte i seks dager og kom på 25 kroner hvorav barna betalte 10 – 15 kroner hver. Året etter gikk turen til Hamar, Kongsvinger og til svenskegrensen, mens vi i 1913 igjen besøkte Bergen.

Vi kunne da si at vi hadde fulgt barna fra grensen og ut til de drivende garn. I 1914 besøkte vi Mjøsbyene og Jubileumsutstillingen i Kristiania.

I 1917 måtte turene innstilles, men fra 1926 ble de tatt opp igjen. I 1928 fulgte barna "Bergensfjord" fra Bergen til Oslo, og i 1929 gikk turen til Göteborg.

Nå ser det forhåpentlig ut som turene kan fortsette og de bevilgende myndigheter støtter med bidrag og viser forståelse for saken. For ikke å snakke om den forståelse som foreldrene viser.

Barna har stor nytte av disse turene og de lærer å holde sammen og ta hensyn til hverandre. Men de lærere som arbeider med skoleturene, må gå helt inn for oppgaven og huske at turen ikke arrangeres for deres skyld, men utelukkende for barnas skyld, sa Espe.

Været ingen hindring

Leif Berg forteller til slutt om skoleturen til jubileumsutstillingen: - Kanskje vi ikke var så mottagelige for de tekniske fremskritt i industrien og lignende, men noe forsto vi da takket være Espes forklaring – og så kjørte vi på karusell og berg –og dalbane etterpå!

En dag fikk vi et kraftig regnvær så vi måtte holde oss inne en stund, og det var vel det verste som kunne hende barn på ferietur.

Men Espe greide biffen for han satte oss til å skrive stil om turen! Ja, det ble ingen alminnelig tørr skoletime, men det skulle være konkurranse om den beste stilen og premien var to bananer. Ja, to bananer, men i 1914 var virkelig to bananer noe. I den stiltimen ble det verken hvisket eller gjort noe annet enn å skrive.

Da vi var ferdige med stilen, var det også slutt på regnværet. Da premieutdelingen kom, så fikk vi to bananer hver! Det var visst ikke skrevet så mange bøker om barnepsykologi den gangen og ingen hadde visst tenkt på å ta doktorgraden på en avhandling om barnets sjel liv, men kanskje Espe enda kunne gi noen gode råd i den anledning, skriver Leif Berg.

Skifabrikkens første år i Hønefoss

"Alme og Brodahl" var i mange år et kjent navn både her i distriktet og over det hele land. Navnet Brodahl figurerte på toppen i skiidretten i årene før siste krig. Trygve og Sverres meritter i skisporet varmet enhver skiinteressert person fra tidlig i 1930-årene.

Av Otto Frydenlund

Sverre Brodahl, som brødrene Trygve og Odd, arbeidet i flere år på skifabrikken til Peter Østbye i Oslo i midten av 1930-årene. Peter Østbye (1888-1979), var mannen som startet fabrikkasjonen av de første limte skiene. Han var også den som fant opp det revolusjonerende "Østbyes klister". "Splitkein" var navnet på de limte skiene alle måtte prøve anskaffe seg.

Sverre Brodahl (1908-1998), hadde i sin tid på Splitkeinfabrikken utviklet den såkalte "Brodahl-skia". Etter å ha vært i Frankrike og vært med på å starte opp en skifabrikk der, begynte Brodahl sammen med kameraten fra "Fossekallen", Ivar Alme (1904-1982), også en habil skiløper i sine yngre år, skifabrikk og sportsforretning i Grønlies gård øverst i Stabelsgate i Hønefoss. Det var en del av de gårdene som ble flammenes rov under storbrannen i Hønefoss i 2001.

Våren 1937 satte Alfred Berger i gang med forarbeide og tilrettelegging for å lage limte ski. Berger hadde arbeidet ved Bergers skifabrikk i Sandvika og siden, en del år på Splitkeinfabrikken. Han var spesialist på dette å lage limte ski og fikk satt det hele i gang fra høsten

Alme & Brodahl i 1939

Fra venstre sittende foran: S. Sjøblom, K. Skau, O. Frydenlund, E. Larsen, E. Hansen, O. Brodahl, og foran F. Olausen. Fra venstre stående bak: I. Johansen, S. Ståvi, O. Kullerud, E. Grøtumsbråten, M. Dølerud, O. Dølerud, A. Berger, V. Steen, ?, O. Bakka, I. Alme og S. Brodahl.

1937. Som arbeidsleder var han midtpunktet i fabrikkasjonen i mange år fremover.

La oss ta en titt på stedet hvor den første skifabrikken lå. Det var etter forholdene trangt om plassen og ganske små lokaler I hovedbygget (Grønligården) mot Stabelsgata hadde sportsforretningen tilhold. Ganske lite butikklokale, med et enda mindre kontorlokale i bakrommet til forretningen. I kjelleren under forretningen var det sykkelverksted med to mann i arbeid. Om vinteren var det her full fart med å montere bindinger på skiene.

I bakgården, som lå øverst i Øyabakken, var det i første et. maskinrom med freser, høvel og band- og sirkelsag, samt materialtørke og liming av

skiene. I samme etasje fant vi også Evenstads trykkeri som var nabo inne i gården. I gårdsrommet gikk det en utvendig trapp opp til annen etasje.

Til høyre oppe på trappereposet var det først inn til et skilager og så et kontor. Rett frem kom vi inn i en gang med Radioverksted på venstre side. Der fant vi Ivar Johansen. Ofte populært kalt "Radiosen". I radioverkstedet var det stadig overfylt med alle slags radioapparater. Dette var jo i "folkemottagerens" tid. Men som Ivar alltid sa: "Det er bedre å ha system i rotet enn rot i systemet". Mange av eldre årgang husker nok dette radioverkstedet.

Rett inn fra gangen var det lakkerverksted, trangt og lågt under taket, med en sterk lukt av tynner, som ble brukt til

blanding i skilakken. Der inne arbeidet tre mann. Det var jo merkelig at det hele ikke gikk i lufta, med ilden i den lille komfyren for full speed om vinteren og alle de nylakkerte skiene i hyllene. Til høyre i gangen kom vi inn i en noe enkel garderobe med skap. Videre innover var det pusseverkstedet, hvor skiene fikk sin siste puss før beising og lakkering. Her var også tre mann i arbeid. Fra 1.et ble skiene lempet opp til pussverkstedet igjennom en åpning i taket. Ellers foregikk all transport ved å bære skiene.

Nede i kjelleren, under maskinrommet, var det fyrrom hvor all treflisa fra fabrikken ble båret ned og ga sentralvarme til hele anlegget. Videre hadde Grønlie sitt renseri og fargeriet i et kjellerrom ut mot øst. Der var det fargemester Mikalsen som ordnet opp.

Veslefossen, som den gang rant forbi utenfor, under en bro i Øyabakken og ned mot hestebindingen, var skylleplass for renseri- og fargeriet.

Det var mange forskjellige typer av ski som ble produsert på fabrikken. Det gjaldt å finne den letteste konstruksjonen, samtidig som den skulle være slitesterk med riktig spenst. Hickory såle var det vanlige så lenge det var å få. Under krigen ble det å bruke mye ask. Langs veien fra Høningsvingen og ned til Ringvold gård sto det den gang en rekke gamle asketrær som i den perioden ble hugget og brukt til skifabrikkasjonen. Hoppski, slalåmski med stålkanter, ski av finsk bjørk, ski med hardvedkanter, m. m. ble produsert. For å få lette ski ble det brukt lettved i kjernen med hickory såle og for eksempel ask overlegg.

Det var mye håndarbeid på et par ski den gang. Maskiner ble brukt til saging av materialer, fresing av fasongen og hullkiler på skiene og høvling av sålene. Det øvrige ble utført for hånd. Tørking av materialene var en krevende prosess. Når en tenker på de påkjenninger ei ski blir utsatt for, måtte en være spesielt nøyaktig med sammenliminga av de forskjellige delene.

Pussingen som foregikk for hånd og på et pusseband, var krevende for å få den riktige spensten i skia. Beising og lakkering foregikk med beisekloss og pensel. Det skulle gi skiene den riktige finish for salget i butikkene samt beskytte skiene mot væte.

Splitkeinfabrikken.

Mange par ski ble båret ned den bratte utvendige trappa i den gamle fabrikken.

I disse gamle lokalene øverst i Øyabakken holdt fabrikken det gående til de i 1943 kunne flytte inn i nye lokaler i egen gård oppe i Høngata. Mange par ski var da båret ned den bratte utvendige trappa i den gamle fabrikken. Brodahlskiene var populære og ble sendt rundt om i landet, også en del til utlandet.

Hallgeir Brenden tok gull i OL i Oslo 1952 og i Cortina 1956 med ski fra Alme & Brodahl.

I den nye fabrikken ble det produsert tusenvis av par ski inntil glassfiberskiene kom på mote i 1960-årene. Da ble Alme & Brodahl-fabrikken fusjonert med Splitkeinfabrikken, som Laila Schou Nilsen hadde tatt over etter krigen. Brodahls-skiene, slik vi kjente dem gikk over i historien.

En gang på sine eldre dager fortalte Sverre Brodahl meg at han som ung gutt hadde arbeidet i to år nede i dette renseriet til Grønlie. Hans hovedjobb i de to årene hadde vært å rense klær med bensin. Vi hadde nettopp pratet om den vitenskapen som nå ble brukt i skimiljøet, med smøreteknikk, høydehus, treningsmuligheter, diett og ikke minst dette med penger innen idretten. Sverre hadde også i sin ungdom hatt jobb på

"Turisten", Ringkollen, for å få bedre muligheter for trening. Det var hans form for høydehus. Siden, da han ble kjent som skiløper, havnet han som de fleste gode skiløperne på den tida, på Splitkeinfabrikken i Oslo. For å få muligheter til å holde formen, trente han en del på dagtid, en arbeidstid han måtte ta igjen på kveldene. Han pusset den gang ski, og for ikke å sette i gang hele sykloanlegget som tok unna støvet under pussingen, pusset han ski så støvgøyven var tett rundt ham. Først dette med bensin og så alt støvet, og enda kapret han flere kongepokaler. Ja det var i de dager det. Det så ikke ut for at han hadde noe pustebesvær i løypa.

Ivar Johansen og Olav Bakka begynte senere en radio-sportsbutikk på Nordre Torv.

Når en tenker på den arbeidsmarkeds-situasjon som var i 1930-åra, med mye arbeidsledighet og lite penger blant folk, var det litt av et sjansespill dette å sette i gang en skifabrikk på den tida. Men Ivar og Sverre var optimister og torde å starte opp med foretagende.

Det viste seg at det gikk over all forventning. Tatt i betraktning av at det måtte konkurreres med flere skifabrikker, måtte en legge mye arbeide i dette å få produktet kjent. Da var skiløpernavnet Brodahl en garantist for kvalitet. Skiene ble populære blant folk og salget gikk unna. Dette med skifabrikkasjon er avhengig av vintre bra med snø og det kunne variere. Men skiene gikk greit ut av lageret.

Utenom sportsutstyr ble det solgt biler, DKW-motorsykler og jaktvåpen hos Alme & Brodahl. Forretningen lå sentralt til i de årene mens trafikken fra jernbanestasjonen skapte liv i Stabellsgata. Nå er det merkbart stille i den før så travle sentrumsgata.

Med storbrannen i 2001 forsvant de gamle husene, og en del av byens historie forsvant i flammene. I dag er det slutt på det meste av norsk skifabrikkasjon.

Ringerikingen som ble medlem av USAs lovgivende forsamling

Hans Simonsen så dagens lys første gang på gården Myra 1845, den gang lå gården i Hole, senere er den etter kommuneregulering blitt liggende i Ringerike. Myra kjent av finnefjerdinger, gården er godt synlig når vi reiser etter Hønefossveien.

Av Otto Frydelund

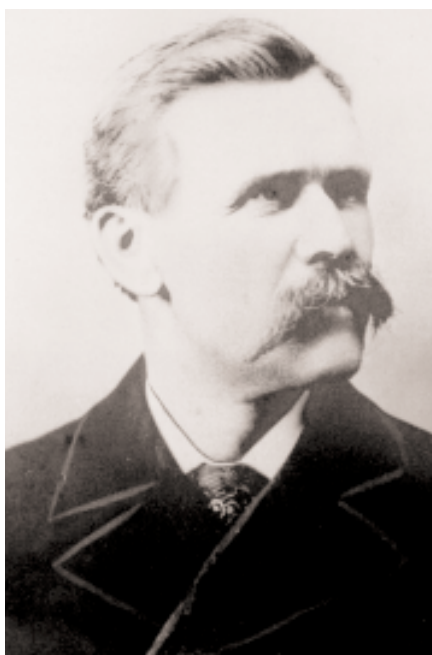
Hans Simonsen hadde utferdstrang og virkelyst, og som så mange andre ringerikinger på slutten av 1800-åra ble det Amerika som var målet. Her kunne en med målbevisst og hardt arbeid skape seg en formue.

I Amerika startet Simonsen et eventyrlig liv, og han vendte hjem i 1905 som en velstående mann. Det å gjøre karriere og samle seg en formue i Amerika er han ikke alene om, men få har gjort så mye godt med sin penger som Hans Simonsen

Nå har vel mange av hans donasjoner gått mer eller mindre i glemmeboka. Men hans fødebygd Hole, mottok 11.000 kroner til gamlehjemmet. Da det ble satt i gang innsamling til nytt kapell i bygda tegnet han seg uten betenkning for 5.000 kroner. Takket være hans generøsitet har Hole fått sitt kapell. Disse summene må vi se i lyset av den tids kroneverdi. Daglønnene var den tia på to-tre kroner dagen. Da kan en ta dagens daglønner og multiplisere med giversummene, det blir noen store summer.

I 1925, på sin 80 års fødselsdag, opprettet han et legat på 25.000 kroner til fordel for gamle verdige trengende i Hole. Til Ringerikes Sanitetsforenings innsamling til sykehus på Hønefoss tegnet han seg straks for 5.000 kroner.

Simonsen var også engasjert Åsafjerdingen. Blant annet var han i mange år i

Hans Simonsen (1845-1939) i sine velmaktstidene i Amerika. (Bildet utlånt av Håkon Løbben)

styret til det private telefonselskapet her i bygda. I telefonselskapets sirlig førte protokoll av Bernt Bjørnstad, festet jeg oppmerksomheten på referatene fra et par møter. Da folket ute på Elvikgårdene skulle ha telefon, ble det bestemt at de måtte betale en del mer i årsavgift på grunn av avstand for bygging av linje. Dette syntes Simonsen var urettferdig, så han betalte av egen pung et beløp en gang for alle slik at abonnentene ute i Elvika skulle betale den samme avgift som i Fjerdingen ellers. Men mest godt har Simonsen utvilsomt gjort i det stille, og det er på den måten han helst har øvet sin godgjørenhet.

Han var i Amerika en meget ansett mann. Han ble to ganger valgt inn i legislaturen (De forente staters storting) i St. Paul, og satt som direktør i to banker i Mineapolis.

Hans Simonsen, som var ugift, bodde den meste av tiden etter han kom hjem, på gården Myra som hans nevø Simen

etter hvert overtok. De siste årene av sitt liv flyttet han til Løbbens på gården Vaker hvor hans niese var gift.

Jeg traff Simonsen bare en gang. Som guttunge var jeg på besøk i Myra. Det var en gammel mann jeg opplevde, men så våkent blikk og hans gode hukommelse fornektet seg ikke. Han kunne uten å miste tråden fortelle om tia i Statene. Årstall og datoer og de minste detaljer kunne han erindre. Ja, om det så var dimensjonen på gulvplankene i fabrikkbygningen kunne han huske. På hans 90 års dag var Ringerikes Blad på visitt og fikk hans beretning fra Statene.

Simonsen egen beretning:

– Det var i 1870 jeg reiste første gang til Amerika med båt over Hull, Liverpool til Queenstown i Irland. Ved siden av dampen brukte båten også seil. Under storluken hadde emigrantene sin plass. Da vi var kommet ut på havet, ble vi plutselig overfalt av en voldsom storm. Storluken var ikke skalket og det ble heller ingen tid til det. Først måtte seilene reddes. Imens slo sjøen innover dekket og like ned i rommet til oss emigrantene. Alt vi hadde lå og fløt om hverandre, og selv var vi våte som druknede rotter, og vel også redde. Jeg husker jeg kastet meg opp i en køye og tenkte jeg kunne like godt dø liggende som stående. Men dagen etter var det verste over og jeg kunne sjangle rundt på dekket i sjøgangen.

I Amerika slo jeg meg ned i Minneapolis, hvor jeg på en farm like ved byen fikk min første jobb med en lønn på 15 dollar måneden. Men jeg skulle snart merke at det ikke nyttet å ligge på latsiden. Klokken fem om morgenen begynte dagen med stell av kreaturene, og så hardt arbeide ute på jordene, og kveld var det først klokken ni. Og alt skulle gå med lynets fart. Det var intet som het "det kan jeg gjøre i morgen".

Senere kom jeg til en annen farm og deltok i slåttan, "harvesten" og treskingen.

Selvbinder hadde vi ikke den gang, men slåmaskinen meiet ned 15-18 acre om dagen (en acre er 4,047 mål) og fem mann skulde binde kornet. Vi bandt og bandt så blodet rant.

Men jeg sluttet med farmerarbeidet og la meg etter snekker- og bygningsarbeide og det fortsatte jeg med. Jeg fikk små kontrakter og arbeidet for mestre, men så høsten 1872 ble jeg tvert syk. Jeg var helt samlingsløs i lang tid og kunne ikke arbeide. Men jeg orket ikke å være uten beskjeftigelse i lengden, og spurte en snekker om han kunne bruke meg. Det kunne han, og hos ham var jeg en tid. Derfra kom jeg til en mester som bygget alle depotene langs en jernbanelinje, som var under bygging.

I 1874 reiste jeg tilbake til Norge og var hjemme til 1875. I mellomtiden hadde min bror Peder arbeidet sammen med en snekker som drev trappebygging som spesialartikkel, og vi gikk alle tre sammen, fikk oss eget verksted og egen hest. Vi var alene om den slags arbeide i byen og hadde nok å gjøre.

I 1879 gikk jeg sammen med en soløring som også var snekker. Vi kjøpte tomt som var 55 ganger 150 fot, og kjøpesummen var 2.000 dollar. Hele tomten ble bebygget og noe senere kjøpte vi nabotomten, slik at vi kom i direkte forbindelse med jernbanen. I alt kjøpte vi

grunn for 35.000 dollars. Nå gjaldt å få det til å gå, skaffe arbeide og noe å betale med.

Det første året fikk jeg ikke en øre i fortjeneste på fabrikken, men det gikk da fremover. En tysker kom til å kjøpte seg inn i fabrikken. Stoffet het han og han har senere besøkt meg her på Ringerike.

Fabrikken ble laget til aksjeselskap, med en aksjekapital på 50.000 dollar fordelt likt på tyskeren, soløringen, min bror Peder og meg. Siden ble kapitalen økt til 80.000 dollar, eller til 20.000 dollar på hver av oss. Da min bror Martin kom over fikk han en del av mine aksjer, likeledes Ole J. Bjerke fra Hole, som en påskjønnelse for den interesse og dyktighet han hadde vist i sitt arbeide i fabrikken.

I begynnelsen var det ikke rart med fortjeneste. Vi fikk atskillige tap på tvilsomme forretninger, men det gikk fremover, og selskapets utbytte har dreiet seg om 10-20 prosent. Men vi hadde vårt å kjempe med. Under en voldsom storm blåste den ene veggen på den tre etasjes høye fabrikkbygningen over ende. Men verst var brannen som la hele bygningen i aske. Maskiner og alt strøk med. På branntomten reiste vi så en ny murbygning med de mest moderne maskiner, som til dels er helt ukjente her i landet. I løpet av en måneds tid var den nye bygningen under tak. Det gikk med amerikansk fart En etasje ble satt opp i uka.

Det var særlig polerte ting av løvtre vi

forarbeidet, og vi hadde bestillinger fra hele landet. Kontraktene kunne gå opp i 27.000 dollar. Og når vi hadde riktig meget å gjøre, hadde vi opptil 100 mann og vel så det i arbeide.

Flere ganger har jeg vært i Norge etter at jeg reiste i 1870 og har pløyet Atlanteren i alt 10 ganger. Annen gang jeg dro til Amerika, fulgte 31 ungdommer fra Ringerike med på samme båt.

Nå er fabrikken solgt til en mann som heter Simons for 215 prosent av aksjekapitalen.

I 1892 døde min bror Peder ved en vådeskuddsulykke. Samme dag fikk jeg henvendelse om jeg ville la meg nominere til legislaturen, men den gang sa jeg nei. Fire år etter fikk jeg samme henstilling på ny, og sa ja, og ble valgt. To år etter ble jeg gjenvalgt. Som medlemmer av "Huset" Capitol hadde vi en lønn av 5 dollars dagen. Mens jeg satt her, var jeg med å velge Knute Nelson til senator.

Jeg kunne ha mangt og meget å fortelle, slutter Simonsen sin beretning, men det ville ta for lang tid. Han oppfordret journalisten til å komme tilbake på 100 årsdagen for å høre mer.

I de dagene innbetalte den gamle hedersmann ytterligere 5.000 kroner til sykehus i Hønefoss.

Han rakk ikke å bli 100 år, han sovnet inn den 24. mai 1939, og et eventyrlig livsløp var til ende.

Satt i Amerika og skrev "Ungdomsminder ifra Ringeriget"

40 år etter en begivenhetsrik jakttur i 18-årsaldern, som Hans og broren hadde i Åsafjerdningen, satt han i Amerika og skrev ned en beretning om jaktturen.

Av Otto Frydenlund

Beretningen har jeg fått utlånt av Håkon Løbben, viss bestemor var niese av Hans Simonsen. De fire arkene med tydelig og klar håndskrift, har alle et stempel i

øvre venstre hjørne: PIONER PRESS CO. Abstract legal, St. Paul. Minn.

Simonsen har nok sittet å drømt seg tilbake til de kjente traktene på Ringerike. Hans skildring av jakten og naturen får en til å sammenlikne ham med Bernh. Herres unike skildringer av jakt på Krokskogen og Nordmarka.

Slik skriver så Simonsen:

Paa en af disse Klare og Stille ettermiddage i midten af September, luften var ligesom vasket ren av den nylig faldne regn, solen smilende mildt imellem de

spredte skyer og alt i naturen var saa fredelig og stille at den minste lyd kunne høres i en utrolig afstand. Ja paa en av disse for Norge saa enestaaende herlige eftermiddager var jeg som ung gut paa omtrent 18 aar beskjeftiget med Markarbeide isammen med min ældste Broder, og hvorfra vi var havde vi god udsigt over Aaskjæden ifra Ringkollen til Næs på Ringeriget. Og paa grund av luftens renhed syntes ogsaa Modumsaasen at være kommen os utrolig nær, ligesom ogsaa Juryhougen med sin graasprenge isse og høiverdige

Har du opplevd et slikt utsyn, glemmer du det ikke. (Foto: Otto Frydenlund)

alvor heller ikke syntes uvillig til at gjøre nærmere bekjentskab med Lohreaasen. Vi hadde jo daglig utsikt over disse omgivelser men kunde alligevel ikke undgaa at beundre naturens skjønhed og den stille fred der omgav oss, under disse betraktninger og vår pause i arbeidet siger min Broder med en gang hør! Der er nu hengaaet omtrent 40 år siden, og jeg har i mellemtiden hørt Ole Bulls vidunderlige violinspill og Christina Nilsens Nattergalstemning, men jeg har aldrig syntes at have hørt noget der har sat mig en mer lengselsfuld og høitidlig stemning, det var nemlig "Alarm" og "Heidor" som hadde los paa en Hare over ved Stenseteren. Kjære leser dersom du har vært Jeger da du var 18 aar vil du maaske forstå hvordan jeg følte i sær når jeg forklarer at Heidor med sin klangfulle stemme ligesom øste ud af et uendelig foraad af vellyd og så Alarm med sin Basstemme med ypperlig takt følger efter ligesom med stortrommen.

Vi hadde vistnok helst kastet alt arbeide og tatt børsa paa Nakken. Men saasom dette var paa en lørdag hadde vi allerede bestemt at tage til skogs ud paa kvelden og derfor holdt vi det ud til den bestemte tid om end med utrolig længsel.

Vi hadde rigtignok heller ikke daarlige hunde, "Musik" var maaske en af Ringerigets beste jagthunde. Og så hadde vi lov at bruke "Halli" som nok ogsaa syntes at vide naar det var anledning at faa være med til skogs, thi heni- mod kvelden kom den paa sin vanlige runde for at finde ud hvad der skulde foretages næste dag.

Veiret tegnede til at blive gunstig og vi drog afsted ved 12 tiden om natten

som bestemt. Vi tog veien som fører om den nordre ende av Stensfjorden, og tok af ved Paulsrud op i gjennom Østbymarken og kom op paa flagene syd for Ringkolsæteren omtrent kl 2 om Natten. Vi hadde endnu 3 a 4 timer til det blev dag og fik derfor en duelig stokild i gang. Og opholdet ved en saadan en smuk stille nat omgiven af den herlige Barskog og som oftest en noksaa vild Natur gjør ofte dypt intryk og mangt et varig Minde skriver sig derfra. Naturligvis hadde vi den gang vor ven ved saadanne anledninger med, nemlig Kaffekjedelen. Og efter at have forfrisket os veden god Kop fik vi derpaa en noksaa forfriskende lur omend det var noksaa Kjølig. Vi maatte naturligvis endnu have en Kop kaffe førend Hundene blev sluppet og det er som oftest at dette maa ske i en fart da det opdages at dagens frembrud allerede er langt fremskreden.

Medens vi laa der hadde en ualmindelig tyk Taage lagt sig ned omkring os. Men det var stille og veiret forresten (som vi den gang brugte at uttrykke os) "Meget slørint".

Saa snart vi ansaa det mulig at kunne se at skyde lod vi hundene løs og det varede ikke længe førend vi hadde Halli støde paa natfoden og det mentes altid at vi vilde faa los omend det ofte kunde tage timevis til at følge alle kroge og vendinger pus hadde gjort i nattens løb.

Men saa høre vi Musik og det siger os at vi nu snart vil have en ækte norsk los, thi vi kjendte våre Hunde meget godt og kunde let bestemme naar de hadde pus på glid. Saa med engang hører vi det bekjendte Ildskrig og saa har vi en Klingende los, og inden kort tid hadde vi

byttet i vår Ransel efter at hundene hadde faat sin deel deraf. Nu besluttede vi at tage sydover mot Andersrud, men da vi ikke var heldige nok til at faa los igjen underveis fortsatte vi til vi kom til Gaupesket og bestemte os til at gaa op til Hvaleløkkene, hvor vi igjen fik en rivende los.

Men nu har jeg gaat forud for et punkt i min fortelling hvilket var det som mest hadde indprentet denne tur i min Erindring.

Taagen hadde om mulig lagt sig endnu tettere og tykkere ned som vi begynte opstigningen af Gaupesket, men komme næsten paa Toppen av samme, stikker vi med en gang hoderne op over taagefloden netop som solen kastede sine første straalere paa de fjertomliggende Høider. Den bratte overgang ifra det skumle mørke i Taagen til den mest klare og skyfri himmel gjorde et mægtigt intryk, og vi stod længe i taus beundring over det storartede og smukke natursyn. Taagefloden var så jevn og tæt at vi uvilkaarlig maatte betrakte den som et stort og fremmed Hav.

Luften var saa ren og klar at synsvidden syntes at strække sig ud i det uendelige og høiderne ud i det fjerne maatte antages som større og mindre øer med sine af solen forgyldte Toppe. Det var det fremmede og i tillegg storartet naturskjønne i dette syn som greb os med forundring. Den skuffende lighed med en stor havflade vakte vår store beundring, Blandet ligesom med en ukjent længsel. Som om vi var hensat langt langt ud i fremmede omgivelser.

Slik skildret Simonsen en av sine ungdomsopplevelser, og viser at han hadde spesielle evner til å sette sine erindringer på papiret, slik at vi faktisk er med på jakturen. Det er imponerende at han etter ca. 40 år kan huske alle detaljer slik det kommer fram av fortellingen. Det er lett å forstå at han satte kursen hjemover igjen for godt i 1905, når han kunne sitte og drømme slik om tiden i ungdommen. Det var muligens heller ikke slike muligheter til jakt der borte, noe som sikkert gav ekstra hjemlængsel for den barkedde jeger.

Turdans-spelemannen fra Ask

Ringerike har fostret mange musikere opp gjennom tidene. Thor Ødegaard (1875 – 1938) var født på Ask, men slo seg ned i Øvre Eiker. Han var bonde, spelemann og komponist. Han kjente seg som ringeriking hele sitt liv, og den vakreste slåtten hans er valsen "Hilsen til Ringerike".

Av Odd Tangerud

Som musiker har Thor Ødegaard leika seg både med gammeldans, turdanser og europeisk musikk. Vi finner melodier av Paganini, Offenbach og Strauss mellom oppskriftene hans etter norske bygdespelemenn. Han var jo også medlem av strykeorkesteret til dr. Lossius, der han spelte bratsj. Thor greide det mesterstykket å ta musikken med seg inn i arbeidets hverdag og forene kunstner og bonde i samme liv.

Thor var musiker tvers igjennom, men han måtte jo tjene til sitt livsopphold som bonde. Musikken fulgte ham likevel i alt han tok seg til, og han hadde støtt nye komposisjoner i tankene. Han levde i musikken og trådte ikke etter penger. Inger hadde samme hug. De greidde seg med det de avla på garden, der de gikk jamsides i trufast arbeid. Ellers tjente han kontanter ved å være skysskar i trille- eller breislede når brudepar skulle kjøres til Haug kirke, eller det var kjøring til gravferd, og dombjellene hadde han stemt etter kirkeklokkene.

Beskjeden livsførsel

Thor Ødegaard var fødd på Holeødegaard ved Ask i Norderhov. Han overtok farsgarden i 1894, men etter noen år fant hna ut at han ville ha en mer lettdriven gard, og i 1899 kjøpte han Nedre Fåsen ved Vestfossen i Øvre Eiker.

Thor var gift med Inger Funkalsrud fra Soknedalen, og de hadde tre barn.

I dagliglivet var Thor en svært stillfaren og snill mann. Han dreiv garden Fåsen på gammel vis med mjølkekyr og

Thor Ødegaard. (Foto H. Carlsen, Hønefoss)

slakteokse.

Mjølka solgte han i heimene rundt ikring så han var støtt å se med mjølkespann på veg. De sier at han satte gjerdestolpene på sin egen grunn for å være viss på ikke å ta noe fra grannen, så etter noen år gikk gjerdet i en stor boge inn på hans egen jord. Ofte lånte folk hest av ham for å kjøre til Hokksund. Det var aldri råd å få betale for det.

Denne varsame framferda står i skrikende motsetning til djervskapen i musikken hans, der han leiker seg i kraftige kast. Men den samsvarer med truskapen mot den opphavlige forma til de slåttene han hadde etter eldre spelemenn. "Du hører je sier tre kryss" sa han til datter Inga da hun ville spille en lettere toneart.

I stumfilmen si tid spelte Thor på kinoen på Vestfossen, og Inga fulgte på piano. Thor gikk så opp i spelet at han av og til glemte filmen. Det var ved et slikt hende at folk hørte Inga si: "Far, du må slutte. Mannen ligger jo og skal dø".

Allerede i 1883 blei Thor med i spelaget til Hans Thoresen, "Hønefossmusikken", som den ble kalt. De spelte ved alle større selskaper, julelag, bryllup osv. over hele Ringerike, Ådalen og Hadeland. Det gikk i turdanser: menuett, figaro, fandango, firetur, sekstur, francaise og lanciers.

"Det var en eneste festreise", sa Thor, og det var mer edruelighet og sømmelighet over selskapslivet den gang. Fyll og råskap ble ikke tålt, og jeg så aldri et slagsmål". Det var nok stas å være spelemann der. De blei henta med hesteskysst til de store "silkeballer".

Da Klara Semb samla leikarring i Vestfossen, blei Thor sjølvsagt spelemann, og han ga henne også mange av melodiene til folkedansen. Semb bodde alltid på Nedre Fåsen hos Thor når hun var på de kanter.

Også på Eiker spelte Thor til dans på festene rundt i bygda. Han kom ranglende hjem fra Raaen klokka 4 – 5 om morgenen med fem kroner i lomma. Ellers kom det fram i selskapslivet en egenskap ved Thor, som ligner svært på den sprudlende jubel vi finner i melodiene hans. Han var en strålende festlig forteller, og hadde så mange morsomme soger fra spelferdene sine.

Da han sjølv fikk gjester, tok han imot dem med wienerkaker, og snart var fortellinga i gang. Han var riktig en slagferdig og pratsom skøyer.

Vi har over 40 slåtter som han har laga, og ellers lot han etter seg om lag 100 slåtter som han hadde skrevet ned etter andre. Musikkens hans er lys og blid og løper lett lekende over feles-trengene. Det er som det lyse landet omkring Tyrifjorden fulgt ham til Eiker. Oppe i åra var det vanskelig for ham å lese noter, men han hadde et utrolig godt musikalsk minne, så han husket alt, både sitt eget og det han hadde etter andre.

Den 28. september 1937 fylte Thor 80 år. Dagen før holdt Leikarringen stor fest for ham i Idrettshuset i Vestfossen, og Thor sjølv var med og spelte til dans. Thor bodde på Eiker i 39 år, men likevel kjente han seg som ringeriking i hele sitt liv, og den vakreste slåtten hans er valsen "Hilsen til Ringerike" som han laga i 1905.

Siste året bodde han på Dignes på Øst-Modum. Han døde der 16. september 1938. I Vestfossen sier de ennå etter ham: "Det nytter ikke fløtte på et gammalt tre".

En internasjonal ekspert

Professor Per Holck (61) arbeider med å få slått fast en gang for alle om det er det legendariske ekteparet Anna Colbjørnsdatter og Jonas Ramus som ligger i krypten Norderhov kirke.

Av Fred Harald Nilssen

I heftets jubileumsnummer trykker vi professorens vitenskapelige utredning som bygger på forskningsarbeidet hans. Høsten 2002 fikk Per Holck tilgang til krypten i Norderhov kirke for å foreta nødvendige undersøkelser av de to likene som ligger der.

Universitetet i Oslo er basen for Holcks arbeid med fysisk antropologi, et håndverk han har utøvet i 40 år. Her er han tilknyttet Anatomisk institutt hvor han har vært professor siden 1994. Han har skrevet drøyt 100 artikler om anatomiske emner.

Holck studerte til lege sammen med distriktets kjente barnelege Ole Jørgen Moe, som har spilt en viktig rolle med å hjelpe Holck med å komme i kontakt med folk og miljøet på Ringerike under arbeidet med å identifisere Anna Colbjørnsdatter.

Under militærtjenesten på Helgelandsmoen, drev Holck privatpraksis på Tyrstrand, og turnustjenesten hadde han på Ringerike sykehus.

Arkeologi og kriminalitet

Julidagen i år vi møtte Holck på kontoret hans var nyhetsbildet preget av at barnehagebarn i Sofienberg barnehage i Oslo hadde funnet en hodeskalle. Det var ham som hadde undersøkt funnet og slått fast at den at den ikke hadde noen kriminell forklaring. Det dreide seg rett og slett om at barnehagen var bygd på en gammel kirkegård.

Professor Per Holcks har gjennom sin interesse for Anna Colbjørnsdatter og Jonas Ramus, fått tilgang til kistene deres i gravkrypten i Norderhov kirke. (Foto: Fred Harald Nilssen)

Holcks arbeid går ut på å identifisere skjeletter for både for arkeologer og politiet. I Norden har Holck bare en likemann i Danmark. Det gjør ham til landets fremste mann til å bestemme skjeletters kjønn, alder, kroppsbygning og eventuell sykkelig tilstand, tannhelse og tegn på medisinsk behandling, i det hele tatt å finne ut – både i arkeologisk og i rettsmedisinsk sammenheng – forhold som kan kaste lys over tiden et menneske har levd i. Under arkeologiske utgravninger i Alstahaug i Nordland bisto Holck med å identifisere og rekonstruere skallen til sønnen og hustruen til dikterpresten Petter Dass. Fra historien er

det kjent at hun under et fall hadde brukket hofta. Ved å undersøke levningene hennes, kunne Holck påvise det.

I kriminalsaker har han kunnet bidra med å skaffe fram opplysning som kan føre til tekniske bevis og identifiser ukjente personer.

– Det kan jeg ved å gjøre en rekke målinger av skaller og legge dem inn i et computerprogram, forteller Holck og legger til at han kan fastslå hvilken "rasetilknytning" et skjelett har.

– Det er faktisk mulig å anslå ut fra skalleform hvilken etnisk gruppe en skalle tilhører, sier Holck og trekker

I dette området utenfor Reykjavik på Island skal Egil Skallagrimsson være gravlagt. Per Holck deltar i prosjektet med utgravingene av gården hvor den islandske høvdingen og skalden ble gravlagt. (Foto: Fred Harald Nilssen)

fram et likfunn ved Svinesund i forbindelse med kriminalsak, antakelig i forbindelse med et narkotikaoppgjør.

Ut fra levninger av en person som det var satt fyr på, kunne Holck fastslo likets etniske tilhørighet.

– Det ga politiet en pekepinn om hvor de skulle begynne å lete, men det er først når har mistanke om familietilknytning at vi kan ta DNA-analyser i bruk for å identifisere en person.

Holck nevner også et likfunn på Hardangervidda hvor det ut fra funn av vannflaske, sekk og klær som gikk i retning av det kunne være en tysker eller hollender. Ved hjelp av dataprogrammet rekonstruerte han et ansikt som ble vist fram på TV, både i Norge og i Tyskland.

Internasjonal ekspert

På grunn av sine ferdigheter blir han benyttet som internasjonal ekspert. Han har deltatt i en internasjonal gruppe som bisto med å identifisere drepte som ble lagt i massegraver under krigen i Kosovo. Arbeidet er på langt nær avsluttet. Det er lagt på is både på grunn av pengemangel og krigsforbrytelsenes omfang.

Siden han tilhører et lite miljø, arbeider han mye internasjonalt. I sommer deltok han i arbeidet på Island med å forsøke å identifisere Egil Skallagrimsson.

– Sagaen har noen gode beskrivelser av ham som gir stor håp om å lykkes med dette arbeidet, sier Holck og viser til hva som står i Egilssoga:

Grim på Mosfell vart døypt da kristendommen vart lovfest på Island. Han let ei kyrkje byggja der på garden, og folk seier at Tordis (niesa til Egil. Red.) let Egil føra til kyrkja. Merke på det er, at da dei sidan bygde ei ny kyrkje på Mosfell og reiv ned den gamle kyrkja ved Risbru som Grim hadde bygd, så grov dei der ein kyrkjegard, og fann da mannebein under altarstaden. Desse beina var mykje større enn andre mannebein, og av det som gamle folk seier, tykkjest dei vita at det må ha vori beina av Egil. Presten Skapte Torarinsson, som var ein klok mann, budde da der. Han tok opp hausen av Egil og sette på kyrkjegarden. Hausen var uvanleg stor,

Fra utgravingene som ble ledet av Jesse Byock (stående). (Foto: Fred Harald Nilssen)

men enda meir underleg var det kor tung han var. Utanpå var han ruklet over det heile liksom harpeskjel. Skapte ville da ha greie på tjukkkleiken på hausen. Han tok ei heller stor handøks og svinga med eine handa så hardt han kunne, og slo med hammaren på hausen, men det vart korkje søkk eller best. Og av slikt kan ein skjøna at denne hausen vart ikkje lett skadd av småmannshogg, medan hud og hold følgde. Beina av Egil vart nedlagde i ytste kanten av kyrkjegarden på Mosfell.

Det internasjonale prosjektet, hvor blant annet Nathional Geographic er koblet inn, blir ledet av professor Jesse Byock ved Universitet i California (UCLA) i Los Angeles.

Anna Colbjørnsdat i Norder

Få steder i landet føler man historiens sus slik som i og omkring Norderhov kirke og prestegård på Ringerike. I kirkens krypt hviler presten Jonas Ramus (1649-1718) sammen med hustruen Anna Colbjørnsdatter (ca. 1665-1736). Både hennes og mannens navn har blitt meget omtalt i det rike tradisjonsstoffet som knytter seg til den hendelse som fant sted natten til 29. mars 1716, under Den store nordiske krig, da en avdeling svenske soldater slo leir rundt prestegården.

Av Per Holck

Anna Colbjørnsdatters mot og snarrådighet i den forbindelse – meldingen hun fikk smuglet ut til de norske soldatene, som førte til svenskenes nederlag – har blitt stående som et sjeldent eksempel på kvinners innsats i en krigssituasjon.

Naturlig nok har man gjennom tidene interessert seg for ekteparets gravsted i kirken, hvor de i mange år ble fremvist til den nysgjerrige allmennhet. Men det var også noen som mente at det slett ikke var dem som lå i krypten.

Denne artikkelen forteller litt om bakgrunnen for svenskenes planlagte marsj mot Gjellebekk og Kongsberg, og om den antropologisk-vitenskapelige undersøkelsen av de to legemene i kirkekrypten som ble iverksatt høsten 2002, for om mulig å skaffe sikker identitet.

Vi lever i en tid hvor internasjonalt samkvem betraktes som noe selvfølgelig. Vi kan fritt bevege oss over Europas grenser, og kan vel i dag vanskelig forestille oss at vår nabo i øst – Sverige – engang var fiendeland.

Det er underlig hvordan krigshandlinger og historiene bak dem holdes levende i Norge. Ikke sjelden trekkes enkelthendelser og personer frem, og deres innsats har kanskje lett for å romantiseres i vår tid, i vår egen fredelige del av verden.

Noen steder har lokale hendelser fått en spesiell plass i vår felles historiebok.

På Ringerike gjelder dette fremfor alt innsatsen mot svenskekongen Karl 12. i 1716 og prestefruen på Norderhov, Anna Colbjørnsdatter Ramus' rolle i den forbindelse. Den dramatiske episoden er kjent av enhver ringeriking. Tidlig på 1800-tallet ble hendelsen faktisk karakterisert som ett av de få lyspunktene som Norges historie kunne oppvise under unionen med Danmark. Bygningene og tunet hvor dette fant sted står fremdeles intakt og gjør historien levende. At Anna og hennes mann, presten Jonas Ramus, skulle ligge begravet i kirkens krypt, er med på å fullstendig gjøre og bevare bildet av det som fant sted her for snart 300 år siden.

Høsten 2002 ble deres kister åpnet og en anatomisk-antropologisk undersøkelse foretatt. Det er resultatet av denne undersøkelsen som er nedfelt i denne artikkelen.

Den store nordiske krig

1700-tallet var et urolig århundre, med store kulturelle omveltninger. I Norge hadde man de fleste steder ikke fjernet seg stort fra middelalderens levesett. Jordbruket var primitivt, levealderen kort, og på landet bodde mange ennå i røykstuer: lave tømmerbygninger med en glugge i taket til å slippe røyken ut gjennom, nesten uten vinduer, for glass var kostbart og sjeldent.

Vårt land hadde helt siden slutten av 1300-tallet vært en provins under

Danmark og var på den måten mer eller mindre uforskyldt blitt trukket inn i de stridighetene som stadig utspant seg i forholdet til erkefienden Sverige.

Ved slutten av 1690-årene var dette forholdet igjen blitt forverret. Sverige var den gang en stormakt med provinser på motsatt side av Østersjøen, hvor vi i dag har Estland, Lettland og Litauen. Disse besittelsene oppfattet danskene som en trussel mot deres egne sydlige områder, især da svenskene sluttet forbund med hertugene av Holsten-Gottorp, i det som i dag er Schleswig i Nord-Tyskland, og som den gang var en opprørsk sidegren av det danske kongehus.

I 1699 sluttet derfor kong Frederik 4. forbund med den russiske tsar, Peter den store, og med August den Sterke av Sachsen og Polen. Året etter angrep han Gottorp for på den måten å komme svenskene i forkjøpet. Men Sverige hadde inngått en allianse med stormaktene England og Holland, som ikke ville vite av noen krig i Norden fordi dette kunne forstyrre deres behov for tømmer. Da svenskene gjorde landgang på Sjælland, ble kong Frederik tvunget til en ydmykende fredsslutning. Dette skulle imidlertid vise seg å bare være en opptakt til nye stridigheter som skulle gjøre vår del av verden til krigsskueplass i hele 18 år – også kalt Den store nordiske krig.

ter og Jonas Ramus hov kirke

Krigerkongen Karl 12. (1682-1718)

Slik var den politiske situasjonen i 1700 da den svenske kongen Karl 12. var blitt 18 år. På det tidspunkt hadde han allerede vist sine evner som hærfører og strateg. Fredsslutningen hadde gitt ham frie tøyler overfor sine øvrige motstandere, ikke minst russerne som truet Finland (som på den tiden var halvt svensk). Nå ønsket han å sette dem på plass.

I november samme år slo Karl en tallmessig overlegen russisk hær ved byen Narva i Estland, og nå begynte en utrolig rekke kamper som endte med seier for kongen og hans krigere – de såkalte "karolinerne". I 1709 hadde han trent dypt inn i Ukraina, til et nytt angrep på Russland, med løfte om støtte fra kosakkene. Men vinteren ble hard, og de angivelige forbundsfellene lite å stole på. Felittoget endte med slaget ved Poltava, hvor Peter den Store vant en knusende seier over svenskene. Kongen flyktet til Tyrkia med restene av hæren – titusener av soldatene var døde av sult, sykdom og kulde i Polen og på de ukrainske steppene – og i byen Bendery (i dag i Moldova) kom kongen til å måtte oppholde seg helt til 1714.

Han forsøkte å overtale sultanen til å angripe Russland, men da det ikke førte til noe steg kongen til hest og red nordover gjennom hele Europa – over 2000 kilometer på bare 14 dager – til østersjøbyen Stralsund som den gang var en svensk besittelse under beleiring. Han måtte etter hvert innse at han ikke maktet å holde byen, og i 1715 vendte han endelig tilbake til Sverige, hvor han landet med en liten skute i Skåne julaften, etter 15 års utlendighet. Den tidligere stormakt hadde på grunn av kongens dumdristige ærgjerrighet mistet alle sine tidligere besittelser langs sydkysten av

Østersjøen. Den beste svenske ungdommen lå igjen på Europas slagmarker.

Man skulle tro at Karl nå ville la alle nye erobningsplaner fare. Sverige var herjet av krigen, nøden var stor og folket ønsket fred. Men noen slik tanke var knapt mulig i hans hode. Ved opptagelse av tvangslån og vidtgående utskrivninger lykket det ham å stable en ny hær på beina for endelig å knuse Danmark. Kongens egenart og evne til å begeistre sine menn og leve på samme primitive måte sammen med dem, må ha vært en medvirkende årsak til at han fremdeles greide å finne tilhengere i det ruinerte landet.

I januar 1716 var det så kaldt at Øresund var tilfrosset, og kongen ville derfor benytte anledningen til å gå over isen mot København, slik hans bestefar, Karl 10. Gustaf, hadde forsøkt med hell noen årtier tidligere – riktignok fra den motsatte kanten. Han samlet sine tropper i Landskrona, men en storm kom til å bryte opp isen, og planen måtte oppgis. For å gjenvinne sin popularitet besluttet Karl 12. i stedet å gå mot Norge.

Angrepet i 1716

I Norge var generalløytnant Barthold Heinrich Lützow (1654-1729) øverstkommanderende. Han var kjent som en forsiktig strateg, og da ryktene om et forestående overfall antok mer bestemte former i løpet av februar 1716, lot han tre troppekorps mobilisere – ett ved Vinger under oberst Ove Wind (1665-1722), ett i Høland under oberst Ulrich Christian Kruse (1666-1727), mens general Lützow selv kommanderte troppene mellom Fredrikstad og Halden. Et reservekorps under generalmajor Jens Sehested (1649-1730) tok stilling ved Christiania.

Karl 12's plan gikk ut på at han skulle marsjere inn i Norge fra Holmedal i Värmland og derfra like til Christiania og forene seg med en annen avdeling under general Carl Gustaf Mörner (1658-1721). Natten til 9. mars 1716 rykket kongen inn i landet med nærmere 8.000 mann, men møtte uventet motstand, bl.a. fordi den norske hærkommandoen allerede hadde forstått at den måtte handle – og gjorde det på egen hånd, i stedet for å sitte passiv og vente på ordre fra København.

At felittoget skjedde på den tid av året, mens sneen ennå lå dyp, kan kanskje forundre oss, men det var den gang den vanligste reisetiden, med vannene ennå islagt i et ellers veiløst land. Tungtransporten – kanonene – kunne lettere trekkes på sleder, men overnattingen måtte for en stor del skje utendørs, så det var under alle omstendigheter en kald fornyelse for soldatene, både de svenske og de norske.

Etter å ha slått oberst Kruse ved Høland prestegård, lå veien åpen for Karl 12. til Christiania og Akershus festning, som var hans egentlige mål. Det ble sagt at den som erobret Akershus også erobret Norge – og det tvilte kongen aldri på.

Et kraftig snevær gjorde imidlertid at svenskens opphold på Høland måtte forlenges, og det ga nordmennene anledning til å komme seg av forskrekkelsen over at Karl og hans menn slett ikke var drevet på flukt, men tvert imot forberedte en invasjon i Christiania. Derfor forsterket man Akershus festning, og ved Gjelleråsen nord for byen – ved den gamle Trondhjemsveien – ble det bygget sperringer av tømmer, til dels med forsvaret fra egnens utkommanderte bønder. All mulig adkomst byen ble forhugget og innrettet til forsvar.

Da kongen nå skjønnte at det var håpløst å nå frem via Gjelleråsen, bestemte han seg for å angripe fra syd i stedet, og den 19. mars var han i Hølen, hvor hans tropper ble forenet med general Mörners, og sammen begynte de marsjen mot Christiania. De tok veien sydownover over den tilfrosne Øyeren, ned mot Enebakk. Derfra gikk de ut på isen i Bunnefjorden.

Da man i Christiania forsto hva Karl 12. hadde i sinne, bestemte regjeringen at hæren skulle trekke seg tilbake og innta en ny stilling mellom byen og Drammen - til Gjellebekk i Lier (hvor man ennå kan se rester av befestningen) - slik at fienden ble forhindret i å rykke videre vestover mot Kongsberg. Man håpet at Akershus festning skulle klare å forsvare selve byen. På denne tiden var myndighetene representert ved den såkalte "Slotsloven", en regjeringskomisjon på Akershus som besto av byens ledende norske embedsmenn. Kommisjonen skulle fungere i stattholderens sted og hadde, i den tiden den eksisterte (1704-1721), hatt muligheten til å ivareta norske interesser på en langt bedre måte enn det som hittil hadde vært tilfelle i dansketiden. Det skjedde imidlertid ikke. Noen forstand på krigskunst hadde medlemmene heller ikke, og da det ble påpekt at det ikke burde etterlates proviant eller annet i byen som kunne komme fienden til gode, møtte dette høylydte protester. For å bli enige ble det holdt kveldsmøter - tiden var knapp - og i en beretning til den danske kongen heter det bl.a. at "nogen af vores Collegio befandtes saa beskjenket, at man med Væmmelse maatte se derpaa.....her blev ingen Protokol ført eller Nogens Votum hørt; Alting blev forrettet med Banden, Skjenden og Raab".

Enden på visen ble at borgerne fikk beholde sine forråd, som senere i høy grad kom svenskene til gode. En stor del av godset ble senere solgt av svenskene på auksjon ute i forstedene Vaterland og Piperviken. Større var samholdet ikke. Dessuten viste det seg at de rommene på Akershus festning, hvor disse tingene eventuelt kunne ha blitt oppbevart, allerede var opptatt av stiftamtmannens, visestattholderens og biskopens private eiendeler. Snart etter forlot "Slotslovens" medlemmer byen og flyttet sammen med de mest velstående borgerne, først til Drammen, siden til Skien.

Om morgenen den 21. mars 1716 fikk man på Akershus festning øye på svenskene på isen mellom Sjursøya og fastlandet. Et angrep fra den kanten ble raskt stanset av festningens kanoner; i stedet løp de svenske soldatene én og én over til Bygdøy mens kulene suste rundt dem. På grunn av myndighetenes ynkelige holdning var også borgervæpningen satt ut av spill, enda den hadde sverget å ikke vike unna "førend Bataille var holden". Dermed kunne Karl 12. rykke inn i byen uten å møte motstand.

Kongens strategi

I forstaden Vaterland - dvs. det nåværende strøket mellom Jernbanetorget og Grønland i Oslo - tok kongen inn i et lite hus hvor det bodde en tysk garver med det imponerende navn Polycarpus Reimann. Han ble tvunget til å være kongens vert og svenskenes medhjelper. Huset, som sto omtrent der hvor oppkjørselen til "trafikkmaskinen" ved Postgirobygget nå ligger, ble trolig valgt fordi det lå utenfor rekkevidden av festningens kanoner. Mens de andre offiserene bemektiget seg de fineste borgerpaléene, befalte kongen at et værelse i husets 2. etasje skulle tømmes, et fange høy bæres inn, og dermed var hans nattlosji ordnet.

Presten Søren Hagerup, som også var blant dem som fikk besøk av kongen, har gitt en samtidig skildring av Karl 12.:

"- Han er virkelig den samme Person som jeg saa Anno 1700 paa Halland, dog saa meget forandret, at han er federe i Ansigtet og paa Hænderne ganske brun. Haaret er nu mindre end som da. Oven i Hovedet er det ganske borte og ved Ørene begynder det at blive ganske graat. Naadig er han i at tale med alle; men ont at forstaa, thi Mælet er tykt; han leer altid, hvad han og taler om. Guds frygt og Andagt viste han i sine Morgen og Aftenbønner med bøiede Knæ. Men ellers sees lidet Kongeligt hos ham. I Klæder er han ikke at skille fra hans sletteste Ryttere; thi Buxer, Kjole og Kaappe, de første af Skind, de andre af gement blaat Klæde, havde mange Huller. Han havde et Hul paa Kjolen, som han selv fortalte, at han havde faaet af Cruse¹, hvis Bravour han høiligen berømte. Hans Hofstat bestod i 2 Kokker og 1 Kammertiener, nemlig

Mandelstierna; hans Comportement² er slet og ret. Han synes mere at flagre og ligesom flyve, end at gaa, naar han skal gaae; som og let kan skee, saasom han er aldrig af med Kaappen, og heel lemlæstet paa det ene Laar. Skarn hænger altid af Næsen og er lidet complaisant³, naar han spiser, thi han river Maden i seg og anstiller sig ligere en galen Mand (sit venia verbis)⁴ end en Konge. Kl. 11 Slæt om Aftenen spiste han med General-Major Delwick og Oberste Løwe, Begge hans Favoriter. Kl. 1 Slæt lagde han sig; dog med Støvler og Sporer, Kaarde og Kaappe på lidet Halm, og saa siges han altid at ligge og Delwick hos ham. Hans Drikke i mit Huus var ikke andet end koldt og ukogt Vand; men han kunde vel æde. Kl. 4 Slæt om Morgenen var han oppe igjen".

Vi skal ikke her komme nærmere inn på krigshandlingene i Christiania. Kongen innså likevel at den styrke han hadde til disposisjon var for liten til å erobre Akershus festning, og han beordret derfor nye regimente over til Norge. Han så også at det ville være et altfor hasardiøst foretagende å forsøke et frontalangrep mot hoveddelen av den norske hærstyrken som lå ved Gjellebekk, og han besluttet derfor at en del av hans folk skulle forsøke en omgående bevegelse, over Krokskogen, Ringerike og Lier, for derved å falle Gjellebekk-hæren i ryggen og så angripe fra to kanter. På en eller annen måte må nordmennene ha fått greie på kongens planer, for den 25. mars sendte "Slotsloven" ut ordre til fogdene på Ringerike, Hallingdal og Valdres om at bøndene skulle utstyres med våpen og innta stilling på "Kroug-Skougen" for å møte svenskene der. Også ved Kongsberg tok man sine forholdsregler, skaffet våpen og bygget barrikader, for det ble sagt at svenskene hadde planer om å bemektige seg sølverket. Ja, det var dem som mente at de skulle sko hestene sine med sølv derfra.

Allerede dagen etter dro kongens yndling, oberst Axel Löwen⁵, med en avdeling soldater - kildenes opplysninger om antallet svinger mellom 500 og 1000 - over Bjøråsen til Hakadal. Noen enkel marsj var det ikke i det uveisomme terrenget. I en rapport til kongen sies det også at "Trängseln emellan bergen var så svår, att ej mer än tvenne karlar kunde gå tillika fram". På sin videre

ferd nordover ble obersten stanset av bønder fra Hadeland som under sin anfører Gregers Granavolden hadde bygget forhugninger og sperret det trange skaret ved Bjørgeseter. Først etter 8-9 timers kamp lyktes det svenskene å komme seg videre.

Sent på aftenen⁶ lørdag 28. mars kom oberst Löwen og mennene hans til Norderhov. Helt overraskende kom de ikke. Svenskene hadde tatt seg god tid og allerede tilbragt etpar dager på Jevnaker, hvor de hadde plyndret både prestegården og de nærmestliggende gårdene. Da presten der fikk rede på at soldatene skulle videre mot Ringerike, fikk han sendt bud til Norderhov om hva man der hadde i vente. Dette budet mottok Jonas Ramus og Anna Colbjørnsdatter tidlig på ettermiddagen, slik at de rakk å gjøre de nødvendige forberedelser. Vel ankommet sent samme kveld ble soldatene, etter å ha utplassert vakter, innkvartert på de nærmestliggende gårdene: Gusgården⁷, Hønen og Tandberg, mens oberst Löwen selv slo seg ned på Norderhov prestegård med en del av sine folk. Den servering de der angivelig fikk⁸ bør neppe tolkes som et ledd i prestefruens strategi overfor svenskene. Den var rett og slett en dyd av nødvendighet når man hadde flere hundre fiendtlige soldater i og omkring huset, fordi man ellers kunne risikere at gården i stedet ble plyndret og brent.

Trefningen på Norderhov

Ved middagstid 28. mars hadde general Lützow fått melding om oberst Löwens felttog, takket være bud fra proprietæren på Hakadals Verk, Søren Løchstør, som allerede hadde hatt besøk av svenskene. Det tok den gang nesten 30 timer å sende meldingen til Lier. Straks ble oberst Johan Mathias Øtken⁹ og major Iver Herman Kaas¹⁰ med ca. 400 dragoner¹¹ fra Det 2. søndenfjeldske Regiment beordret opp til Ringerike for å avskjære svenskene. En fortropp besto av kaptein Knud Gyldenstjerne Sehested¹² med sitt kompani, samt noen fra kaptein Jacob Mathesons¹³ kompani under ledelse av premierløytnant Peder Tønder Collin¹⁴. Oberst Øtken selv dro av gårde med resten av regimentet en time senere. Soldatene gikk opp langs den tilfrosne Holsfjorden og kom sent om kvelden frem til gården Stein, angivelig ennå før

Norderhov kirke.

svenskene var kommet frem til Norderhov.

Etter å ha mottatt den avgjørende meldingen fra prestegården har nordmennene ganske sikkert sendt speidere ut, som snart fikk bedre informasjon om hvor svenskene befant seg og omtrent hvor mange de var. De hadde jo slått leir utendørs på Norderhov og tent flere bål for å holde varmen, så de må ha vært lette å få øye på fra Ringåsen, hvor løytnant Collin og to lokalkjente menn som viste veien - Tor Hovland og Pål Putten - kunne iakttå svenskene. Begge to tok del i trefningen, og de ble i ettertid hedret for dette - hver på sin måte, som vi senere skal se.

Etter nødvendig rekognosering av løytnant Collin ble det besluttet straks å gå til angrep. De norske soldatene skal ha marsjert langs østsiden av Steinsfjorden, og det ble sagt at noen av svenskene hørte isen knase under dem. På spørsmål om hva det kunne være, fikk de av prestefruen til svar at slikt skjedde stadig når vannet sank - en forklaring som man merkelig nok slo seg til ro med.

Selve angrepet skal ha funnet sted ved tretiden om morgenen. Ifølge sagnet skal de fleste av de utslitte soldatene da ligget og sovet etter å ha blitt rikelig traktert med brennevin på prestegården, slik at de ikke ensat noe før nordmennene angrep.

Oberst Löwen hadde losjert seg inne i prestegårdens stue og tatt støvlene av, mens han satt og varmet seg ved ovnen og åpenbart følte seg helt trygg. To rittmestere lå og sov på en benk ved siden av. Ingen rakk å sale på hestene eller kle seg skikkelig, men måtte i stedet forsvare seg til fots så godt det lot seg gjøre

i mørket. Flere ble straks hugget ned, mens andre, bl.a. oberst Löwen selv, ble tatt til fange.

Veiviseren Tor Hovland skal ha skutt gjennom vinduet i prestegården, da han fikk øye på obersten der inne, men traff ikke. Löwen ble istedet oppfordret til å overgi seg, men han ropte tilbake at "jag vill hållere dö här, än hänga uti Sverige!". Han sa også at han ville skyte den første som våget seg innenfor døren. Naturlig nok ville ingen gå først inn, men flokken bakenfor presset slik på at døren ble sprengt og den første som ble dyttet inn på gulvet falt om, truffet av oberstens pistolkule. Noen mulighet til å lade om var det imidlertid ikke, og snart etter var oberst Löwen nordmennenes fange.

Det overraskende angrepet førte til tap av liv på begge sider. Også her varierer opplysningene betydelig. De forskjellige - ikke helt pålitelige - kildene anslår svenskernes tap til mellom 30 og 250 mann, mens mellom tre og et tyvetall av de norske falt. Foruten oberst Löwen skal mellom 120 og 170 svensker blitt tatt til fange. Men mange, kanskje de fleste, greide å flykte og ta seg tilbake til Christiania, hvor Karl 12. fikk beskjed om hendelsen. En svensk kaptein med mellom 25 og 75 mann tok feil av veien og havnet i Vikersund, hvor de overga seg. Sagnet sier at oberst Löwen ble satt baklengs på en hest og ført tilbake til byen, en uforskammethet som resulterte i at soldatene ikke fikk den belønningen de hadde regnet med. I virkeligheten ble obersten og hans fangne offiserer og soldater ført til Stein gård og derfra til Bragernes, hvoretter de ble sendt til Flekkerøy festning (Fredriks-holm) ved Kristiansand for å innlosjeres der. Axel Löwens søknad om fritt leide

til Hamburg ble avslått, og først i 1719 ble han løslatt, året etter Karl 12's død.

Felttoget til Norge gikk ikke slik som kongen hadde håpet og planlagt. Nye nederlag, både ved Dynekilen, Halden og ved Moss, samt meldinger om at flåtestyrker var på vei fra Danmark for å unnsette nordmennene, skapte uholdbare forhold, og natten til 30. april 1716 brøt svenskene opp og forlot Christiania for godt¹⁵. To år senere, under forsøket på et nytt erobringstog, mistet kongen livet ved Fredriksten festning i Halden.

De to veiviserne Tor Hovland og Pål Putten må ha vært barske karer, for de tok aktivt del i kampen sammen med soldatene. Tor omtales riktignok som "dragonvaktmester", hvilket dengang var en underoffisersgrad ved rytteriet, og det ser derfor ut som om han hadde militær erfaring. Begge ble imidlertid skadet - Pål Putten så alvorlig at han siden gikk med treben. Allerede neste dag inviterte den kaldblodige Anna Colbjørnsdatter til gjestebud i prestegården, men ifølge samtidige kilder¹⁶ ble bare Tor invitert. "Hun satte da Thore Hovland til Bords med dem, og sagde, at siden han havde Deel i Udfaldet, saa var han vel den Ære værd". Man har tolket dette dithen at Tor hadde høyere sosial

status enn husmannsgutten og skomakeren Pål, men benskadene har nok vært den viktigste årsaken til at Pål Putten ikke kunne delta i feiringen. Hans innsats ble imidlertid påskjønet i ettertid ved at det ble reist en bautasten over ham i 1845. Den kan ennå sees på en kolle på venstre side av veien mot Klekken, trolig på samme sted hvor stua hans engang sto. I den forbindelse diktet Jørgen Moe en vise om ham¹⁷, hvor det bl.a. heter:

... "Paal var med, den Gang Slaget stod,
men siden syede han Støvle.
Han red fra Kampen med kvæstet Fod,
og maatte sig Træben høvle"

At han virkelig har vært skomaker av yrke er ikke bare en myte, for i kirkeboken for Norderhov står "Povel Schomager Putten" oppført som far til en liten pike som ble døpt Marie den 18. november 1736. Vi må derfor tro at Pål Putten bare har vært en ung gutt da han deltok i trefningen på prestegården 20 år tidligere.

Også om Tor Hovland ble det diktet en vise som åpenbart har vært på alles lepper, og som memoarforfatterinnen Conradine Dunker (1780-1866)¹⁸ ennå kunne huske fra sin barndom:

... "Den kjekke Annas Sendebud
Kom mørke Nat
Til Steen og meldte: Krigens Gud
Soldaten bød at vove Hud
Og træde rask i Marken ud
Og vinde brat
En Seierskrands. Hiin Høvding stod
Og vilde spare saxisk Blod
Den Nat.
Han meldte da en Hoben Ord,
Og blandt dem var:
At Sneen skjulte Vei og Spor,
At let man vild om Natten foer;
Men frem stod brat vor Hovlands Thor,
Og tog til Svar:
Jeg eder Veien vise bør,
Jeg kjender hver en Steen og Stør,
Den har.

Thor førte ei Commandostav;
Kun Bondemand,
Ham Hest og Vaaben Norge gav,
Han ikkun som Dragon red af,
Anførers Krands hans Arm ham gav.
Ham Fødeland

*I Spidsen saae for Sønners Hær
At høste Gother med sit Sværd,
Som Mand....."*

Mens Pål Putten var holeværing, så ser det ut som om Tor Hovland kom fra Sigdal. Han skulle være født i 1684 og døde i 1741. På sine eldre dager bodde han på en plass under gården Holmen, og ble også kalt Tor Hansen Holmeneie. Selv om hans handlinger under kampen kanskje har blitt noe utbrodert av ettertiden, er det liten grunn til å betvile hans, Pål Puttens og løytnant Peder Collins tapperhet og innsats og den betydning dette fikk for utfallet.¹⁹

Presten i Norderhov kirke

Da "karolinerne" slo leir ved Norderhov prestegård om kvelden lørdag den 28. mars 1716, var Jonas Ramus sogneprest der. Navnet høres fremmed for oss i dag, men prestene den gang pleide gjerne å latinisere sine navn, da det hørtes "finere" ut. Jonas kom selv fra en presteslekt, idet hans bestefar, Jon Eskildsøn Green (død 1625) hadde vært prest i Grytten ved Åndalsnes. Det var hans sønn Daniel, også prest, som i sin tid fant på å oversette "gren" til det latinske "ramus". Som Daniel Ramus' yngste sønn ble Jonas født 27. september 1649, og han var bare fem år da faren døde. Familien greide likevel å sende gutten til katedralskolen i Trondhjem sammen med de to eldre brødrene Christen (f. 1645) og Melchior (f. 1646), hvor de tok eksamen i 1665. Samme år ble de immatrikulert ved universitetet i København - i Norge var det den gang ikke noe universitet - og kort før sin teologiske eksamen ble Jonas beskikket til kapellan hos sognepresten i Sørum på Romerike, den 26. oktober 1681. Hva han har bedrevet i hele den mellomliggende tiden, er ukjent - kanskje har han måttet tjene til livets opphold som huslærer e.l. Nå var iallfall den sorgen slukket, og etter bestått eksamen et par uker senere, ble han den 18. november samme år ordinert av biskop Hans Rosing i Christiania.²⁰

Jonas' nye arbeidsgiver, sogneprest Colbjørn Torstenssøn, var født på gården Arneberg i Hof, Solør, 24. august 1628, hvor hans far var lensmann. Kjekkk og modig skal Colbjørn ha vært, en egenskap han må ha overført til flere av

Putten-bautaen ved veien mellom Norderhov og Klekken.

sine barn, og det heter at han utmerket seg sammen med andre norske studenter under svenskenes angrep på København i 1658. Samme år ble han ordinert til prest av biskop Henning Stockfleth, og året etter ble han kapellan hos den danskfødte sognepresten i Sørum, Jacob Christiansen Bie (1596-1662) som var gift med Sofie Hansdatter Kraft. Deres datter Johanna ble Colbjørn Torstenssøns første kone, og da svigerfaren døde overtok han Sørum kirke som sogneprest.

Da den unge Jonas Ramus kom til Sørum må han ha syntes at det var et øde og avsidesliggende kall, ganske forskjellig fra den gang det var et baroni 300 år tidligere og Sudrheim-navnet kastet glans over landets historie. Den gamle sognepresten har nok derimot likt seg bedre. Som sønn av en bondelensmann var han jo selv oppvokst i en jordbruksbygd. Colbjørn var så visst ikke en forfinet, livsfjern "studiosus" som den nye kapellanen, men trivdes med å ha skitt under neglene og bruke musklene når det trengtes. Han likte dessuten å eie jord og nøyde seg ikke med den avkastning som prestegården ga, men la under seg flere gårdsbruk, hvorav 10 bare i Sørum, noe som nok kan ha gitt ham en pen ekstraintekt. Han eide også Slime gård nede i Østre Aker ved Christiania, som han arvet etter sin bror Oluf i 1686. Den beholdt han helt til 1713.²¹ Også Colbjørns to brødre, Oluf og Paul Torstenssøn, hadde en solid økonomi; de drev som trelasthandlere og sagbrukseiere i Christiania.

Sognepresten skal ellers ha hatt et krigersk og nokså hissig gemytt. Han kom derfor lett i klammeri med folk og førte flere rettslige prosesser – noe som ikke var en sjeldenhet på den tid; enkelte av dem pågikk over flere år. Han omtales ellers²² som "den største bjørneskytter i sin tid i Norge". Et portrett av ham skal finnes på Rød herregård i Østfold, malt 1681.

Da Jonas Ramus kom til Sørum var Colbjørn gift pånytt, denne gang med Catharina Kjeldsdatter, datter av den stridbare presten Kjeld Stub, som hadde vært oberst under Hannibalsfeiden²³. Hans første kone og Annas mor, Johanna Jacobsdatter Bie Kraft, var død allerede i 1673, knapt 30 år gammel. Sognepresten må derimot ha vært utrustet en jernhelse, for da han døde i 1720 etter å

Colbjørn Torstensøns gravplate utenfor Sørum kirke.

ha virket på samme sted i over 60 år, var han blitt 92 år gammel – en ganske uvanlig alder, ikke minst på den tid.²⁴ Utenfor sydveggen i Sørum kirke kan vi ennå se den store støpejernplaten som dekker Colbjørn Torstenssøns grav.²⁵ Den bærer inskripsjonen:

*Under denne Iern Plade
Hviler de iordische Levninger
Af den
Welærværdige og wellærde
Nu salige Mand
Her Colbjøren Tostensen
Fordum Sognepræst til Sørum Præstegæld
udi Nedre Rommeriges Provstie
Hvis Liv
Begyndte av (sic!) en god og ærlig
Herkomst
den 24. Augusti Aar 1628
Endtes efter en Christelig Fræmdragelse
den 26. Octobr Aar 1720²⁶
efterat han havde oplevet
i en opbyggelig Præste Stand 62 Aar
i en fornøyelig Egte Stand 59 Aar
med de ærdyderige Hustruer
Den første
Johanna Jacobs Datter Kraft i 12 Aar
og efter de Aars Enchemands Sæde
med den anden
Catharina Kjeldsdatter Stub i 47 Aar.
Sine graae Haar
Førde han til Graven i sin høye Alders 93.
Aar.
Sine Børn og Børne Børn
Saa han med Glæde i et velsignet Tal av
67
med hvilche og alle Guds Børn
han haaber at samles
i de Troendes glædelige
Opstandelse.*

Kort etter ansettelsen som kapellan i Sørum giftet Jonas Ramus seg med husets unge frøken, Anna Colbjørnsdatter Arneberg. Bryllupet sto den 8. februar 1682. Blant hennes fars etterlatenskaper nevnes en brudekrone med belte og krave, verdsatt til 10 riksdaler, og vi kan derfor tro at Anna har båret

den i sitt bryllup. Hun kan da neppe ha vært mer enn 15 år gammel, for alle hennes fem barn ble født før hun fylte 20²⁷. Vi kjenner lite til detaljer omkring dette ekteskapet, men de to har åpenbart vært svært forskjellige, ikke bare i alder, men også menneskelig sett. Hun jordnær, han opptatt av boklige sysler. Allerede i 1680 hadde han fått utgitt et religiøst skrift etter tidens smak – andaktsboken "Naadens aandelige Markets-Tiid" – i København. Den må ha vært usedvanlig populær, for den utkom i bortimot 20 opplag, både her og i Sverige – sist i 1888! Nok en andaktsbok fra hans hånd, med den svulmende tittelen "Aandelig

Den 52-årige Jonas Ramus. Maleri i Norderhov kirke (1701).

Herbarium eller Siælens Lyst-Hawe”, utkom i Christiania i 1695. Mer kjent er han nok for sitt historiske forfatterskap, og i 1689 utga han i Christiania en norgeshistorie ”fra den første Kong Nor” og frem til Harald Hårfagre²⁸. Hans (og hustruens) portrett ble malt og opphengt i kirken i 1701, påskrevet ”Jonas Ramus æt(atis) 52” – dvs. malt da han var 52 år gammel. Kunstneren er dessverre ukjent.

Da det så ut til å gå tregt med utsiktene til å overta embedet etter den gamle Sørums-presten, søkte og fikk²⁹ Jonas Ramus Norderhov sognekall etter den nylig avdøde danskfødte Otte Jacobsen³⁰, og her ble han resten av livet. Men før det unge ekteparet forlot Sørum, skjenket de et døpefat til kirken; det er ennå i bruk der. På Norderhov kunne han fortsette sitt forfatterskap, enten det nå var av religiøs art, eller mer historisk rettet. I 1702 utkom boken ”Ulysses et Otinus unus et idem”, der han plasserer Norge på det antikke verdenskartet og hevder at Odyssevs og Odin var en og samme person som kom til Norden på sine vandringar etter Trojaner-krigen, og at Homers Charybdis egentlig var Moskenesstrømmen i Lofoten – ja, at hele målet for argonautene var Norge!

Som amatørhistoriker ble han naturligvis kritisert av fagfolkene i København, og den lærde islendingen og manuskriptsamleren Arne Magnusson uttalte sin bekymring over at ”Jonas Ramus eller en saadan en” skulle bli historiograf og snu opp ned på alt ”og skrive noget Hvishvas, som concluderer semidoctos³¹ og prostituerer Væsenet hos de Lærde”. Nå skal det straks tilføyes at Jonas Ramus selv var en meget lærd mann, og i 1698 hadde han tatt magistergraden ved universitetet i København. Først etter hans død utkom ”Norriges Kongers Historie” (utg. 1719) som førte kongerekken frem til unionstiden, og i 1735 utkom ”Norriges Beskrivelse”. Tross kritikken må vi i dag huske at Jonas Ramus var den eneste i Norge som på den tid søkte å anskueliggjøre landets eldre kulturhistorie, fremme nasjonalfølelsen og å fremstille norgeshistorien fra begynnelsen og til sin egen samtid.

Jonas Ramus hadde lenge vært sykkelig, uten at vi med sikkerhet vet hva årsaken var – noen kilder³² antyder at

han led av revmatisme – og det nevnes at han under trefningen på prestegården var sengeliggende. Om det er riktig, har han i det minste vært istand til samtidig å føre kirkeboken – selv for søndagen 29. mars 1716³³. Tradisjonen sier imidlertid at han skrekkslagen søkte tilflukt i kjelleren mens dette sto på, slik som den danske dikteren Adam Oehlenschläger (1779-1850) nevner - riktignok mer enn ett århundre senere:³⁴

...”*Han frygtsom var, i sin geistlige Stand*

Men hun var Mand
Og dygtig Qvinde forresten.

...*Da Svensken kom, han i Kjældren krøb;*

Men Blodet løb
Med Kraft i det qvindlige Hierte...”

Uansett må hendelsen ha gått sterkt inn på ham og gitt ham et sjokk som han vel aldri kom over. Alt året etter tok han avskjed som sogneprest og døde i 1718, 68 år gammel. Begravelsesdagen var 16. mai. Ifølge en tingprotokoll i Riksarkivet heter det om hans siste dager at ”Han tiltog sig alene som en høialdrende Mand saadan Alteration efter Slaget med Svensken, at han langt fra ikke mer havde sin fuldkomne Førlighed og Ihukommelse, som tilforn, hvorover Svagheden sig siden alt mer og mer til-

Anna Colbjørnsdatter. Kopi i Norderhov kirke av maleri fra 1701.

drog fornemmelig paa et Aars Tiid, førend Han døde”³⁵.

Prestefruen Anna Colbjørnsdatter og hennes barn

Mens Jonas Ramus tilsynelatende har vært verdensfjern og mest opptatt av bøkene i sitt studerkammer, får vi inntrykk av fru Anna som en jordnær, sterk og samlende personlighet som holdt husets økonomi i sine tøyler. Hennes portrett fra 1701 i Norderhov kirke³⁶ – malt da hun var ca. 34 år gammel – viser en vakker, mørkhåret kvinne i moden alder, med regelmessige, nesten ”moderne” trekk og et blick som synes å granske tilskueren. Håret er høyt oppsatt etter barokkens mote. Hun har et perlekjede over en utringet kjole og holder en blomsterkvast i sin slanke hånd.

Ekteparet hadde som nevnt fem barn: Ole, Daniel, Johanna, Christian og Anna Sophia. Moren overlevde dem alle. Sønnen Ole (1683-1714) valgte den militære løpebane og hadde et hissig og ufordragelig gemytt. Som kornett³⁷ kom han i klammeri med en løytnant Christian Bruse som skjøt ham i halsen med sin pistol i nødverge og av den grunn unngikk å bli straffet. Åpenbart har Ole Ramus i sin fullskap falt av hesten og brukket nakken da han ville gå løs på løytnant Bruse med et sverd, og det har trolig vært den egentlige dødsårsak. Dette skjedde ved gården Dvergsten, litt syd for Brandbu, hvor en liten slette ennå kalles ”Ramus-sletta”. Løytnant Bruse slo seg senere ned i Tyrstrand hvor ”Bruse-bekken” muligvis er oppkalt etter ham. I et selskap på Hole prestegård skal han senere ha møtt fru Anna som spyttet ham i ansiktet og kalte ham ”du min sønns morder”! Christian Bruse ble begravet i Bønsnes³⁸ kirke i 1737, og skal ennå på 1800-tallet kunnet sees der ”ligge i full uniform”. I dag er hans hvilested i kirken ukjent. Muligvis er det Ole Ramus’ kårde man fremdeles kan se i Norderhov kirke.

Sønnen Daniel (1684-1727) var av en ganske annen støpning. Etter å ha vært farens medhjelper i kallet siden 1712, kom han til å etterfølge Jonas Ramus som sogneprest i Norderhov, og levde der ugift. Han prøvde å få brorens bane mann forflyttet, da han følte at han ikke kunne gi ham nadverd som drapsmann. Da trefningen utspant seg, fungerte han

som farens vikar, men var allerede reist til Ådalen for å kunne forrette gudstjenesten ved Viker anneks dagen etter. I en metallkule i spiret på Norderhov kirke lot han legge en nedtegnelse om seg selv og slekten, datert 27. juni 1723. Ved en reparasjon i 1834 ble denne funnet og avskrevet³⁹.

Datteren Johanna (1685-1717) ble gift med fogden Lars (Laurids) Michelsen, som skal ha vært den som bragte meldingen om svenskens ankomst videre til Stein. En attest som general Lützow utferdiget, berømmer ham for innsatsen under trefningen ved Norderhov, samt at han har "givet forinden betimelige Kundskaber om Fiendens Ankomster". Han må ha vært både dyktig og ærgjerrig, for han avanserte senere til viselagmann i Tønsberg og endte som assessor i Overhoffretten⁴⁰. Flere opprivende rettssaker om medgiften gjorde forholdet mellom ham og svigermoren anstrengt, men viser samtidig prestefruens vilje til å holde formuen udelte. Johanna Ramus døde i barselseng. Ekteparet fikk bare ett barn: datteren Anna (1717-1791) som ble eneste barnebarn og etterkommer av Anna Colbjørnsdatter og Jonas Ramus – og dermed fruens universalarving. Hun ble i 1737 gift med Christian Petersen, som på den tid var offiser, men senere ble stiftamtmann i Bergen (se note 68).

Sønnen Christian (f. 1686) reiste til København for å studere medisin. Om ham vet vi ikke stort mer enn at han forlot universitetet der i 1713 og at han muligvis døde i Hamburg under en pestepidemi samme år eller året etter. I Anna Colbjørnsdatters testamente sies det bare at han "gik bort og blev ei mere spurgt".

Datteren Anna Sophie (1687-1722) skulle få Hverven gård i medgift, som Jonas Ramus hadde kjøpt allerede i 1694, men den skulle ikke overføres før hun hadde fått et barn. Imidlertid døde også Anna Sophie i barselseng etter sitt første svangerskap.

En tid hadde ekteparet en pleiesønn i huset, nevøen Joachim Frederik Ramus, sønn av Jonas' eldre bror Melchior⁴¹. Jonas Ramus ga ham undervisning og dimitterte ham selv til universitetet i København (1707), hvor han endte som professor i matematikk ved sin død i 1769.

Anna Colbjørnsdatters innsats

Det ser ikke ut som om Anna Colbjørnsdatters innsats under trefningen på Norderhov natten til 29. mars 1716 gjorde noe inntrykk på samtiden. Århundet var så rikt på dyktige kvinner, og "heltinner" var ikke noe man trengte å snakke om. Likevel er det ikke riktig at hun ikke ble nevnt av sin familie. I kallsboken for Norderhov har sognepresten Hans Rosing 1732 etterlatt seg en avskrift fra "Provstens Bog" med følgende beretning:

"Ao. 1716 d. 28de Martii, en Løverdag mod Aftenen kom et fiendtlig svendsk Partie andført af Oberste Løven, paa 1000 Mand til Hest ind over Hare-Stue-Skoven, igjennem Hadeland og her udefter marcherende, og tog ind til Natte-Hvile paa Prestegaarden. Obersten med Officerne i Mag. Jonæ Rami Huus, og hans medhafde Heste Folk lagde sig udi Gaarden imellem Huusene og gjorde allevegne antændt Ild for sig saa vel paa Prestegaarden, som op efter Jordene og paa Gaarden Tandberg, og des bedre, den Nat (Gud skee Lov) var gandske stilt for Vind og Vejr. Da Fienden hafde nødt Aftens Mad, som Mag. Ramus og Kieriste lod tilbære og giv dem, samt Øll og Brændeviin, afførde de sine Klæder, lagde sig partiivis for den optendte Ild og Varme tryggelig og roelig til at sove. Imens (efter udsendte Kundskabs Expresser) kom Oberste Øtchen med 3 Compagnier Dragoner over Holsfiorden til Prestegaarden, mod Klokken 3 paa Natten, i all Stilhed, og i en skyndelig Iil, Hast og fuld Rend til Hest reed ind i blandt Fienden som laae i sin Roelighed, hvor over Svendsken blev slagen, consterne-ret⁴² og adspred, mange hugne, endeel skudte og nedsablede. Oberste Løven kom vel ud af sit Cammer, men med mange hans Officerer blev fangen ved Kirken paa Jordet i hans Under Klæde som hand paa Sengen hafde ligget med, vidste sig i Mørket ingen Reterade⁴³, for di hans Hester og Folk var i yderste Confusion⁴⁴ og Consternation af Skyden, Raab, jammerlig Hysten og stor Skrig. De, som lidet Kræfter havde, søgte Markene og Skoven...."

Omtrent samme tekst finner vi i "Journal over Ringerige og Hadelands Provstie" fra året etter - dvs. 1733, og

må altså også være en avskrift. Der nevnes at de falne – 39 svensker og 3 nordmenn – ble lagt i en fellesgrav "i det Nørdre Hiørne Næderst paa Kirkegaarden og der nedgrafvede".⁴⁵

En av de første trykte beskrivelsene dukket ikke opp før etpar menneskealdre senere, i Andreas Bussæus' "Historisk Dag-Register over den stormægtigste Monark Kong Friedrich den Fierdes Levnets og Regjerings Begivenheder og Tilfælde", utgitt i København 1777⁴⁶. Der sies det uttrykkelig at det var "en Bondepige" som ga nordmennene melding om svenskene, men uten å presisere handlingen nærmere.

Beretningen over viser altså at melding faktisk ble sendt fra Prestegården. Men det finnes også et enda eldre brev, skrevet av Anna Colbjørnsdatter selv til nevøen og pleiesønnen Joachim Frederik Ramus i København og datert Guds-gården 13. august 1729, hvor det bl.a. står:

"...da Fienden havde indquarteret sig her i Gaarden, hvilket ikke gik af for mig uden stor baade Forskrækkelse og Forliis, som vel er bekjendt, men dog udi alt dette gjorde (jeg) Fienden saa sikker og tryg, at han ventet sig ingen Fare, indtil Vores kom, som jeg vel forud vidste skulde komme, og attaqverede dem her paa Gaarden imellem Husene, slog Fienden paa Flugten, tog deres Obriste Løwen med flere svenske Officerer fangen, og mange bleve døde paa Stedet, formedelst hvilken lykkelig Action baade Kongsberg og hele Districtet blev frelst fra en truende Fare og Ulykke...."⁴⁷.

Brevet, som egentlig var en ansøking til kongen om å få disponere arven etter de avdøde sønnene Daniel og Christian, er sammen med rapporten i kallsboken faktisk det eneste virkelige bevis på de omtalte hendelsene – alt annet er basert på sagn og tradisjoner. Alminnelig kjent ble beretningen om trefningen på prestegården ved historikeren P. A. Munchs "Norges, Sveriges og Danmarks Historie til Skolebrug" fra 1838, enda svenske myndigheter mente at en slik forherligelse av nordmennenes innsats var til skade for unionen, og at "Norges historie måtte være fattig, siden man skrøt av en prestekones bedrifter".⁴⁸

Som nevnt var det ganske naturlig for Anna Colbjørnsdatter å ta vel imot svenskene på Norderhov den kvelden. Gjestfriheten var stor, enten det gjaldt venn eller fiende, men viktigere var det nok å unngå plyndring av gården, hvor etpar av Christianias velstående familier hadde lagret sitt gods. For å få rede på svenskernes planer skal Anna stadig ha gjort seg ærender til et stort skap som sto i den stuen hvor svenskene holdt krigsråd, og hun fikk på den måten snappet opp såpass mange opplysninger at hun kunne skrive en melding på en seddel som ble lagt i skoen til tjenestejenta Anne Christine. Hun skal ha anbefalt svenskene å sette ut hele 24 vakter ved Busund fergested, mens det angivelig var bare 2 ved Norderhov kirke. All ferdsel fra Norderhov var sperret av fienden, men under påskudd av at det måtte hentes mat utenfra, fikk piken av obersten lov til å dra. Hun tok strake veien til fogden Lars Michelsen som bodde på Bjerke, og fikk gitt ham beskjed som han så bragte videre til nordmennene på Stein. Det var Anna Colbjørnsdatters ro og mot hun viste den natten som ettertiden bør ære henne for.

Anna må ha vært like sterk av skinn som av sinn, for hun overlevde ikke bare sin mann, men også alle sine barn. Hun satt i uskiftet bo etter ektemannen, hun arvet sin 92-årige far i Sørum i 1720, og i 1727 arvet hun også sønnen Daniel. Som eldre var hun derfor svært rik, og hun kom til å eie alle sognets fire kirker - Norderhov, Haug, Lunner og Vikar - som Daniel hadde kjøpt på auksjon(!) ved kong Frederik 4's salg av det norske kirkegodset i 1722⁴⁹. En rekke gårder eide hun også. I tillegg til Norderhov eide hun bl.a. Hverven, Frog og Gudsgården, hvor hun kom til å bo som gammel presteenke. Ved mannens død solgte hun Østensjø gård ved Christiania, til sin bror Jacob⁵⁰. Dertil lånte hun ut penger mot rente til bygdens bønder, og fikk vel også på den måten en pen inntekt. Men hun brukte også penger til veldedige formål, og vi vet at hun bl.a. skjenket Norderhov kirke et nytt orgel, tinn-lysestaker og alterduk, samt at "Hospitalet udi Christiania" (eg. Oslo hospital)⁵¹ fikk 300 riksdaler ifølge hennes testamente, som er datert 19. juli 1736 - bare fire dager før hun døde. I dette, bevitnet av Norderhovs sogneprest Hans Rosing⁵² og Jacob Wist "som

her paa Stedet er boende", bemerkes det at hun i 1730 fikk kongelig tillatelse til selv å forvalte og disponere over egne midler, som ellers skulle gått til hennes yngste sønn Christian (som trolig døde omkring 1714). Testamentet sier at 1) Arvingen, datterdatteren Anna Larsdatter, skal av boet utbetale 300 riksdaler til de fattige ved Oslo hospital; 2) Det faste jordegods må ikke selges, da jorden ansees som viktigere enn de bygninger som står på den, så lenge det finnes skog som kan bygge dem opp igjen om det skulle bryte ut brann; 3) Arvingen skal selv innkassere rentene av hennes utlånte penger og påse at pantet til enhver tid er tilstrekkelig, men når hun gifter seg kan pengene innkreves; 4) Det skal lages en oversikt over alt det hun eier, skrevet på "stemplet Papiir" og oppbevares av Anna Larsdatter, slik at hun bedre kan vite hva hun selv eier; 5) En ønske om at kongen vil tillate at Anna Larsdatter selv får råde over de midler hun arver. Testamentet ble skrevet på datterdatterens 19-årsdag, som på den måten kom til å arve 20-30.000 riksdaler - dvs. et tosifret millionbeløp i vår tids penger.

Anna Colbjørnsdatter skrev sitt testamente fordi hun følte døden nærme seg - "min Dødsstund vil komme snarlig" - men hun hadde fortsatt sine sanser i behold, iallfall ifølge vitnene. Imidlertid skrev halvbroren Peder Colbjørnsen at hun lenge hadde vært svakelig, og på det siste vært såpass redusert at hun kunne "lidet erindre".

Sarkofagene i Norderhov kirke

Norderhov kirke skal være bygget i tiden 1100-1250. Antagelig ble den herjet av brann på 1550-tallet. Opprinnelig hadde den et forholdsvis kort kor med halvrund apsis. I 1852-54 ble det ført forhandlinger om kirkens restaurering, uten at det førte til noe. Først i 1878 ble en komité nedsatt for å vurdere en utvidelse av kirken. En ombygging 1881-82 medførte at det gamle koret ble revet og kirken utvidet østover, og et nytt tverrskip ble bygget imellom, sammen med et nytt kor og to sakristier⁵³. Samtidig ble det gamle taket revet og gavlene gitt en mindre reisning enn før. Dette skjedde i en tid da sansen for gammel kirkearkitektur var liten, og dessverre ble det under byggearbeidet ikke vist den pietet som kunne vært ønskelig. Den ombygde

Støpejernsplatene som opprinnelig dekket nedgangen til Jonas Ramus' grav.

kirken ble innviet av biskop Carl P. Essendrop 19/4-1882. I 1953-56 ble kirken igjen restaurert⁵⁴, hvorved murpussen ble hugget bort, slik at det gamle murverket kom til syne. Samtidig ble taket ført tilbake til sin opprinnelige reisning, og tårnhjelmen gitt kobberkledning.

Det nåværende tårnet er bygget i 1622⁵⁵, og har åpenbart kostet så mye at det neppe var penger til reparasjoner i adskillige år etterpå. Det er hevdet at dette tårnet er bygget av Nils Olsen Haug i 1723, dvs. mens Daniel Ramus eide kirken, men det er uklart hva hans arbeide besto i, da tårnhjelmens gamle konstruksjon fremdeles er i behold. Trolig har han bare fornyet spiret og laget kulen som brevet ble lagt inni. Både i 1821 og 1834-35 ble det foretatt reparasjons- og oppussingsarbeider i kirken, og i 1861 ble et nytt orgel installert (det gamle ble flyttet til kirken i Tyristrand).

Frem til 1881-82 sto kirkens sakristi på nordsiden av det opprinnelige koret, slik det vises på gamle bilder. Sakristiets kjeller hadde allerede på et tidlig tidspunkt blitt benyttet som gravkammer, og da dette ved begynnelsen av 1700-tallet ble annektert som privat gravsted for familien Ramus, ble flere kister som sto der nede - trolig av tidligere prester - tatt ut og nedgravet på kirkegården. Samtidig ble en stor støpejernsplate med inskripsjon over familien lagt over nedgangen til krypten. Det var dette etter-

følgeren, sogneprest Hans Rosing, protesterte mot, idet han hevdet at gravkammeret ikke var privat men knyttet til presteembedet.

Omstendighetene rundt byggearbeidene førte til at nesten alle de gamle begravelsene under kirkegulvet⁵⁶ og i sakristiet ble fjernet og flyttet ut på kirkegården, hvor de ble lagt i en fellesgrav (se fotnote 45). Akkurat når dette skjedde er imidlertid usikkert – en kilde⁵⁷ sier at det var allerede i 1866 at alle de kistene som sto i kjelleren ble gravet ned - og vi vet heller ikke årsaken til at det skjedde nettopp da. Hverken kallsboken eller den øvrige korrespondanse for Norderhov sier noe om dette. Også i 1881-82 ble 10-12 kister flyttet. To kister lot man imidlertid bli stående igjen: det man mente var kistene etter presten Jonas Ramus og Anna Colbjørnsdatter, som hadde en såpass spesiell plass i Ringeriksbefolkningens bevissthet og historiefølelse.

Ved ombyggingen i 1881 kom disse kistene til å ligge under gulvet i nordre tverrskip, og den nevnte malmsplaten ble erstattet med en trelem. Etter å ha tjent som „brannvegg” i sakristiet, er den store platen nå plassert på nordveggen i tårnrommet. I forbindelse med restaureringsarbeidene i 1950-årene ble nedgangen til krypten stengt og en ny bygget via sakristiinngangen, samtidig som kjellerrommet ble pusset opp.

Vi vet at Anna Colbjørnsdatter døde mandag 23. Juli 1736, ca. 69 år gammel, mens hun bodde på Gusgården. Det har imidlertid lenge vært spekulert i hvorvidt det virkelig er hennes kiste som står i kjelleren under Norderhov kirke, og allerede i 1825 – altså lenge før flyttingen av gravene hadde begynt – gjorde daværende sogneprest Abraham Wilhelm Støren oppmerksom på at man ikke med sikkerhet visste i hvilken kiste Anna Colbjørnsdatter lå. I ettertid er flere andre gravsteder foreslått, bl.a. familien Colbjørnsens gravsted i Immanuelskirken i Halden. Antagelsen om at hun skulle ha blitt begravet i Oslo hospitals kirke, som hun betenkte i sitt testamente, må kun anses som ren gjetning. Selv historikeren, professor Ludvig Daae, antok at ”hendes Kiste er forlængst bleven borttaget derfra” – på tross av at hans egen morfar, som hadde vært prest i Norderhov fra 1814, påsto at

kistene tilhørte Anna Colbjørnsdatter og Jonas Ramus. Også gamle folk fra Norderhov, som f.eks. klokker Even Jensen (1818-1903), har hevdet at det er Anna og Jonas Ramus som ligger i kistene. En kirketjener, hvis erindringer gikk tilbake til første halvdel av 1800-tallet, har erklært at Anna Colbjørnsdatter ennå i 1850-årene kunne gjenkjennes etter maleriet i kirken.

En bemerkning i ”Morgenbladet” 8. juli 1873, skrevet av signaturen ”A”, gir imidlertid følgende opplysning, idet vedkommende beklager seg over tilstrømningen av nysgjerrige til Norderhov – noe han for øvrig gir Ove Mallings bok⁵⁸ skylden for. Selv har han åpenbart liten tiltro til hele historien:

”...det blev efterhaanden almindeligt at foretage Valfarter til Skuepladsen for hendes ”Daad”. At de Valfartende ønskede at se de jordiske Levninger af den angivelige Heltinde i ”det Norderhovske Drama”, og at det for vedkommende fremvisende Betjent maatte være af Interesse at efterkomme dette Ønske, var ganske naturligt. Opnaelsen af dette fælles Ønske lettedes derved, at der i Norderhavs Kirkekjælder fandtes et kvindeligt Lig, som kunde være Anna Colbjørnsdatter. Dette Lig blev ogsaa under Paabe-ræelse af Sagnet – fremvist og beskuet som Annas; det har til Dato været regnet blandt de nationale Minder....Ifølge en inden Bygden vel kjendt Tradition...er det Liget af en Generalinde(?) Schlanbusch, der i Fortvivlelse over de ulykkelige ægteskabelige Forhold, i hvilke hun levede, i Midten af forrige Aarhundre skal ha taget sig selv af Dage. – Som Selvmorder kunde hun ikke begraves i indviet Jord; men paa Grund af Omstændighederne skal det være bleven tilstaaet, at hendes Lig kunde nedsættes i Kirkens Kjælder.

Hvor Anna Colbjørnsdatters Lig findes, vides ikke med Bestemthed; ifølge Bygdetraditionen blev det bragt til Fredrikshald og begravet i Brødrene Colbjørnsens derværende Familiegravsted...⁵⁹

Ved ombyggingen av kirken ble likene i de to kistene tatt opp og skrudene angivelig skiftet. Det ble som nevnt laget nye kister, men artikkelforfatterens anbefaling om å endre skikken med å

stille Anna Colbjørnsdatter og Jonas Ramus til skue for allmenheten, ble ikke tatt til følge. Tvert imot ble de nye kistene utstyrt med glasslokk, og ennå i mange år var de to inntørkede legemene gjenstand for nysgjerrige skuelystnes blikk. Glasslokkene ble fjernet først i 1956 og erstattet med vanlige lokk av tre, i samme stil og farve som kistene forøvrig.

Sitatet over har gjerne blitt brukt for å vise at de to i gravkjelleren ikke har noe med Anna Colbjørnsdatter og hennes mann å gjøre i det hele tatt. Også kunsthistorikeren Eivind S. Engelstad⁶⁰ gir personen navn, idet det angivelig har vært ”generalmajor C.C. Brockenhuus’ datter Sophia, som i 1725 blev gift med oberst Frantz Henrik von Slangbusch”, som skulle ligge i kisten. Ved å se litt nærmere på genealogien, blir det imidlertid klart at denne påstanden neppe er korrekt. Casper Christopher Brockenhuus’ datter Sophie (ca. 1688-1748) var riktignok gift med oberst Frantz Henrich von Schlanbusch (død 1740 i Bergen), men som vi ser døde mannen før henne, så noen grunn til selvmord var det altså ikke. Da hun dertil døde i Christiania⁶¹, kan man med noenlunde sikkerhet utelukke at det er hennes lik som ligger i Norderhov kirke. Imidlertid er flere andre militærpersoner ved navn Schlanbusch knyttet til det Ringeriske kompani på 1700-tallet. En mulig forveksling kan f.eks. ha funnet sted med generalmajor Henrich Schlanbusch (ca. 1718-1785). Han ble i 1756 gift med Catharina Stuckenbrock (f. 1743) som 18/2-1783 ble begravet i Norderhov kirke. Hennes alder (40 år) passer imidlertid dårlig med Anna Colbjørnsdatters (69-70 år), som vi også skal se av undersøkelsen.

Det har videre blitt hevdet at kistenes enkle preg står i motsetning til opplysningen om at datterdatteren Anna Larsdatter fikk tillatelse av stattholderen til å fravike den luksusforordning som gjaldt dengang og nedlegge liket av Anna Colbjørnsdatter i ”nettelduk” og i en kiste med beslag av sølvblikk. Det må imidlertid påpekes at denne betegnelsen var vanlig for fabrikkfremstilte lærretsstoffer, men også stoffer av bomull og lin – altså uten spor av luksus. Imidlertid har vi ingen detaljoplysninger om utseendet til de opprinnelige kister og svøp, men de stoffrestene som

ennå kunne påvises var av en type som kunne karakteriseres som nettelduk.

Den antropologiske undersøkelsen

I 1986 ble de to kistene under Norderhov kirke åpnet for en undersøkelse av likenes tenner, hvorved røntgenopptak ble gjort. Undersøkelsen viste at Anna Colbjørnsdatter må ha vært nærmest tannløs da hun døde, mens Jonas Ramus har hatt sterkt slitte og kariøse tenner. Begge to må ha hatt betydelige og langvarige problemer med tannhelsen. Muligvis kan dette skyldes at overklassen fra slutten av 1600-tallet begynte å innføre sukker i Norge, og på den måten kom til å få dårligere tenner enn almuebefolkningen mange ganger.

Da en antropologisk undersøkelse aldri er blitt foretatt, bl.a. for å undersøke ansiktstrekkene, kroppshøyden, helse-tilstanden forøvrig m.m., samt vurdere alderen for eventuelt å kunne sannsynliggjøre om de to i kjelleren virkelig kan være Jonas Ramus og Anna Colbjørnsdatter, ble tillatelse til en slik undersøkelse gitt av Fellesrådet under forutsetning av at ingen ødeleggende inngrep skulle skje, og at legemene, kistene og krypten skulle etterlates i samme stand som før.

Krypten ligger i dag under det nye sakristiet, men med to av de gamle, nå hvitkalkede murveggene (den vestre og den nordre) i behold. Sydveggen dannes av kirkens nordre grunnmur, hvor den gamle trappen som i sin tid førte ned i krypten ennå kan sees. I dette rommet er de to kistene oppstillet på katafalker av

Kistene i krypten: Jonas Ramus' til venstre, Anna Colbjørnsdatters til høyre. Rester av den opprinnelige blikkdekoren er ennå synlig på kistegavlten.

tre. De er sortmalte og ens formet i barokk stil med profilerte bord, slik det var vanlig i første halvdel av 1700-tallet. De er likevel neppe kopier av de opprinnelige kistene, da i det minste den venstre – som vi skal se – har hatt enkle, rette sider, uten profilering. Bærehankene fra de gamle kistene er bevart og festet på de nye – tre på hver av langsidene og en på kortsiden. Kistene har nye navneplater av metall, og på den høyre (nordre) som er merket "Anna Colbjørnsdatter. Ca. 1665 - 23.7.1736", er dertil deler av de gamle blikkornamentene montert, noe som bekrefter utsagnet om den opprinnelige dekoren på hennes kiste.

Kisten merket "Anna Colbjørnsdatter"

Legemet var iført et gulhvitt likskrud av et forholdsvis kraftig bomullstoff med border. Det dekket bena og kroppen opp til halsen som et slags teppe, men var åpent på undersiden. I halsregionen var det formet som en krave som var lukket baktil. Likeledes var ermene åpne og mansjettene heftet sammen med nåler. Dette likskrudet var sydd med moderne maskinsøm og har åpenbart blitt anbragt i forbindelse med restaureringsarbeidene i 1950-årene, samtidig som kistenes glasslokk ble fjernet.

Man unngikk å løsne nålene som holdt skrudet sammen.

Legemet lå på et teppe av omtrent samme slags stoff, men sydd sammen av et par mindre biter. Det var lagt over et lag stenull, som altså dannet underlaget og bunnen i kistefyllen.

Under likskrudet var kroppen bar, uten noen slags påkledning⁶². Huden var pergamentaktig og stiv og dekket legemet fullstendig. Ikke noe sted

var skjelettet synlig. Enkelte steder var det avtrykk av det opprinnelige liksvøpet som synes å ha dekket legemet helt, også under føttene, men ikke ansiktet. Et par små, misfargete biter av dette lå fremdeles inntil kroppen og viste seg å være et finvevet, lerretslignende stoff med falsket kant. Huden var ellers uten tegn til inngrep eller postmortal behandling av noe slag, og man kan derfor med sikkerhet benekte at vedkommende har blitt balsamert, også fordi dette ikke har vært kjent som gravskikk i Norge. Tilstanden skyldes i stedet en naturlig tørkingsprosess hvor legemet har ligget luftig og kjølig; trolig har vedkommende blitt bragt ned i gravkammeret kort tid etter døden. Det var ingen smykker eller andre gjenstander til stede på liket.

Kroppen var med sikkerhet kvinnelig og ble målt til 153 cm – det er i underkant av hva som var vanlig på den tiden⁶³. Vedkommende synes å ha vært meget slank, med en forholdsvis tynn hals, og det kunne ikke påvises noe som pekte i retning av overvekt. Likevel fremviste huden over mageregionen en betydelig tversgående fold som må ha hengt ned over bekkenet, og som synes å stå i et motsetningsforhold til den slanke kroppen forøvrig. En mulig forklaring på denne hudfolden kan være overstrekking av huden og bukmuskulaturen på grunn av mange svangerskap i kort tid etter hverandre.

Hodet var helt uten hår og kledd med en kyse med kniplingsblondekant fortil, åpenbart laget samtidig med det øvrige skrudet og knyttet under haken med et silkebånd. Sløfyen ble knyttet opp slik at

Den opprinnelige nedgangen til krypten. Jonas Ramus' kiste i forgrunnen.

Anna Colbjørnsdatter i kisten.

heten kunne skyves tilbake. Ansiktet var forholdsvis velbevart, men uten øyebryn. Nesen var deformert på en slik måte at man må mistenke en postmortal skade som årsak. Det ytterste av nesetippen syntes dessuten å mangle. Leppene var lukket og synes å ha vært temmelig tynne. Munnen, som ikke har vært særlig bred, var innsunket og vitnet om manglende tenner og derav bensvinn (atrofi) av kjevebenet. Den røntgenundersøkelsen som ble foretatt i 1987⁶⁴ viste at personen har vært nærmest tannløs ved sin død – kun med etpar nedråt-nede rotspisser i kjevene – med andre ord at dette har vært en gammel kvinne.

Hendene var foldet over bekket. De har vært slanke og med lange, ovale negler. Foldingen – åpenbart utført av de pårørende etter hennes død – var omvendt av hva som er vanlig, idet høyre tommelfinger var lagt over den venstre.

Det var ingen tegn til leddfortykkelser (artroser) eller giktiske deformiteter, hverken på hendene eller kneleddene, og underekstremitetene bar heller ikke preg av muskelsvinn. Det var ikke mulig å angi noen dødsårsak.

Derimot var føttene tydelig deformert, åpenbart på grunn av mange år med for trangt skotøy, og som i høy grad må ha gitt vedkommende adskillige plager. Det synes også å ha vært tendens til fortykkede stortågrunnledd og med begge stortærne bøyd utover (såkalt hallux valgus), spesielt på høyre side.

Kisten merket ”Jonas Ramus”

Her var den opprinnelige kistens sider (og vel også bunn) bevart og satt oppi den nye. Den gamle kisten var rett og uten synlig profilering, sinket i hjørnene og hadde en innvendig lengde på 184 cm, mens den ytre bredden ved hodeenden var 68 cm og ved fotenden 58 cm. Kistesidens innvendige høyde ble målt til 28 cm. Eventuell dekor lot seg ikke undersøke. Kistebordene har vært nesten 4 cm tykke. Originalkisten har åpenbart blitt laget etter bredden på trappenedgangen til krypten, for også den måler 68 cm. Det har altså bare så vidt vært mulig å få kisten ned i krypten!

Jonas Ramus i kisten.

Anna Colbjørnsdatters foldede hender.

Også dette legemet var kledd i et moderne likskrud, av samme stoff og omtrent samme ”snitt” som i kisten ved siden av. Også her var underlaget et slags hvitgult laken, sydd sammen av flere stykker av forskjellig stoff. Under dette syntes den opprinnelige kistefyllen å være beholdt: øverst var det et lag med humleblomster, ca. 8 cm tykt, og under dette halm. I folkemedisinen var humle kjent som et sovemiddel, og i begravelsessammenheng ble det symbolsk brukt for å gi den evige søvn – med andre ord: å være et vern mot spøkeri!

På hodet hadde vedkommende en slags lue eller kalott som åpenbart har vært fra den originale påkledningen. Den viste seg å være dobbel, idet den ytre luen var av sort silke, sydd sammen

som en ring med et rundt "lokk" oppå, slik at den hadde sylindrisk form, mens luen under var av sort fløyel og sydd sammen av fire trekantede stoffstykker til en halvkule. Den var kantet med en tvunnet, sort silkesnor.

Under luen fortil satt noen få hårstrå av lys/gulaktig farge fast til hodehuden; vedkommende har altså ikke vært skallet. For øvrig var det sparsomme spor av hår i ansiktet som viser at mannen har hatt et nokså glissent skjegg. Det kunne virke som om leppene har vært forholdsvis tykke. Nesen har vært stor og bred, og med nokså stor avstand mellom den og overleppen. Haken synes derimot å ha vært lite fremtredende.

Det var ingen spor etter rynker eller hudfolder på ansiktets fremre flate, men det kan synes som om personen har vært tykkfallen med fyldige kinn, da huden på siden av kinnene hadde seget ned og dannet markerte folder foran ørene. Også fortil på halsen var det hudfolder som vitner om fedme.

I motsetning til kvinnen i kisten ved siden av var flere av tennene i behold, og underkjevens tenner kunne sees i den halvåpne munnen. Den tidligere tannundersøkelsen med røntgenopptak har vist at begge seksårsjekslen og den høyre tolvårsjekselen samt den venstre fremre småjekselen i overkjeven, foruten den venstre seksårsjekselen i underkjeven – i alt fem av tennene – var tapt mens personen levde. Noen av dem har åpenbart blitt trukket, trolig på grunn av tannpine. Likevel hadde hele seks av de gjenværende tennene karies ("hull") i til dels alvorlig grad. Alle de synlige tennene var temmelig slitt, men ikke mer enn hva man selv i dag kan se hos mange eldre mennesker. Tannundersøkelsen har konkludert med at forholdene synes å passe med en person "mellom 50 og 70 år".⁶⁵

Særlig interessant var det å oppdage at personens høyre øye var patologisk deformert, trolig på grunn av en tumor. Hva slags tumor dette har vært, er det umulig å si med sikkerhet, fordi det ikke ble tatt vevsprøver for ikke å destruere ansiktet. Teoretisk sett kan svulsten ha hatt forbindelse med hjernen og vært årsak til vedkommendes død.

Også her var hendene foldet over bekenet, men på "riktig" måte, i motsetning til nabograven. Ingen av fingrene

Jonas Ramus' ansikt med forstørret høyre øye, trolig på grunn av en tumor.

Jonas Ramus' ben innsurret i vokset klede.

hadde ring. Kroppen for øvrig viste at det dreide seg om en kraftig bygget, litt tykkfallen person. Kroppshøyden ble målt til 158 cm, hvilket er under gjennomsnittet for denne tiden.

Underekstremitetene var påfallende tynne og med store kneledd som trolig skyldtes artrose ("forkalkning"). Den atrofiske muskulaturen kan ha hatt sin årsak i langvarig sengeleie og inaktivitet. Begge føttene og leggene nesten opp til knærne var surret mot hverandre med en grov linduk som synes å ha vært gjennomtrukket av voks⁶⁶. Den var således forholdsvis stiv og dertil festet sammen med små nåler på baksiden, og ble av den grunn ikke fjernet. Årsaken til denne innpakningen er usikker. Det kunne i den øvre delen av leggene ikke oppdages noe unormalt, men det kan ikke utelukkes at vedkommende har hatt sår lenger nede på bena (liggesår? vari-

køse sår? gangren på grunn av diabetes?). Begge underekstremitetene var litt bøyd i knærne, hvilket kan forklares med at liket har glidd litt ned og forandret stilling under den vanskelige transporten ned i krypten, da det ellers var plass nok i kisten – om det da ikke skyldes artrosen. Det var ingen tegn til at det var foretatt noe inngrep i kroppen etter døden.

Etter de nødvendige målinger og fotografering ble begge legemenes skrudt tilbake i sin opprinnelige form, hvoretter begge kistelokk ble satt på og festet igjen.

Diskusjon og konklusjon

For en utenforstående kan diskusjonen omkring Anna Colbjørnsdatters være eller ikke være virke eiendommelig. Sagn og teorier har blitt blandet med facts. I snart 200 år har lokalhistorikere og andre satt hverandre i stevne i forsøk

på å bevise eller motbevise prestefruens eksistens i Norderhov kirkes gravkjeller, og selv hennes innsats i 1716 har blitt gjenstand for tvil og diskusjon, både i avisartikler og i bøker. Nøkternt sett har vel ingen kunnet benekte at hennes ro og fornuftige handlemåte den gang i det minste reddet den gamle prestegårdsbygningen fra å bli plyndret og brent. En slik opptreden hadde kanskje ikke enhver kunnet fremvise når man var omgitt av fiender og hadde tunet fullt av fremmede, aggressive, forfrosne og sultne soldater. På den annen side må det være tillatt å spekulere over om det endelige resultat bare var ren flaks. For hvordan kunne Anna vite at de norske allerede var underveis, slik hun nevner i brevet til Joachim Ramus? Og at de var stasjonert på Stein? Og ikke minst: hvorledes hadde det ellers gått, dersom hjelpen ikke hadde nådd frem i tide?

Det er videre et faktum - men unekkelig litt merkelig - at hun ikke er oppført i kirkeboken for Norderhov som død og begravet på stedet. Opplysningen om det skulle i så fall vært skrevet av sønnen Daniels etterfølger Hans Rosing⁶⁷. Nå må ikke dette nødvendigvis tas som et bevis på at hun ikke skulle være begravet her. I henhold til Christian 5's norske lov fra 1687, som inneholdt datidens viktigste bestemmelser for kirkelige handlinger, var kirkeboken kun bestemt for vielser og dåpshandlinger - ikke et ord sies om registrering av begravelser (lovens kapittel 2-8-7). Riktignok sier loven at prestene skal føre regnskap over "Grave udi Kirkerne...efter Platzens Lejlighed", men når familien Ramus allerede hadde annektert kjelleren under sakristiet som privat gravsted, falt vel dette under den samtidige bestemmelsen som sa at "Hvo og Kirkens Gulv aabner til Lig at nedsætte, om end Graven hennem tilhører, give noget til Kirken, eftersom billigt og sædvandligt er" - men uten at det nødvendigvis føres regnskap. De gav Anna Colbjørnsdatter allerede hadde gitt, og dertil ga i testamentet, ble trolig ansett som tilstrekkelige.

I og med at Jonas Ramus bevislig ble nedsatt i likkjelleren, slik den store støpejernsplaten gir et vitnesbyrd om, kan det ikke være noen fornuftig grunn til at Anna Colbjørnsdatter skulle bli stedt til hvile noe annet sted enn ved siden av sin ektemann. Hvorfor skulle hennes legeme f.eks. fraktes den lange veien til

Immanuelskirken i Halden hvor halvbrødrene Hans og Peder bodde, som hun knapt nok hadde kontakt med og som jo dessuten ennå levde i beste velgående? Da sakristikjelleren under Norderhov kirke alt var annektert av familien Ramus, dvs. antagelig var ment å skulle romme seks kister, kan det - kjellerens størrelse tatt i betraktning - neppe ha vært plass til andre personer der nede. Eventuelle senere tilkomne kister må i så fall ha blitt stablet opp på de andre, slik det har forekommet mange andre steder. Det må da bety at den utflytting av kister som fant sted i 1866, først og fremst har angått de senest tilkomne begravelser før de øvrige medlemmene av familien, eventuelt sammen med de kistene som kan ha stått under selve kirkegulvet. Når presten Støren alt i 1825 ikke lenger kunne peke ut den enkelte person på grunnlag av kistene, er vel ikke det så rart, dersom de ikke var merket med navn. Teorien om at de to "peneste" av likene ble valgt ut som Jonas Ramus og Anna Colbjørnsdatter høres imidlertid litt søkt ut, sett på bakgrunn av at nettopp disse to i halvannet århundre hadde hatt en særlig plass i ringerikingenes historie og bevissthet. På 1800-tallet var man slett ikke ufølsom for slike tradisjoner!

En absolutt sikker og uimotsigelig identifisering kunne man tenke seg å få ved hjelp av en moderne DNA-analyse. Dessverre har ikke det vært mulig i dette tilfelle, først og fremst fordi arvestoffet kun overføres uforandret via slektens kvinner (såkalt mitochondrielt DNA eller mtDNA). I motsetning til vanlig DNA fra cellekjernen, som overføres fra foreldrene til barna, kan en analyse av mtDNA føre til identifikasjon av personer som er i slekt med hverandre gjennom en ubrutt kvinnelig linje, selv om det er mange generasjoner mellom dem.⁶⁸ En eventuell sammenligning med en vevsprøve fra f.eks. Annas halvbror Peder Colbjørnsen som ligger begravet i Immanuelskirkens kjeller i Halden, ville således ikke føre frem, også fordi de to hadde forskjellig mor. Jeg har gjort et forsøk på å forfølge datterdatteren Annas etterkommere gjennom ekteskapet med den danskfødte Christian Petersen (1701-1775).⁶⁹ Det har lyktes meg å nøste opp en rent maternell linje herfra, men dessverre ender den opp med fire kvinner (søstre), hvorav to

døde som barn, mens de to gjenlevende valgte en yrkeskarriere fremfor selv å stifte familie. Anna Colbjørnsdatters maternelle linje synes således å opphøre ved midten av 1900-tallet etter 8 generasjoner, og det kan dermed se ut som om vi aldri vil få et sikkert svar på spørsmålet omkring hennes identitet, da vi ikke kjenner noen nålevende kvinne hvis DNA-profil kunne løse gåten. En sikker identifikasjon vil eventuelt bli mulig den dagen en person dukker opp, som er i slekt med henne gjennom en ubrutt maternell linje.

Likevel er det såpass mange trekk ved de to i gravkjelleren at man med rimelig sannsynlighet kan si at de er levningene etter Jonas Ramus og Anna Colbjørnsdatter. Det kan ikke være noen av deres barn, som alle døde unge. Heller ikke kan det være snakk om tidligere begravelser, for gravkammeret ble jo tømt da familien Ramus tok det i besittelse. For Jonas Ramus' vedkommende stemmer tannundersøkelsen med hans virkelige alder (68 år). På maleriet av ham, som er meget profesjonelt og nøyaktig utført, ser vi at han skjeler litt på det høyre øyet. Portrettmaleren som i 1701 laget begge bildene, har ellers ikke hatt problemer med fruens øyne, så noen kunstfeil er dette derfor ikke. Åpenbart er det gjort med hensikt, og man skal ikke se bort fra at det kan skyldes en begynnende utvikling av den øyetumor som åpenbart har fulgt Jonas Ramus til hans død - ja, kanskje forårsaket den. Det må anses som en usannsynlighet at to jevn gamle personer med sykdom på samme øye skulle ligge i samme gravkjeller. At vedkommende dertil har vært prest, noe kalotten på hodet vitner om, har vel også sin betydning.

Det er naturligvis ikke mulig å se noen direkte og avgjørende likhet med personene på maleriene og de mumifiserte legemene, og det er tvilsomt om dette var mulig på 1800-tallet heller, slik enkelte kilder påstår. Uansett ble Anna Colbjørnsdatters portrett laget 35 år før hun døde. På likene er alle ansiktstrekk, rynker og andre karakteristika forlengst utvisket. Men ved direkte måling av ansiktsproporsjonene, både på maleriet og på liket, ser vi at de i noen grad er overensstemmende. Hos mannen er f.eks. forskjellen mellom forholdet ansiktshøyden⁷⁰/ øyebredden på liket (= 1.785) og på bildet (= 2.037) ca. 14%,

mens forskjellen i forholdet mellom nesehøyden og nesebredden på liket (= 1.852) og på bildet (= 1.714) bare utgjør ca. 7%. Imidlertid er avstanden mellom tenneses skjæreflate (som vanligvis er sammenfallende med leppespalten) og hakespissen betydelig større på bildet enn på liket, selv om hakens eksakte grense vanskelig lar seg bestemme på maleriet. Hos kvinnen er differensene enda mindre: ansiktshøyde/øyebredde (1.701/1.774) = 4%, underansikts-høyde⁷¹/nesehøyde (1.111/1.000) = 10%, mens forskjellen i neseindex (2.000/2.000) = 0%. Det er også gjort en såkalt superimposisjon ved hjelp av computerteknikk, dvs. likenes ansikter er avbildet i samme størrelse og posisjon som på bildene, og så gjort gjennomsiktige og lagt over hverandre.

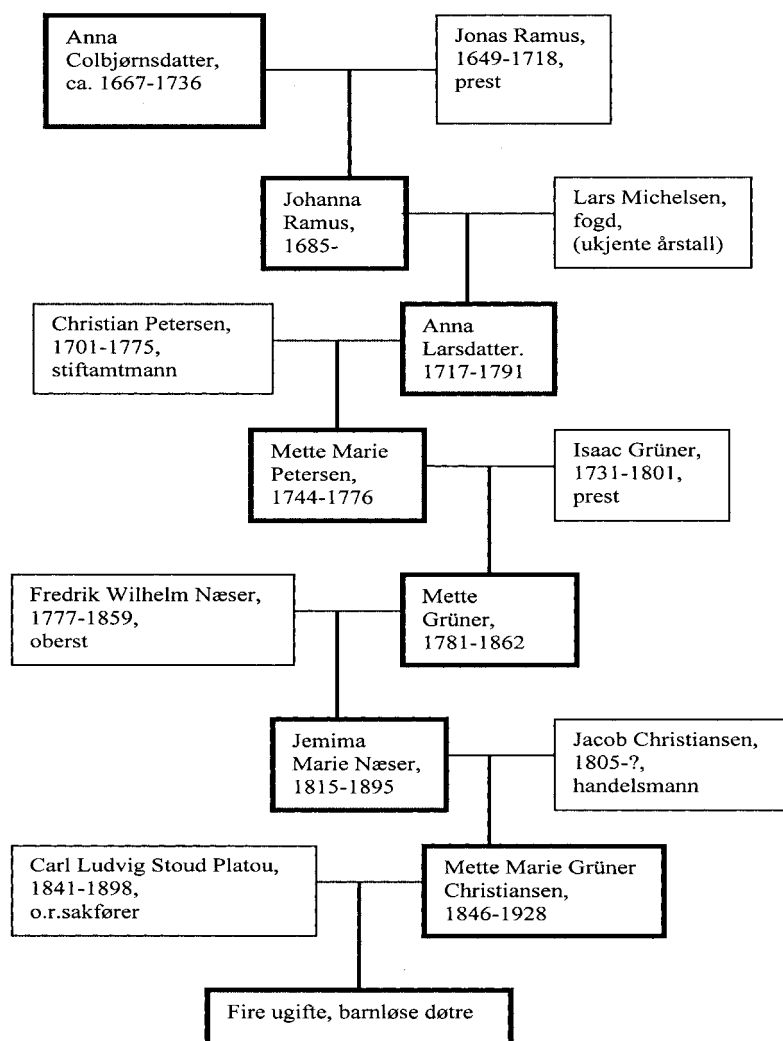
Man har som nevnt hevdet at det er "generalinne" Schlanbusch som ligger i krypten og ikke Anna Colbjørnsdatter, uten at det er kjent hvordan denne påstanden er fremkommet. Det heter seg at hennes mann "generalen" – i virkeligheten var han bare oberst – skal ha bodd på Hverven hvor konen døde og ble bisatt "i Ramusfamiliens gravsted i Norderhov kirke".⁷² Vi skal imidlertid merke oss at den ellers så nøyaktige Ovenstad i sine militærbiografier⁷³ sier at Franz Henrich Schlanbusch ble sjef for det 2. Bergenhusiske nasjonale infanteriregiment fra 1729 og at han døde allerede i 1740 i Bergen. Fru Sophie, f. Brockenhuus (ca. 1688-1748), hadde tidligere vært gift med oberst Casper Adam von Lepel som døde ca. 1720; selv døde hun i Christiania – seks år etter sin annen mann. Historien med selvmordet⁷⁴ må altså bare være en myte.

Som nevnt er også andre av familien Schlanbusch knyttet til stedet, så som Georg Caspar Schlanbusch som tok avskjed fra det Ringerikske kompani som fenrik i 1766. Da hadde han allerede vært gift to ganger, hvorved hans siste kone døde fra "et diende Barn". Hans koner kan derfor aldersmessig neppe komme på tale. Om dennes sønn Christian Ludvig, født 1749, død som oberstløytnant etter 1813, eller hans kone vet vi heller ikke stort. Det gjelder også Friedrich Leegaard Schlanbusch som fikk avskjed som premierløytnant ved det Modumske kompani i 1780.

Superimposisjon utført på basis av Anna Colbjørnsdatters portrett og hodeskallen.

Vi våger en konklusjon, basert på ovenstående: at det med rimelig sannsynlighet er magister Jonas Ramus og hans hustru Anna Colbjørnsdatter som fremdeles hviler i Norderhovs kirkes gravkrypt. Ingen av dem har vært balsamert, men er naturlig tørket grunnet kjølige, luftige og insektfrie omgivelser. Konklusjonen er basert på at deres individuelle høye alder er i samsvar med undersøkelsen som er foretatt, at det videre er samsvar med kjente og påviste sykelige trekk hos mannen og en sannsynlig fødselsskade hos kvinnen, samsvar mellom funn og opplysninger om kisteutstyr og likklær, likhet i kroppstype og kroppbygning sammenlignet med maleriene hos begge to, samt den historiske kontekst som blant annet usannsynliggjør at to personer med en slik posisjon i folkets bevissthet gjennom århundrene uten videre skulle ha blitt destruert, jukset med og erstattet med andre.

Den kvinnelige linje etter Anna Colbjørnsdatter og frem til vår egen tid.

Jeg vil med dette takke Fellestrådet for Norderhov kirke ved formannen Nils Skjør vold, samt lederen av bygdebokkomiteen, overlege dr. Ole Jørgen Moe, for all hjelp og imøtekommenhet som har gjort denne undersøkelsen mulig. Takken gjelder også journalist Gudmund Bakke som har forsynt meg med historiske opplysninger, og i særlig grad professor Karl Løken som har bistått meg med informasjon under arbeidet med å oppspore Anna Colbjørnsdatters etterkommere.

Litteratur

- Berg A. Karl XII. St. Hallvard. Organ for Selskabet for Oslo Byes Vel, bd. 9. Aschehoug, Oslo, 1931.
 - Berg A. En beretning fra Karl XII's beleiring. St. Hallvard. Organ for Selskabet for Oslo Byes Vel, bd. 25. Aschehoug, Oslo, 1947.
 - Brænden O. (red.). Norderhov kommune. Det kommunale sjølstyre 1837-1937-1945. Norderhov kommune, 1948.
 - Bull T. Slekten Colbjørnsen. I: Børke O., Rudie G. (red.). Sørum herred. Sørum og Frogner sogn på Romerike. Sørum 1972.
 - Børke E. Minnesmerker i Halden og på Fredriksten. Erling Børke, Halden 1981.
 - Christie S. og H. Norges kirker, Buskerud bd. II. Riksantikvaren. Gyldendal, Oslo, 1986.
 - Christophersen, HO. Over stakk og sten. Med forskere, diktere og andre langfanter. Grøndahl & Søn, Oslo, 1976.
 - Collett A. Gamle Christiania-Billeder. Cappelen, Christiania 1893.
 - Dunker C. Gamle Dage. Erindringer og Tidsbilleder. Gyldendal, København, 1871.
 - Daae L. Anna Colbjørnsdatter. Historiske Skildringer II. Selskabet for Folkeoplysningens Fremme. Kristiania, 1878.
 - Daae L. Det gamle Christiania 1624-1814 (utg. v/ R. Tank). Cappelen, Christiania, 1924.
 - Engelstad ES. Fortidsminner på Ringerike. Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring. Oslo, 1930.
 - Faye A. Norske Sagn. Arendal, 1833.
 - Fladby R., Imsen S., Winge H. Norsk historisk leksikon, 2. utg. Cappelen, Oslo, 1981.
 - Hagelberg E., Sykes B., Hedges R. Ancient bone DNA amplified. Nature 1989; 342: 485.
 - Hølland A. Topografisk-statistisk beskrivelse over Kristiania, bd. 1. Aschehoug, Kristiania, 1917.
 - Holck P. Oslo gjennom tidene. Glimt av byens historie med forslag til utflukter. Dreyer, Oslo, 1989.
 - Holck P. Norsk folkemedisin. Kloke koner, urte-kurer og magi. Cappelen, Oslo, 1996.
 - Holm NH. Axel Löwen. Svenskt biografisk leksikon, bd. 24. Stockholm, 1982-84.
 - Jacobsen FK. Fredriksten. Festning med ærerik historie. Cappelen, Oslo, 1988.
 - Jensen M. Norges historie under eneveldet 1660-1814. Universitetsforlaget, Oslo - Bergen - Tromsø, 1971.
 - Johnsen OA. Anna Colbjørnsdatter. Norsk biografisk leksikon, bd. III. Aschehoug, Oslo, 1926.
 - Kiil V. Stature and growth of Norwegian men during the past two hundred years. Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo, mat.-nat. kl. nr. 6. Oslo, 1939.
 - Lagesen, A. Ringeriske slekter. Opplysninger om slekter og slektsgaarder. III, slekter fra Norderhov hovedsogn. Oslo, 1935.
 - Liljegen B. Karl XII. En biografi. Historiska media, Lund, 2000.
 - Moe B. Actstykker til den norske Krigshistorie, under Kong Frederik den Fjerde. Militairt Tidsskrift, Bd. 8. Christiania, 1838-1839.
 - Mykland K (red.). Norges historie, bd. 7. Gjennom nødsår og krig 1646-1720. Cappelen, Oslo, 1977.
 - Mørch A (red.). Sigdal og Eggedal, bd. II/III. Gard og slekt. Sigdal og Eggedal historielag, 1953.
 - Nicolaysen N. Norske Stiftelser. Samling af Fundatser, Testamenter og Gavebreve, samt historisk-statistiske Efterretninger vedkommende milde Stiftelser i Kongeriget Norge. Christiania, 1858.
 - Nissen K. Norderhovpresten Jonas Ramus, Anna Colbjørnsdatters mann. Ringerike 1946-47, s. 4-12.
 - Ovenstad O. Militærbiografier. Den norske hærs officerer. Fra 18. januar 1626 til 17. mai 1814. Norsk slekthistorisk forening, Oslo, 1948-1949.
 - Rygh O. Norske Gaardnavne. Opplysninger samlede til Brug ved Matrikelens Revision, Bd. 5. Buskerud Amt. Kristiania, 1909.
 - Solheim T, Hunstadbråten K, Sundnes PK, Lorentsen M. Presten Jonas Ramus og hustru Anna Colbjørnsdatter i Norderhov kirke. En odontologisk undersøkelse etter over 200 år. Den norske tannlegeforenings tidende 1987; 97: 238-42.
 - Steinhamar A (red.). Norderhov. En fremstilling av herredets utvikling til 1914. Norderhov kommune, Hønefoss, 1914.
 - Øverland OA. Kornet Ramus og Løitnant Bruse. Ringerike, 1992-93, s. 18-29.
 - Aalholm OA. Jubellæraeren hr. Colbjørn Tostenssens alder. Norsk slekthistorisk tidsskrift, bd. 15, 1956, s. 181-186.
- Fotnoter**
- 1 Oberst Ulrich Kruse, etter slaget ved Høland.
 - 2 Det man bærer med seg, bagasje.
 - 3 Tiltalende.
 - 4 Lat.: „om man får bruke en slik betegnelse“.
 - 5 Født 1/11-1686, død 25/7-1772 i Stralsund. Han var tidlig bestemt for militæretaten, og studerte matematikk for å dyktiggjøre seg i fortifikasjon. Han kom også tidlig i kontakt med Karl 12., og viste seg så kunstnerisk begavet at han bare 17 år gammel fikk male kongens portrett. Med kongens støtte deltok Löwen i den spanske tronfølgekrig 1707 for å fullføre sin militære utdannelse, og han ble generaladjutant hos prinsen av Oranien frem til dennes død i 1711. På grunn av krigen ble Löwen kalt hjem og sendt som kurer til Bendery, hvor han kom til å ha daglig kontakt med kongen. Etter å ha blitt tatt til fange på Norderhov i 1716 gjorde kongen store anstrengelser for å få satt ham fri, hvilket først skjedde i 1719, etter kongens død. Löwen endte sine eldre dager som generalguvernør i Pommern og kansler for Greifswalds universitet. Hans portrett malt av den svenske kunstneren Olof Arenius viser en ganske annerledes og mer tiltalende person enn den mustasjeprydede orientaler som er fremstilt på fantasitegningen av Erik Pauelsen (1779), kobberstukket av Meno Haas i København 1780.
 - 6 En samtidig kilde sier kl. 12 om natten (Berg, 1947).
 - 7 Tidligere enkesete ved Norderhov prestegård, lå den gang mellom denne og det nåværende Hønenkrysset. Her bodde Anna Colbjørnsdatter som enke, i samsvar med Christian 5's norske lov („Dersom Enken paa Landet ikke bliver i Kaldet efter Præstens Død forsynet, da nyder hun den næst Præstegaarden beste og belejligste Gaard af Præstebolets Gods...“), og her døde hun. Navnet er første gang nevnt i 1557, og skal ifølge Oluf Ryghs „Norske Gaardnavne“ visstnok komme av mansnavnet Gaute (bd. 5, Buskeruds Amt), mens han i bd. 7 (Bratsberg amt) sier at ordet skal være avledet av det gammelnorske „gufugar_r“, hvor „gufa“ betegner en rolig, uvirksom person. Den nåværende Gudsgården ligger syd for kirken og har gnr. 41, bnr. 1.
 - 8 Det kan i den forbindelse nevnes at prestegården hadde eget brenneri som sto helt til 1860-årene.
 - 9 Ukjent fødselsår. Tjente seg opp fra fenrik til oberstløytnant. Fikk adelsbrev 13/6-1696. Ble oberst og sjef for de nasjonale dragoner i Norge 1711. Generalmajor „til hest“ fra 1720. Død på Rustad i Ås 8/5-1733.
 - 10 Født ca. 1670, død ugift 7/6-1739. Han var i 1716 major og sjef for Østlandske kompani.
 - 11 Soldat til hest, betalt og utrustet av bønder i fellesskap.
 - 12 Født i Danmark ca. 1690. Var kaptein og kompanisjef ved oberst Øtkens dragonkompani.
 - 13 Født ca. 1683, død 1749. Var kaptein og kompanisjef i oberst Øtkens regiment fra 1711.
 - 14 Ca. 1690-1733.
 - 15 Også på Ringerike led svenskene nye nederlag, idet en avdeling ble slått av kaptein Coucheron med bønder og almue ovenfor Krokkleiva (dvs. Nordkleiva) 15. april 1716. Anna Colbjørnsdatters sønn Daniel Ramus lot senere sette opp en tavle på valplassen med innskrift hvor det bl.a. sto: „Hvad tænchte Svenske da de Nordmænd her vil gjæste?/ Mon de i Aggershuus sin Fod saa fast vil fæste?/ Sit Tog paa Nordrehoug mon de forglemmed har?/ Det staaer da nu til Rest de paa Krogkleven var...“.
 - 16 O. Malling: Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere. København 1777. Det kan være av interesse å nevne at Malling sto i nær forbindelse med Annas nevøer, de berømte juristene Jacob og Christian Colbjørnsen, for blant sine kilder nevner han „et Manus om de Colbjørnsønners Slægt“. Dette familiedokumentet er ukjent for oss idag, og har trolig gått tapt.
 - 17 I diksamlingen „Fra Dalene“
 - 18 C. Dunker: Gamle dager (1871).
 - 19 Se H. Sollid: Hvem var dragonvaktmester Tor Hovland? Norsk slekthistorisk tidsskrift, bd. 5, 1936.
 - 20 Pussig nok var denne far til Jonas Ramus' etterfølger som Norderhovs sogneprest.
 - 21 Solgt til David Ritter.
 - 22 Samtidig omtale av biskop Peder Hersleb.
 - 23 Kjeld Stub (1607-1663) var Christianias første sogneprest, men ble forvist til Ullensaker i 1641 etter å ha kommet i slagsmål med byens borgermester, Lauritz Ruus!
 - 24 Colbjørns Torstensson skal ha hatt 18 barn, hvorav minst 10 vokste opp. I sitt første ekteskap hadde han tre barn: Mette (død etter 1733) som skjenket altertavlen i Sørum kirke og giftet seg med farens kapellan og etterfølger i embedet, Jacob Povelson Post. Dessuten gårdbrukeren Jacob (ca. 1665- etter 1720) samt „vår“ Anna (ca. 1667-1736). I et slektsregister på Internet finnes også en Christopher i tillegg til de tre andre, men uten dato. Han skal ha reist til Ostindia, og må ha dødd der. I sitt andre ekteskap hadde Colbjørn barna Hans (1675-1754), kjøpmann i Halden, Peder (1683-1738), kjøpmann i Halden - begge to utmerket seg i krigen mot Karl 12. i 1716 - samt Karen (ca.

- 1690-etter 1727), Christine (1697-1764) og Kjeld (død 1739), foruten Nils og Maria, hvis årstall er ukjente. Det er verd å merke seg at Anna i skjøtet for Østensjø gård kaller Kjeld for "Broder". Anna Colbjørnsdatter er også omtalt som Anna Arneberg etter slekten.
- 25 Begravelsen må ha vært storslagen; den kostet 300 riksdaler!
- 26 Datoen på platen, som nok er tilvirket i ettertid, er trolig feil, for i skifteprotokollen er dødsdatoen 31/10.
- 27 Ifølge Conradine Dunkers „Gamle Dage” (1871).
- 28 „Nori Regnum, hoc est Norvegia antiqva & ethnica.” Boken ble oversatt til dansk av presten Anders Borch og utgitt i 1711 med tittelen „Det gamle og hedenske Norge”.
- 29 Utnevnelsen skjedde 18. februar 1690.
- 30 Er omtalt med det latinske tilnavnet „Hafniensis”, dvs. fra København. Ble innsatt i Norderhov 1659.
- 31 Lat.: halvlærd, dvs halve sannheter.
- 32 Se AF. Ringkjøb: Presten og forfatteren Jonas Ramus (som ganske ufortjent fullstendig havnet i sin kones skygge). Ringerike 1988, s. 11-14.
- 33 Hans siste offentlige handling synes å ha vært en dåp han foretok 23. august 1716. De siste par årene har han innført sine handlinger på en nokså slurvete måte, og dertil skrevet med en nesten uleselig skrift. Allerede fra 31. mai samme år har sønnen Daniel ført kirkeboken regelmessig - på en ganske annen og ordentligere måte.
- 34 I diktsyklusen "Norgesreisen", skrevet etter et besøk på Ringerike i 1833.
- 35 Uttalelse av lensmann i Norderhov, Ola Pedersen Raa. Etter L. Daae (1878).
- 36 Bildet i kirken er en kopi av maleren Johannes Flintoe fra 1837. På baksiden står det: „Anna Colbjørns Dtr. Arneberg. Copie efter Originalmaleriet af 1701 - nu i Eidsvoldsgalleriet”. Det er senere flyttet til Universitetets Oldsaksamling.
- 37 Yngste offiser i et rytterkompani. Påstanden om at han skal ha vært student synes ikke å medføre riktighet, for han hadde allerede avansert fra å være både kadett og fenrik, og han etterlot seg bare to bøker ved sin død - begge av militær art. Se Øverland (1992-93).
- 38 Ovenstad (1948-1949) sier imidlertid at han ble begravet i Hole kirke.
- 39 B. Moe (1838) s. 101-102. Nedtegnelsen inneholder stort sett fromme ønsker til de etterlevende, og han omtaler ikke med et ord morens innsats, men ber „alle herværende Præster at de ville bevise sin Fromhed og Godhed imod samptlige vores afdøde Legemer” og „at vore Ligkister, som udi Sacristiet ere nedsatte, maatte paa beste Maade conserveris”.
- 40 Dvs. meddomsman i forløperen til vår Høyesterett.
- 41 Død i Trondhjem 1693, lektor i teologi, medlem av Domkapitlet. Betegnet som sin tids største kjenner av Norges geografi, og har etterlatt seg en rekke karter. Drev dessuten historiske studier.
- 42 Forbløffet, bragt ut av fatning.
- 43 Retirade, tilbaketrekning.
- 44 Overraskelse.
- 45 Avskriften i kallsboken for 1733-teksten er utydelig, for det står faktisk „nøstre Hiørne”, hvilket kan leses som om svenskene ble begravet i det østre - nedre - hjørnet av kirkegården. Der fant kirketjener Markus Molokken en fellesgrav med 63 hodeskaller (og vel også resten av skjelettene) for ca. 100 år siden, hvilket tyder på et større antall falne enn det kildene opplyser. Om det da ikke er en fellesgrav etter opprydning-ene i likkjelleren man har støtt på. En gravplate innenfor kirkegårdsporten markerer idag minnet om begravelsene fra 1716.
- 46 Eg. Anders Buss (1679-1735), norsk teolog, med interesse for jus og historie. Endte som borgermester i Helsingør. Skriftet ble, som man ser, utgitt posthumt. I fogd Iver Wiels „Beskrivelse over Ringerike” fra 1743 nevnes Anna Colbjørnsdatter kun i alminnelige vendinger.
- 47 B. Moe (1838).
- 48 Mer merkelig er det at slaget knapt er nevnt i moderne svenske historiebøker. Selv en ny biografi om Karl 12. (Liljegren, 2000) sier bare „...och när Löwen och hans närmaste män övernattade på en prästgård togs de till fånga. Resterande svenskar kom dock snart till undsättning och drev tillbaka fienden. De lyckades emellertid inte befria Löwen och hans män”.
- 49 Norderhov kirke var blitt kjøpt for 740 „kroner”. 1 krone tilsvarte dengang 1? riksdaler.
- 50 Alt to år senere (1720) solgte Jacob Colbjørnsson gården til Annas sønn Daniel. Ved hans død i 1727 ble gården ved arv overført til moren, som igjen solgte den til brukeren Hågen Jenssøn i 1730. Jacobs barn tok „Colbjørnsen” som familienavn, og som ble brukt av hans sønner - de kjente juristene Jacob Edvard og Christian Colbjørnsen, Annas nevøer.
- 51 Oslo hospital i Gamlebyen hørte dengang ikke til Christiania, men til Aker. Et gavebrev datert 23. november 1736, gikk til forstanderen av hospitalet med beskjed om å motta gaven - uten at det finnes noe dokument som virkelig bekrefter at gaven er innbetalt eller har gitt avkastning.
- 52 Sønn av Christiania-bispen Hans Rosing, etterfulgte Daniel Ramus som sogneprest i Norderhov fra 1727, død der 1742.
- 53 Formannskapet gikk opprinnelig inn for å bevare kirken slik den var, men Departementet påpekte at dette ikke var i tråd med fordingene til sitteplasser, og krevde derfor uvidelse og ombygging. Arbeidet ble utført av bygmester Svend Bakke fra Lier, etter tegninger av arkitekt N.S.D. Eckhoff. Pris for byggarbeidene var kr. 30.200.
- 54 Under ledelse av arkitekt Finn Bryn.
- 55 Reist av den kjente tårnbyggeren Christopher Madsen fra Lørenskog.
- 56 Helt siden middelalderen hadde det vært vanlig å begrave folk under kirkegulvet - kirkegården var ofte et gravsted for de mindre bemidlede. Skikken med innendørs begravelser fortsatte til langt opp i nyere tid, og ble først avskaffet i 1805.
- 57 Se E. Engelstad (1930), s. 44.
- 58 O. Mallings: Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere. København 1777.
- 59 Dette ble skrevet som svar på en artikkel i samme avis to dager før, undertegnet "En dansk Prest", og hvor denne forteller om en reise han tidligere hadde gjort til Norderhov kirke (uten å angi årstallet), og det sjokk han der fikk: "...Men hvor ilde berørt blev jeg ikke over det Syn, som her kom mig imøde! Foran en aaben Kjælderlem, hvorigjennem vissent Løv og Støv har uhindret Indgang, staar Anna Colbjørnsdatter og hendes Mands daarlig vedligeholdte Kister, og førend man veed af det, tages Laaget af Annas Kiste og man ser hendes hæsligt udseende, for lidet tildækkede Lig foran sig. Ogsaa Mandens Lig bliver saaledes stillet til Skue, om Nogen ønsker det..." Vedrørende Anna Colbjørnsdatters halvbrødre Hans og Peder Colbjørnsen: se fotnote 24.
- 60 Fortidsminner på Ringerike (1930).
- 61 Ifølge Ovenstads militærbiografier (1949).
- Sophie Schlanbusch er heller ikke oppført som død og begravet i kirkeboken for Norderhov kirke.
- 62 Åpenbart har kroppen i eldre tid vært dårlig tildekket, noe som "den danske prest" oppfattet som anstøtelig; se fotnote 59.
- 63 Se Kiil (1939).
- 64 Solheim et al. (1987).
- 65 Solheim et al. (1987).
- 66 Slik innpakking i vokset stoff var åpenbart ganske vanlig ved begravelser på 1700- og begynnelsen av 1800-tallet. Bl.a. var den berømte Bernt Ankers mor svøpt i et slikt, omtalt i Aftenposten da hennes grav ble åpnet i 1877.
- 67 I kirkeboken for Norderhov står det i margin skrevet med en senere hånd: „Anna Colbjørnsdatter døde 23. Juli d.A., men findes ikke her indført. Fra 26. Juli til 12. Aug. synes adskillige Forretninger at være udelatte, thi Bogen er usædvanligt mager i dette Tidsrum”. Sant nok, for det er bare innskrevet ett bryllup samt at to prekener er holdt i kirken i nevnte tid. Det må også tilføyes at få begravelser generelt er innført - bare 15 for hele året 1736 og 16 for 1737 (mens det er et meget stort antall døpte). Antagelig er dette ikke engang femteparten av alle de dødsfall som virkelig fant sted her i løpet av ett år.
- 68 Jeg vil med dette takke professor Erika Hagelberg ved Biologisk institutt, Universitetet i Oslo, for all hjelp med disse analysene. En DNA-profil av Anna Colbjørnsdatter foreligger imidlertid, og den utelukker ikke identiteten.
- 69 Det kan nevnes at Petersen hadde militær bakgrunn, og at han dessuten var zahlkasserer i Norge i mange år (1741-1760) - et betrodd og farlig yrke for dem som kom i personlig pengeknipe. I årene 1760-1768 var han amtmann i Opplandene, og han endte sin karriere som stiftamtman i Bergen 1768-1772. Død som kammerjunker i Christiania, hvor han omtales av memoarforfatterinnen Conradine Dunker som „en elskværdig og talentfuld Mand”.
- 70 Den lineære avstanden mellom hakespissen og neseroten.
- 71 Her menes den lineære avstand mellom hakespissen og neseåpningens bunn (nasospinale).
- 72 Lagesen (1935).
- 73 Ovenstad (1948-49).
- 74 Engelstad (1930).